

LÊKOLÎNÊN STRATEJÎK

KOVAREKE DEMSALÎ JI NAVENDA ROJAVA YA LÊKOLÎNÊN STRATEJÎK TÊ DERXISTIN - HEJMAR (15-16) Zivistan - Buhar 2025

- REHENDA STRATÎCÎ YA ZANÎNEGEHAN LI BAKUR Û ROJHILATÊ SÛRÎYAYÊ
- PÊŞXISTINA PERGALÊN ÇANDINÎYÊ LI HERÊMA BAKUR Û ROJHILATÊ SÛRÎYÊ WEKE BERSIVDAYÎNA JI GUHERÎNA AVHEWAYÎ RE
- KURD DI NAVA JINÛVESAZKIRINA PERGALA HERÊMÎ DE
- AVAKIRINA DEWLETA WELATÎBÛN Û RÊVEBERÎYÊN XWESER LI SÛRÎYAYÊ

Desteya nivîser:

Hejar Şekir

Yûsif Mistefa

Kurdyar Dirê

Nexşedan: **Ehmed Mela**

Hemû danstan bi navê sernivîser li ser navnîşana jêrîn tên kirin:

nrls@nrlsrojava.com

Ji bo serdana sîteyê:

www.nrls.net

Weşanên Navenda Rojava ya Lêkolînên Stratejîk (NRLS)

Mafên çapkirin û weşanê parastîne

Hejmara (15-16) Zivistan - Buhar – 2025

NAVEROK

GOTINA HEJMARÊ..... 4

REHENDA STRATÎCÎ YA ZANÎNEGEHAN LI BAKUR Û ROJHILATÊ SÛRIYAYÊ 5

D. Eşref Rifet Mehmûd

**PÊŞXISTINA PERGALÊN ÇANDINÎYÊ LI HERÊMA BAKUR Û ROJHILATÊ SÛRÎYÊ
WEKE BERSIVDAYÎNA JI GUHERÎNA AVHEWAYÎ RE 27**

Amadekar: Endezyarê çandinîyê ``Yarub Hesên Hisên``

KURD DI NAVA JINÛVESAZKIRINA PERGALA HERÊMÎ DE 72

AVAKIRINA DEWLETA WELATÎBÛN Û RÊVEBERÎYÊN XWESER LI SÛRÎYAYÊ99

Sîhanok Dîbo

GOTINA HEJMARÊ

Xwendevanên hêja:

Ev jimara kovabê çarê lêkolînan di hewîne, ew jî bi vî awayî ne:

Di beşa yekem a lêkolîna bi navê **"Rehenda Stratîcî Ya Zanînegehan Li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê"** de, van xalan lêkolîn dike: Rewşa dîtaneyî ya xwendina bilind li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê, wasteya stratîcîya xwendina bilind û rola wê ya amojgarîya sazîyên fêrkirinê, giringîya xwendina bilind û rola zanîngehan a aramîyê, rewşa heyî û astengîyên li pêşberî zanîngehên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê.

Jixwe başa duyan a lêkolîna **"pêxistina Pergalên Çandinîyê Li Herêma Bakur û Rojhilatê Sûriyê Weke Bersivdayîna Ji Guherîna Avhewayî Re"**, paşxaneyek der barê guhertina seqayê û bandora wê li çandinîyê, nirxandina pergalên çandinîyê yê niha û astengîyên girêdayî wê, stratîcîyên guncavbûna bi guhertina seqayê re li bakur û rojhilatê Sûriyayê, siyasetên niştimanî û navneteweyî û rola wan di piştgirîya stratîcîyên guncavbûna bi guhertina seqayê re, lêkolîna hin rewş û tecrubeyên serkeftî yên herêm û welatên din, Hilbijartina berhemên guncav yên ku dikarin bi guhertina seqaya Bakur û Rojhilatê Sûriyayê re biguncin, başkirina derbirîna xakê û taybetmendîyên wê, parastina avê li herêmên bakur û rojhilatê Sûriyayê, qewîtî û siyasetên pêşerojê yên pêxistina pergalên çandinîyê, analîza ``Swot`` a beşa çandinîyê, radixe ber çav.

Rola xwecehî, herêmî û navneteweyî ya guherîna Rojhilata Navîn û helwestên dewletên herêmî yên beramberî vê guherînê û derfta kurdan ku cihekî xwe di vê rewşa nû de bibîne, di lêkolîna **"Kurd Di Nava Jinûvesazkirina Pergala Herêmî De"**, zelal dike.

Jixwe lêkolîna **"Avakirina Dewleta Welatîbûn û Rêveberîyên Xweser Li Sûriyayê"**, pêşniyara destûreke demokrat ji bo Sûriyayê gotûbêj dike, ew jî bi rêya vegotina dîroka sîyasî ya Sûriyayê, destûrên ku hatina sazkirin, girêbesta civakî ya Bakur û Rojhilatê Sûriyayê, her wiha rêgezên sereke û rayeyên herêmên xweser û dewletê yên destûr pêşniyarkirî.

Sernivîser

REHENDA STRATÎCÎ YA ZANÎNEGEHAN LI BAKUR Û ROJHILATÊ SÛRIYAYÊ

(1 ji 2)

D. Eşref Rifet Mehmûd

Kurtasîya lêkolînê:

Armanca vê lêkolînê ew e ku dahûrandinekê li ser kûrahîya Stratîcî k a zanîngehan li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê û rola wan di avakirina civakeke mayînde û xurtkirina aramiya herêmê de pêşkêş bike, ji bilî alîkariya wan di geşedana aborî û civakî de; jixwe zanîngehên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê di veguhestina zanînê, avakirina karînên xwecihî û peydakirina çareseriyê ji kêşeyên li pêşiya gelên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê di bin mercên aloz ên siyasî û aborî de, karîgerên sereke ne. Dahûrandin Di wê yekê de diyar dibe ka van zanîngehan çawa beşdarî cîbicîkirina armancên Stratîcî k de kirine; wek pêşxistina asta perwerdehiyê, xurtkirina lêkolînên zanistî û bi rêya pêşxistina bernameyên akademîk ên ku pêdivîyên bazara kar pêk tînin, piştgirîya aboriya xwecihî dikin. Lêkolîn her weha rola zanîngehan di afirandina jîngeheke fêrbûnê de ku li gorî guhertinên cîhanî dimeşe û rola wan di pêşvebirina rêvebirîya baş (Bîrbir) di nav saziyên perwerdehiyê de ji bo dabînkirina serxwebûn û pisporîyê, vedikole.

Encam û pêşniyar:

Li gorî dahûrandina rewşa heyî û kêşeyên li pêşiya zanîngehên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê ; ji bo xurtkirina rola Stratîcî ya zanîngehan li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê , lêkolîn komek encam û pêşniyaran pêşkêş dike:

1. Zêdekirina piştgirîya xwecihî û navneteweyî: Zanîngehên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê ji bo pêşxistina jêrxaneyê xwe û pêşxistina şîyanên xwe yên perwerdeyî û lêkolînî, pêwîstiya wan bi piştgirîyeke aborî ya zêdetir ji alîyê rêveberiya herêmên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê û rêxistinên navneteweyî yên

ku piştgiriya perwerdeyê dikin, heye. Ev piştgirî bi rêya alîkarîyên navdewletî yan jî hevkarîyên bi sazîyên perwerdehiyê yên cîhanî re dikare were kirin.

2. Danpêdana navneteweyî bi bawernameyan: Ji bo ku têkilîyên zanîngehên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê bi sazîyên navneteweyî re bîrên başkirin û danpêdan bi bawernameyên wan bîrên kirin, pêwîst e xebat werin kirin; jixwe ev yek jî ji bo xwendekar û derçûyan, asoyin mezintir vedike.

3. Bihêzkirina aramîya siyasî: Ji bo bilindkirina asta xwendin û lêkolîna zanistî di zanîngehên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê de, aramîya siyasî û ewlehî pêwîst e. Her wiha pêwîst e di navbera sazîyên akademî û yên siyasî de xebatên hevbeş hebin; da ku jîngeheke perwerdehiyê ya ewle û aram peyda bibe.

4. Destekdayîna lêkolîna zanistî ya bi armanc: Pêwîst e berê lêkolîna zanistî ber bi dozên girîng yên li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê ve were dayîn, mîna astengîyên jîngehê, çandinî û aborî; ew jî bi armanca pêşkêşkirina çareserîyên bandorker ku bikarin jiyanê li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê pêş bixin û xweş bikin.

5. Parastina pisporan: Pêwîst e zanîngehên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê bernamê û destpêşxerîyan pêş bixin, ew jî bi armanca rakişandina pisporên akademî yên xwedî ezmûn û hiştina wan di hundirê welêt de; ew jî bi rêya başkirina mercên kar û dabînkirina derfetên kar ên berdewam.

Zanîngeh li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê bîngeheke sereke ya geşedana berdewam û aramîya heremî ne, bi ser hemû astengîyên mezin ên ku rastî wan tên jî, lê dema ku bi çavkanî û stratejiyên guncaw werin destekdayîn, ew dikarin roleke Stratîcî û sereke di avakirina civakê de bilîzin.

Girîngîya lêkolînê:

Girîngîya vê lêkolînê ji pêdivîya têgihîştina rola zêde ya zanîngehan li deverên ku ji nakokî û bêaramîya siyasî zehmetîyan dikişînin, mîna Bakur û Rojhilatê Sûriyayê . Her wiha ji şîrovekirina stratejiyên ku zanîngehên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê ji bo pêşxistina perwerdeya bilind û pêşxistina lêkolîna zanistî li xwe digrin, di dema çavkaniyên sînordar û rewşên aloz de, tê. Jixwe bi rêya lêkolînkirina van Stratîcî yan, lêkolîn li ser têgihîştina çawanîya hewldanên zanîngehên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê ji bo peydakirina derfetên perwerdehiyê yên ku pêdivîyên xelkên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê dabîn dikin û herwiha avakirina hevkarîyan bi sazîyên navneteweyî re, tekezîyê dike.

Nakokîya lêkolînê:

Nakokîya lêkolînê di têgihiştina çawanîya xurtkirina rola zanîngehan li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê di dema kêşeyên siyasî, aborî û civakî yên ku pê re rû bi rû dibin de ye. Jixwe di çarçoveya pevçûn û bêaramîya berdewam de, zanîngeh bi gelek astengîyan re rû bi rû dimînin ku bandorê li karîna peydakirina perwerdehîyeke di astaeke bilind de û cîbicîkirina geşedana berdewam, dike.

Nakokîya lêkolînê di pirsên jêrîn de diyar dibe:

Zanîngehên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê çawa dikarin xwe bi mercên siyasî û ewlekarî yên veguhêr biguncînin, da ku berdewamî û asta xwendinê misoger bikin?

1. Ji bo çareserkirina pirsgrêkên ewlehî û siyasî, zanîngeh dikarin kîjan Stratîcî yan bipejirînin?

- Perwerdehîya ji dûr ve (bi rêya internê) çawa dikare wekî rêbazeke derbaskirina van zehmetîyan were xurtkirin?

- Ji bo dabînkirina piştgirîya diravî ya pêwîst ji bo pêşxistina jêrxaneya xwe û pêşxistina asta xwendinê, kîjan karîger bandorê li şiyana zanîngehan li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê dikan?

2. Da ku piştgirîya diravî dabîn bikin, bi çi awayî zanîngeh dikarin bi beşa taybet û rêxistinên navneteweyî re hevkarîyê ava bikin?

- Da ku karîna xwe ya dabînkirina çavkanîyên darayî zêde bikin, zanîngeh çawa dikarin kîjan polîtîkayan bipejirînin?

- Lêkolînên zanistî yên ku bi pêdivîyên civaka herêmî re têkildar in û di çareserkirina pirsgrêkên aborî û civakî de beşdar dibin, zanîngeh çawa dikarin wan lêkolînan bi pêş ve bibin?

3. Ji bo dabînkirina pêdivîyên nişteciyên herêmê, pêwîst e zanîngeh giranîyê bide kîjan beşên lêkolînê?

- Ji bo bidestxistina encamên lêkolînê yên bandorker, hevkarîya di navbera zanîngeh û civaka xwecihî de çawa dikare were bihêzkirin?

- Ji bo tezkirina danpêdana navneteweyî bi bawernameyên ku ji alîyê zanîngehên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê ve têne dayîn, Stratîcîyên pêwîst çi ne?

4. Ji bo ku pîvanên navneteweyî bi cîh bînin, zanîngeh çawa dikarin asta perwerdeyê û rêbazên xwendinê baştir bikin?

- Ji bo avakirina têkilîyan bi sazîyên perwerdeyê yên navneteweyî re, divê çi gav bên avêtin?
- Di avakirina karînen xwecihî û pêşxistina aramûya civakî û siyasî li herêmê de, zanîngeh çawa dikarin roleke sereke bilîzin?

5. Ji bo pêşxistina têgihîştin û jiyana hevbeş di navbera pêkhatayên cuda yên civakê de, zanîngeh dikarin kîjan bername û destpêşxerîyan bidin destpêkirin?

- Zanîngeh dikarin çawa beşdarî pêşxistina karînen ciwanan û pêşvebirina karsazîyê li herêmê bibin?
- Ji bo têgihîştina astengî û derfetên li pêşiya zanîngehên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê, ev nakokî hewl dide çarçoveyeke berfireh pêşkêş bike. Jixwe ev yek jî ji bo xurtkirina rola wan di bidestxistina geşedana berdewam û aramîya herêmê de, dê stratejiyên bandorker li pêş bixe.

Ger guhertin an zêdekirinên we hebin ku hûn dixwazin li ser pirsgerêka lêkolînê zêde bikin, ji kerema xwe re dudilî nebin ku min agahdar bikin!

Armancên lêkolînê:

Armancên lêkolînê ev in:

1. Nirxandina karîna zanîngehên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê ji bo bidestxistina armancên xwe yên perwerdehî û geşepêdanê.
2. Lêkolînkirina Stratîcîyên bihêzkirina asta xwendinê û lêkolînên zanistî di dema kêşeyên siyasî û aborî de.
3. Diyarkirina hevkarîyên akademî û civakî yên ku alîkarîya zanîngehan dikin ku di geşedana civaka xwecihî de roleke bingeîn bilîzin.
4. Pêşkêşkirina pêşniyaran ji bo pêşxistina Stratîcîyên zanîngehan li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê û rola wan di xurtkirina aramîya herêmê û geşedana domdar de.

Zanîngehên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê : Rewş û Astengî

Zanîngehên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê bi gelek zehmetîyan re rû bi rû dimînin ku rola wan a Stratîcî k asteng dike. Girîngtirîn zehmetî jî ev in:

1. Kêmbûna çavkanîyên darayî: Zanîngehên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê ji ber kêmbûna alîkarîya darayî ji alîyê rêxistinên herêmî û navdewletî ve, zehmetîyê dikşînin; jixwe ev yek jî li ser karîna wan a pêşvebirina binesazîya xwe, baştirkirina asta perwerdehiyê û destekdayîna lêkolîna zanistî bandoreke nerênî dike.

2. Danpêdana navdewletî bi bawernameyan: Zanîngehên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê bi astengîyeke mezin re rû bi rû dibin , ew jî ew e ku zanîngeh û sazîyên navneteweyî danpêdanê bi bawernameyên zanîngehên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê nakin; jixwe ev yek jî li derfetên derçûyan ji bo berdewamkirina xwendina xwe ya bilind an jî bidestxistina karên bilind bandorê dike.

3 .Astengîyên ewlekarî û siyasî: Jîngeha siyasî û ewlekarî ya nêrî, kêşeyeke mezin li pêş zanîngehên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê çêdike. Carinan aloziyên leşkerî û siyasî rê li ber berdewamîya pêvajoya xwendinê digire, jixwe ev yek jî bandorê li ser asta xwendinê dike ku li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê ji xwendekaran re tê pêşkêşkirin.

4- Koçberîya pisporan û xwedî bawernameyan: Di encama koçberîya pisporan de ku li deverên aramtir û ewletir digerin, zanîngehên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê astengîyê ji kêmhajmara pisporên akademî dikşînin, jixwe ev kêmbûn bi awayekî pir mezin bandorê li ser asta xwendin û lêkolîna zanistî dike

Xurtkirina rola Stratîcî k a zanîngehên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê :

Tevî van kêşeyên derbasbûyî, zanîngehên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê gelek Stratîcî bi kar anîne; ew jî bi mebesta xurtkirina rola xwe ya Stratîcî k di cîbicîkirina geşedana berdewam û avakirina karînen xwecihî de. Stratîcîyên herî girîng jî ev in:

1. Balişandina li ser lêkolîna zanistî: Zanîngeh ji bo bihêzkirina lêkolîna zanistî ya ku rasterast bi kêşeyên li pêşîya gelên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê ve girêdayî ne, dixebitin; mîna av, çandinî, enerjiya nûjenkirî û hin beşên din. Her wiha zanîngeh, xwendekar û endamên desteya fêrkirinê ji bo ku beşdarî pirojeyên lêkolînê bibin ku çareserîyên herêmî ji bo astengîyên aborî, civakî û akademîk pêşkêş bikin.

2. Avakirina hevkarîyên akademî yên navneteweyî: Bi armanca çêkirina têkilîyên hevkarîyê ji bo pevguhertina ezmûnan û bilindkirina asta perwerdehiyê, zanîngehên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê peywendîyên hevkarîyê bi zanîngehên navneteweyî re çêkin. Lê belê, piranîya van têkilîyan li ser kaxezê mane, ne serdan, ne pevguhertina zanistî û ne bexşên ji bo xwendekaran, ew jî ji ber dorpêçkirina li ser herêmê ji hêla welatên sînordarên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê ve. Zanîngehên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê bi van hevkarîyan armanc kirin ku asta rêbazên perwerdeyê bilind bikin û derfetê bidin xwendekaran ku li derveyî welêt bixwînin. Lê rewşa ewlekarî û dorpêçkirina welatên sînordarên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê rê li ber vê yekê girtiye.

3. Sûdgirtina ji teknolojiya nûjen: Zanîngehên li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê hewl didin ku teknolojiyê ji bo qerebûkirina kêmanîya samanên fêrkirinê yên klasîk, bi kar bînin. Ew jî bi rêya hinek bernameyên fêrkirinê yên bi rêya internetê û peydakirina materyalên fêrkirinê yên dijîtal. Her wiha zanîngehên li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê hewl didin fêrkirina xwedî kalîteyeke baş ji xwendekarên li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê re ku rastî rewşeke nearam tî, peyda bike.

4. Destekkirina niştecihên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê: Zanîngehên li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê wiha dixebitin ku bernamîyên civakî yên ku başkirina rewşa aborî û civakî ya niştecihên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê dîkin aramnc, li pêş bixe. Ev bername di nava xwe de rahênanên pîşeyî û pêşkêşkirina şewirmendîyan di biwarên mîna çandinî, pîşesazî û gelek biwarên din de di hewînê, ku di bazara kar de destekê dide xelkê.

Rêbaza Lêkolînê:

Di vê lêkolînê de, lêkoler xwe spartîye rêbaza raveder a dahurandinî. Ew jî bi armanca lêkolînkirin û dahurandina rola Stratîcî k a zanîngehan li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê. Di vê yekê de; xwe spartîye hevdiîtinên bi kesan re, çi

endamên desteya fêrkirinê, yan kesên ku li her sê zanîngehan dixebitin an jî xwendekar bin. Li gor wê, lêkoler serdana zanîngeha El-Şerq li bajarê Reqayê, zanîngeha Rojava li Qamişloyê û zanînegah Kobanîyê li bajarê Kobanîyê kir.

Sînorên Lêkolînê:

- Sînorên cihî: Lêkolîn xwe dispêre her sê zanîngehên ku li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê ne, ew jî zanîngeha Kobanîyê li kantona Firatê, zanîngeha Şerq li kantona Reqayê û zanîngeha Rojava li kantona Cizîrê. Tevaya van deveran rastî rewşin siyasî û ewlekarî yên nearam tî; ku di encamê de gihandina hinek zanyarîyên meydanî yan jî danûstadina rasterast bi hinek sazîyên akademîk re, sînordar dike.

- Sînorên demî: Lêkolîn dema di navbera destpêka aloziya Sûriyayê 2011an heyanî dema niha 2024an digire dest; ku di vê demê de li deverê guherînên bilez di binesazîya siyasî û civakî de çêbûne, ku êdî bandorê li berdewambûna komkirina zanyarîyan û dahurandina wan di demên cihêreng de dike.

- Sînorên babetî: Lêkolîn tekezîyê li ser aliyê Stratîcî k ê zanîngehan li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê dike. Êdî; dibe ku hinek aliyên din bi hûrgilî negire dest, mîna aliyên rêveberî, teknîkî yan jî çandî yên zanîngehan, tenê gava ku bi awayekî bi aStratîcîyên giştî tî van zanîngehên li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê ve girêdayî be.

Binyadsazîya lêkolînê:

Lêkolîn ji sê beşan pêk tê:

Beşa yekem: Sê biran di nava xwe de dihevin:

- Di bira yekem de, lêkoler çarçoveya ditaneyî û Stratîcî k a xwendina bilind a li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê, digire dest.

- Di bira duyem de, lêkoler têgeha Stratîcî yê di xwendina bilind a li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê û rola wê di arastekirina sazîyên zanistî de, digire dest.

- Di bira sêyem de lêkoler girîngîya xwendina bilind li deverên pevçûnan û dahurandina rola zanîngehan di avakirina şîyanên xwecihî û pêkanîna aramîya siyasî û civakî de, digire dest.

Beşa duyem: Ji sê biran pêk tê:

- Bira yekem: Tê de lêkoler pêşketina xwendina bilind li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê digire dest.

- Di bira duyem de, lêkoler rewşa heyî û rûbirûbûyînên ku rastî zanîngehan li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê tên, digire dest.

- Di bira sêyem de, lêkoler rewşa heyî ya perwerdehîyê ya li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê û bandora wê li ser civakê, digire dest.

Beşa sêyem: Ji sê biran pêk tê:

- Bira yekem: Lêkoler Stratîcîyên ji bo xurtkirina rola zanîngehan li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê pêşinyarkirî, digire dest.

- Bira duyem: Tê de lêkoler, hevkarîyên akademîk ên xwecihî û navneteweyî, her wiha pêşkêşkirina qewîtîyên ji bo avakirina hevkarîyên xurt di navbera zanîngehên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê û zanîngehên navneteweyî de, ji bo başkirina asta perwerdehîyê û pêşxistina lêkolîna zanistî li zanîngehên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê, digire dest.

- Bira sêyem: Tê de lêkoler encam û qewîtîyan digire dest.

Lêkolînên berê:

Yekem: Lêkolînên erebî:

- **Dr. Ehmed Xelîl "Plandanîna Stratîcî k a zanîngehan, nêrîna siberojî", kovara zanîngeha Şamê ya zanistên perwerdehîyê, 2020.**

Kurteya lêkolînê:

Lêkolîn girîngîya plandanîna Stratîcî k a zanîngehan li deverên bi pevçûnan bandor bûne, nemaze Bakur û Rojhilatê Sûriyayê, digire dest. Lêkolîn rûbirûbûyînên plandanîna Stratîcî k di dema pevçûnan û qeydên darayî û mirovî de pêşkêş dike. Her wiha nêrîneke siberojî ji bo awayê başkirina xebatên zanîngehan bi rêya xurtkirina birêvebirina zanîngehî û pêşxistina minhacan li gor ku bi civakê re li hev tê, pêşkêş dike. Lêkolîn komeke çareserîyan pêşkêş dike, weke avakirina hevkarîyan bi sazîyên navneteweyî re û başkirina peredayînê.

- **Dr. Samiya Ebdullah. “Rola zanîngehan ji bo xurtkirina geşepêdana civakî li bakurê Sûriyayê”, navenda sûrî ya lêkolînên perwerdehî, Şam, 2019.**

Kurteya lêkolînê:

Lêkolîn balê dikişîne ser rola zanîngehan ji bo jinûveavakirina civakên li bakurê Sûriyayê piştî salên pevçûnan. Amaje dike ku zanîngeh ji bo geşepêdana civakî û aborî bi rêya pêşkêşkirina perwerdehîya xwedî kalîteyeke bilind û girêdayîna lêkolîna akademîk bi pêdivîyê civakê ve, roleke sereke dilîzin. Lêkolîn balê dikişîne li ser xebatên zanîngehan ji bo arastekirina lêkolîna zanistî ber bi dozên xwecihî ve mîna pêkvejiyana civakî, jinûveavakirin û pêşxistina jêrxaneyê.

- **Dr. Xalid El-Neîmî, Rûbirûbûyînen Xwendina Bilind Li Deverên Ku Lê Pevçûn Hene, kovara zanîngeha Helebê ya zanistên mirovî, 2021.**

Kurteya lêkolînê:

Ev lêkolîn berztirîn rûbirûbûyînen ku xwendina bilind a li Sûriyayê rastî wan tê, di nava wê de kêmbûna peredayîne, koçberîya şiyane akademîk û hilweşîna jêrxaneyê, gotûbêj dike. Her wiha rola zanîngehan di hewldana berdeamkirinê de û pêşkêşkirina perwerdehîyeke xwedî kalîte di mercên cengê de ku bi rêya destgirtina Stratîcîyên berdêl ên xwe dispêrin xwendina ji dûr ve û hevkarîya wê bi sazîyên navneteweyî re ji bo destekdayîna prosesa perwerdehîyê, radixe ber çavan.

- **Dr. Leyla El-Ehemd, Bandora Birêveberîne Li Ser Pêşketina Stratîcîyên Xwendina Bilind li Sûriyayê, Kovara Xwendina Bilind a Erebi, Beyrût, 2022.**

Ev lêkolîn balê dikişîne li ser rola birêveberîyê di başkirina Stratîcîyên xwendina bilind li zanîngehên Sûriyayê de. Her wiha lêkolîn dahurandinekê dide siyasetên perwerdehîya heyî, qewîtîyê dide ku pergala birêveberîyê da ku şiyana zanîngehan pir bibe û nêrîneke demdirêj a pêşxistina xwendina bilind pêk were. Her wiha amajeyê bi girîngîya beşdarbûna xwendekaran û karmendên akademîsyen di prosesa standina biryara çalakkirina Stratîcî yan de, dike.

Duyem: Lêkolînên biyanî:

- Dr. John Davis, "Strategic Planning in Conflict Zone, Journal of Higher Education Policy, London, 2019.

Study Summary:

This study explores the strategic planning challenges faced by universities in conflict zones. It highlights the difficulties in infrastructure development, lack of resources, and the absence of long-term educational policies. The study emphasizes the need for international collaborations and support to help these universities develop sustainable strategic plans that align with local needs while overcoming the immediate impacts of conflict.

-Dr. Sarah Thompson, "Governance and Educational Reform in Post-Conflict, Middle Eastern Studies Journal, New York, 2020.

Study Summary:

This research focuses on the role of governance in shaping educational reforms in post-conflict societies. It discusses how effective governance in universities can lead to meaningful educational reforms that support reconstruction efforts. The study also examines the challenges of decentralizing educational governance and how to engage local communities in the reform process.

Têgînên lêkolînê:

- Rehenda Stratîcî k: Têgeha ku amajeyê bi plandanîn û arastekirina demdirêj a ji bo pêkanîna armancên xwendina bilind li gor ku bi guherînên jîngeha hundirîn û derveyîn re dimeşin, dike.

- Zanîngeh: Sazîyên xwendina bilind in; ên ku bernameyên perwerdehî û akademîk ên cihêreng, bi armanca pêşxistina şîyanên mirovî û xurtkirina lêkolînkirina zanistî, pêşkêş dike.

- Nêrîna Stratîcî k: Arasteya giştî ya ku zanîngeh hewl didin wê di demên dirêj de pêk bînin, da ku misogerîya pêkanîna armancên siberojî were kirin.

- Birêvebirina zanîngehî: Mekanîzm û siyasetên ku birêvebirina zanîngehan bi rêxistin dike û wan araste dike, da ku zelaî û lêpîrsîn di danîna biryarê de werin mîrsogerkirin.
- Plandanîna Stratîcî k: Prosesa destnîşankirina armancên sîberojî yê zanîngehan û pêşxistina planên pêkanîna van armancan li jêr rûbirûbûyînen hundirîn û derveyîn.
- Afirînerî di perwerdehiyê de: Derbaskirina rêbaz û teknîkên nûjen di perwerdehiya zanîngehî de, da ku encamên perwerdehiyê baş bibin û lêkolînkirina zanistî xurt bibe.
- Geşepêdana domdar li zanîngehên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê: Rola zanîngehan di xurtkirina geşepêdana domdar de, ew jî bi rêya perwerdehiyê, lêkolînkirina zanistî û xebitîna ji bo civakê.
- Jêrxaneya akademîk: Saman û amadekarîyên heyberî û teknîkî yê ku destekê didin prosesa perwerdehî û lêkolînerî di zanîngehan de.
- Pêşbazîya akademîk: Karîna zanîngehgan di bijarebûn û afirînerîya di bername û rajeguzarîyan de, gava li ser astên xwecihî û cîhanî bi sazîyên din re hevrukirinê dikin.
- Peredayîna zanîngehî: Dahatên diravî yê ku zanîngeh xwe dispêrê, da ku bernameyên xwe yê akademîk û lêkolînerî pêşkêş bike û jêrxaneya xwe li pêş bixe.
- Xweserîya zanîngehî: Asta karîna zanîngehan a standina biryaran bêyî destwerdana derveyîn ku bandorê li başbûna wê dike.
- Lêkolînkirina zanistî di zanîngehên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê de: Rola bingeîn a zanîngehan di pêşxistina zanînê de, ew jî bi rêya lêkolînen akademîk.
- Geşepêdana xwecihî ya zanîngehên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê: Hewldana zanîngehan di destekdayîn û pêşxistina civakên xwecih de, ew jî bi rêya perwerdekirin, lêkolînkirin û xebitîna ji bo civakê.
- Kalîteya akademîk: Pîvan û rêkarên ku misogerîya pêkanîna asteke bilind a perwerdehî û lêkolînkirina zanistî di zanîngehan de, dikin.

Pêşgotin:

Zanîngehên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê, beşeke girîng a pergala perwerdehîyê di nava Rêveberîya Xweser a herêma Bakur û Rojhilatê Sûriyayê, têne dîtin. Ev yek, weke xaleke nû ya destpêkirina xwendina bilind li vê herêma ku ji rêxistina DAIŞê hatiye rizgarkirin, têne dîtin. Zanîngeh weke bersivdayînekê ji bo pêdivîyên zanistî û çandî yên niştecihên Rêveberîya Xweser a Bakur û Rojhilatê Sûriyayê, hatin avakirin. Vê yekê hişt sazîyên perwerdehîyê yên nû ku armanca wan pêşkêşkirina xwendina bilind di nava jîngeheke tijî rûbirûbûyîn de, derkevin holê. Berzîrîn zanîngeh li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê, zanîngeha Rojava ye ku sala 2016an hatiye damezrandin, her wiha zanîngeha Kobanîyê ku sala 2017an û zanînegah Şerq sala 2021ê hatine damezrandin. Tevaya van zanîngehan dikin armanc ku bernameyin cihêreng ên akademîk ku di nava xwe de zanistên mirovî, zanistên civakî, endezyarî û bijîşkî dihewînin, pêşkêş bikin. Ev zanîngeh bi arasteya xwe ya ku ber bi xurtkirina nasnameya çandî ya niştecihên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê ve diçe, têne nasîn. Li gor wê; perwerde bi zimanê kurdî li deverên kurdan têne dayîn, mîna zanîngehên Rojava û Kobanîyê, her wiha bi zimanê erebî li deverên erebî yên di nava herêma Bakur û Rojhilatê Sûriyayê de, mîna zanîngeha Şerq têne dayîn; ku ev yek derbirîna xwesteka niştecihên herêma Bakur û Rojhilatê Sûriyayê ya ji bo parastina nasnameya wan a çandî û zimanê, dike.

Xwendina bilind mafek ji mafên ku tê de danûstandin nabe ye. Li gor wê; peymanî navneteweyî ya taybet bi mafên aborî, civakî û çandî, wiha dibêje ku “Divê xwendina bilind, bi wekhevî, li gor şîyanê, bi her alavên guncav, nemaze destgirtina perwerdehîyê bi bêpereyî pile bi pile, ji her kesî re vekirî be, (Heyberên 2.13.C), eger merc tune be ku perwerde ji her kesî re vekirî be; divê dewlet misogeriya ku xwendina bilind bi wekhevî, li gor şîyanê, ji her kesî re vekirî be”. Komîteya mafên aborî, civakî û çandî “şîyana mirovan” li gor vegera li tevaya pisporî û serborîyên têkildarî vê yekê, têne nixandin.

Mafê xwendina bilind tu rengên cudabûyîne napejirîne, bi tevî wê jî hemû welat ji bo dabînkirina wekhevîyê di bidestxistina xwendina bilind de, rastî rûbirûbûyînan tên. Ev yek bi dozên mîna xwemalîkirina xwendina bilind, bilindkirina nixrê xwendinê ku gihandina dadmend a ber bi xwendina bilind ve dixê nava metirsîyê, nemaze di çarçoveyên ku tê de cudabûnên binyadsazî hene -weke newekhevîya ji ber cudabûna çînên civakî yan jî seba cudabûnên

deveran- di nava xwe de dihevine. Dibe ku jin û kêminê (weke penaber û astengdaran) di gihandina xwendina bilind de zehmetiyan bikişnin.¹

Beşa Yekem:

Bira yekem:

Çarçoveya dîtaneyî û Stratîcî k a zanîngehan li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê

Sektora perwerdeyê li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê, ji girîngtirîn sektorên ku ji aliyê Rêveberîya Xweser a bakur û rojhilayê Sûriyayê ve girîngî pê tê dayîn e. Rêveberîya Xweser pergaleke perwerdehî û hinkirinê dide meşandin ku ji ya tevaya deverên Sûriyayê cihêtir e, çî yên li jêr serwerîya desthilata Sûriyayê yan jî yên li jêr dagirkerîya dewleta tirk û komikên çete. Li gor wê; prosesa perwerdehîyê ya li herêmên Rêveberîya Xweser xwe dispêre pergaleke perwerdehîyê ya bi zimanê dayikê û minhacan bi zimanên kurdî û erebî dide fêkirin.

Ji destpêka damezrandinê ve, Rêveberîya Xweser gelek peymangeh û zanîngeh dane damezirandin. Ji piştî sala 2015an ve sazîya perwerdehîyê gelekî pêş ketiye. Bi tevî êrîşên leşkerî û hewldanên têkbirina aramî û ewlehîyê jî, lê belê herêmên Rêveberîya Xweser di biwara perwerdehîyê de, di hemû ast û qonaxan de, şoreşek çêkiriye.

Çar zanîngeh ji destpêka damezirandina Rêveberîya Xweser ve:

Rêveberîya Xweser yekemîn zanîngeh li herêma Efrînê sala 2015an damzirand, lê piştî dagirkirina herêma Efrînê ji aliyê dewleta tirk ve, piranîya xwendekaran li her sê zanîngehên din ên li herêma Bakur û Rojhilatê Sûriyayê belav bûn. Sala 2016an zanîngeha Rojava li bajarê Qamişlo, piştî zanîngeha Kobanîyê sala 2017an li bajarê Kobanîyê û piştî wê jî sala 2021ê li bajarê Reqayê zanîngeha Şerq, damezirandin.

Zanîngeha Rojava:

Hejmara xwendekarên zanîngeha Rojava ya ku li bajarê Qamişlo ye, di sala 2024an de gihaşt /1894/ xwendekaran. Zanîngeh di nava xwe de 12 fakulte û 3 peymangehan dihevine. Her wiha di nava xwe de fakulteya wêjeyan bi her du beşên xwe (Wêjeya kurdî, wêjeya erebî), beşên dîrok û erdnîgarîyê di nava

¹ <https://www.right-to-education.org/ar/node/1316>

fakulteya zanistên civakî de jî dihewîne. Herî dawîyê di sala 2024an de du beşên nû di nava vê fakulteyê de hatin vekirin, ew jî civaknasî û felsefe ne.

Bi tevî tiştên navborî, zanîngeh di nava xwe de fakulteya perwerdehîyê bi beşên xwe (mamsotetîya refê û minhac) û van fakulteyan dihewîne: Zanistên xwezayî, teknoloji bi şaxên xwe (Peywendîdarî, mekatronîk, kompiyûter, fîzîk, kîmya, biyolojî, bîrkarî û kîmyaya jîndar) zanistên siyasî, zanistên olî, mafnasî, bijîşkî, endezyarîya petrolê bi şaxên xwe (Petrol û petrokîmya), endezyarîya çandinîyê, endezyarîya avahîsazîya jîngehî, peymangeha bilind a ragihandinê û peymangeha rêveberî û darayî.

Zanîngeha Kobanîyê:

Hejmara xwendekarên zanîngeha Kobanîyê ya li bajarê Kobanîyê, sala 2024an gihaşt nêzî 1024 xwendekaran. Di nava xwe de 3 fakulteyan û 5 peymangehan dihewîne. Ew jî ev in: Fakulteya perwerdehîyê (Mamostetîya refê), fakulteya zanistên xwezayî bi beşên xwe (Kîmya, fîzîk, bîrkarî û biyolojî), fakulteya wêjeyan (Wêjeya kurdî û wêjeya erebî), her wiha peymangeha zanistên perwerdehîyê (Erdnîgarî û zimanê inglîzî) û peymangeha bijîşkî bi her sê şaxên xwe (bêhişkirin – nexweşkarî - taqîkarî)

Herî dawîyê beşa teknîka dermanxaneyî di nava peymangeha bijîşkî de, peymangeha teknîkî bi şaxên xwe (Kompiyûter, elektrîk û mekanîk), peymangeha rêveberî û darayî û peymangeha jimarnasîyê jî hatin vekirin.

Zanîngeha Şerq:

Hejmara xwendekarên zanîngeha El-Şerq a li bajarê Reqayê, sala 2024an gihaşt /269/ xwendekaran. Di nava xwe de 7 fakulte û 2 peymangehan dihewîne. Ew jî in: Fakulteya wêjeyan û zanistên civakî bi şaxên xwe (Wêjeya erebî û wejeya inglîzî). Di vê salê de beşin nû di nava vê fakulteyê de hatin vekirin. Her wiha fakulteya zanistên perwerdehîyê bi şaxên xwe (Mamsotetîya refê û perwerdehîya taybet bi bexçeyên zarokan), fakulteya mafnasîyê, fakulteya endezyarîya çandinîyê, peymangeha teknîkî û peymangeha zanistên rêveberî û darayî.

Sala 2024an fakulteyên aborî û zanistên bijîşkî bi van beşan: dahûrandina taqîkarîyê – çavdêrîya taybet - tîrkarî) hatin vekirin.

Karmendên Perwerdehîyê:

Piranîya karmendên perwerdehîyê li van zanîngehan, ji niştecihên herêmê ne, her wiha hinek akademîsiyen ji derveyî herêma Bakur û Rojhilatê Sûriyayê jî hene ku bi rêya bernameyên internetê simîneran di beşa xwendina bilind de didin. Lê belê; tişta têkildarî xwendekaran, ji niştecihên herêmê ne.

Zehmetîyên ku dikevin pêşîya xwendekaran:

Xwendekar rastî gelek zehmetîyan tên, ji wan zehmetîyan ên aborî ne; li gor wê gelek xwendekar neçar dibin ku li kêleka xwendina xwe kar bikin, li kêleka wê ji ber rewşa şer û koçberîyê pirsgrîkên derûnî jî hene. Her wiha zanîngeh jî rastî hinek pirsgrîk û zahmetîyan tên, nemaze di peydakirina pêdivîyên taqîgehan de, mîna amûran û heyberên kîmyewî, ew jî ji ber rewşa şer û dorpêçê ya ku tevaya herêmê rastî wê tê.

Her wiha her sê zanîngeh der barê peydakirina çavkanîyên zanistî yên beşên cihêreng de zehmetîyan dikişîne, nemaze yên bi zimanê kurdî. Her wiha di peydakirina akademîsyenên pîspor ên xwedî bawernameyên master û dokortîyê de jî, ji ber koçberîya piranîya wan li derveyî welêt ku seba şer çûne, zehmetîyan dikişînin.

Pergala perwerdehîyê ya li zanîngehên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê ji yên zanîngehên din ên Sûriyayê cudatir e. An ku; pergala nirxandinê didin meşandin, lê belê zanîngehên têkildarî ferwerîya Şamê pergala ezmûnan, ne ya nirxandinê didin meşandin.

Bira duyem:

Wateya Stratîcî yê di xwendina bilind de li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê û rola wê di arastekirina sazîyên perwerdehîyê

Danasîna têgeha Stratîcî ya di xwendina bilind de:

Gelek lêkoler û nivîskaran têgeha Stratîcî ya di xwendina bilind de û rola wê di arastekirina sazîyên perwerdehîyê de dane nasîn, ji wan jî ev in:

Ji gor Jon Brîson (John Bryson): Stratîcî ya di xwendina bilind de weke “proseseke gelemper û pirrehend e; ku armanca wê destnîşankirina xeta giştî ya sazîyên perwerdehîyê ye; ew jî bi rêya danîna nêrîn û nameyeke zelal û

pêkanîna armancin ku bi rêya plan û bernameyên lêkolînkirî hatine destnîşankirin. Ev yek bi rêya terxandina samanan û birêxistinkirina çalakîyan bi awayekî ku bi guherînên hundirîn û derveyîn re lihevkişî ne, pêk tê.²

Dêvid Kolinz (David Collins) Stratîcî di xwendina bilind de wiha dide nasîn ku “çarçoveyeke bi rêya wê prosesên perwerdehî û rêveberî di sazîyên akademîk de têne arastekirin ku bandorîyên jîngehî û di nava wan de mercên siyasî û aborî didin ber çavan, da ku pêşkarîyan destnîşan bikin û şarezatîya akademîk bi dest bixin.³

Tonî Bodîngton (Tony Boddington) Stratîcî di xwendina bilind de wiha dide nasîn ku “komeke proses û boçûnên demdirêj e ku sazîyên perwerdehîyê wan digire dest, da ku nêrîn û armancên xwe yê akademîk destnîşan bike, pê re jî balê bikişîne li ser pêkanîna şarezatîyê û guncavbûna bi guherînên civakî û siyasî re. Armanca Stratîcî yê başkirina şiyana akademîk û rêveberî ye, her wiha arastekirina samanan ber bi pêkanîna pêşkarîyên perwerdehîyê û lêkolîna zanistî ve.⁴

Hênrî Mêntzbêrg (Henry Mintzberg) Stratîcî di xwendina bilind de wiha dide nasîn ku “Planeke gelemper e ku sazîyên akademîk xwe dispêre wan da ku prosesên xwe yê akademîk û rêveberî bi awayekî bi jîngeha derveyîn a guherbar re li hevkişî be ye. Stratîcî balê dikişîne li ser danîna armancin destnîşankirî û terxandina samanan bi awayekî ku şarezatîya akademîk pêk were û şiyana pêşbazî ya sazîyê xurt bibe.⁵

Stratîcî di xwendina bilind de amajeyê bi planeke gelemper dike ku sazîyên akademîk wê digirin dest, da ku çalakîyên xwe araste bikin û armancên xwe yê demdirêj pêk bînin. Ev Stratîcî di nava xwe de nêrîn, name, armanc û boçûnên giştî yê sazîyê dihevine, pê re jî danîna planên cîbicîkar ên zelal da ku wan pêk

² - Bryson, J. M. (2018). Strategic Planning for Public and Nonprofit Organizations: A Guide to Strengthening and Sustaining Organizational Achievement (5th ed.). John Wiley & Sons, p.7

³ - Collins, D. (2010). Strategic Management: A Decision-Making Approach (7th ed.). McGraw-Hill Education, p.5

⁴ - Boddington, T. (2013). Higher Education Strategy: Towards a Global Framework for Innovation and Excellence. Routledge, p.12

⁵ - Mintzberg, H. (1994). The Rise and Fall of Strategic Planning Reconceiving Roles for Planning, Plans, and Planners. Free Press, p.25

bînin. Di vê çarçoveyê de; divê Stratîcî nerm be û bikare bi guherînên hundirîn û derveyîn, di nava wan de guherînên aborî, siyasî û civakî re bingunce.

Stratîcî di xwendina bilind de hewl dide ku:

1. Pêkanîna başbûna perwerdehî: Bi rêya pêşxistina minhac û bernameyên perwerdehîyê ku pêdivîyên civakê û bazara kar pêk tînin.
2. Xurtkirina lêkolîna zanistî: Bi rêya arastekirina xebatan ber bi lêkolînên ku pirsgerêkên xwecihî çareser dikin û şîyanên niştimanî li pêş dixin ve.
3. Avakirina şîyanên mirovî: Bi rêya amadekirina karmendên akademîk û rêveberî, da ku başbûna xebitîna di nava sazîyên perwerdehîyê de misoger bikin.
4. Hevkarîya xwecihî û navneteweyî: Bi rêya avakirina hevkarîyan bi sazîyên xwecihî û navneteweyî re, da ku pevguherîna zanistî û hevkarîya akademîk xurt bibin.
5. Misogerîya domdarîya perwerdehîyê: Bi rêya Stratîcîyên peredayîne û reveberîyê ku destekê didin berdewamîya sazîyên akademîk di mercên zehmet de.

Wateya Stratîcî yê bi awayekî giştî:

Stratîcî di xwendina bilind de têgeheke tewereyî ya birêvebirin û arastekirina zanîngehan û sazîyên akademîk ber bi armancên wê yên perwerdehî, lêkolînerî û civakî ve, tê dîtin. Ji ber ku herêma rastî guherînên siyasî û civakî yên kûr tê, lewre têgeha Stratîcî yê girîngîyeke taybet ji bo misogerkirina berdewamî û pêşxistina xwendina bilind di jîngeheke tijî rûbirûbûyîn de, bi dest dixê. Ev beş di nava xwe de têgeha Stratîcî di xwendina bilind û rola wê di arastekirina sazîyên perwerdehîyê yên li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê de, digire dest. Pê re jî balê dikişîne li ser rûbirûbûyînên ku ev sazî rastî wan tê û awayê bikaranîna wan ji Stratîcî yan re ku bi rasteqînîya tevlihev re bigunce.

Stratîcî di xwendina bilind de li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê:

Li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê, zanîngeh rastî gelek rûbirûbûyînên ku encama rewşa siyasî ya jihevketî ne, tên. Her wiha pêşxistina Stratîcî yeke xurt di xwendina bilind de babeteke jêner û gerek e, heyânî ku sazîyên akademîk

misoger bimînin û di vê jîngehê de ya tevlihev li pêş bikevin. Di vê çarçoveyê de Stratîcî xwe dispêre gelek tewereyên sereke:

1. Nêrîn û name: An ku; zanîngehên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê nêrîneke Stratîcî bigire dest ku mercên xwecihî ravedide. Ev nêrîn di avakirina civakeke zana de ku dikare li beramberî rûbirûbûyînen aborî û civakî bi rêya perwerdehiyê û lêkolînkirina zanistî xwe ragire, tê nimînendekirin. Name bi wê yekê ve girêdayî ye ku bernameyên perwerdehî yên xwedî başbûneke bilind pêşkêş dike û pêdiviyên civaka xwecih pêk tîne, her wiha şîyanên xwecihî ava dike û vê yekê xurt dike.

2. Nermbûn di rûbirûbûyîna zehmetîyan de: Zanîngeh li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê di rewşeke siyasî de ku ne aram e û tê de saman kêm in, hatine guncandin. Lewre; divê Stratîcî guh bide nermbûnê û guncavbûna bi guherînan re, çî bi rêya sererastkirina minhacên perwerdehiyê be ku pêdiviyên bazargeha xwecihî pêk bîne yan jî bi rêya pêşxistina bernameyên nû ku guh dide biwarên xwedî pêşkarî, weke çandinîyê, enerjîya nûjenkirî û birêvebirina samanên avî.

3. Sûdgritina ji teknolojiyê: Zanîngeh hewl didin guh bidin bikaranîna teknolojiyê da ku hinek rûbirûbûyînen lojistî têk bibin. Hevdemî kêmanîyên jêrxaneyê kevn, teknoloji ji bo pêşkêşkirina perwerdehiyê ji dûr ve û peydakirina samanên perwerdehî yên dijîtal ku xwendekaran heyanî di mercên zehmet de jî çalak dikin, bûye alavek.

4. Guhdana lêkolîna zanistî ji bo çareserkirina pirsgrêkên xwecihî: Lêkolînen zanistî weke yek ji girîngtirîn alavên ku zanîngeh di pêşxistina civaka xwecihî de bi kar tînin, tên dîtin. Stratîcî ya zanîngehan li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê girîngîyê dide arastekirina berê xebatên lêkolînî ber bi dozên xwecihî yên lezgîn ve, mîna aloziyên jîngehî, guherînen avhewayî, rûbirûbûyînen ewlekarîya xwarinî û rêbazên pêşxistina enerjîya nûjenkirî. Nimûne; lêkolînen têkildarî samanên avî û çandinî dikarin bibin beşeke bingeîn a çareserîyên rûbirûbûyîna li bermaberî tunebûna samanên herêmê.

5. Xweserbûna akademîk û birêvebirina baş: Yek ji aliyên jîndar ên Stratîcî yê di xwendina bilind de xurtkirina birêvebirina baş û xweserbûna akademîk e. Zanîngeh hewl didin binyadsazîyeke rêveberî bigirin dest, ku zlalî, şarezatî û lêpîrsînê di nava xwe de dihevin. Ev yek dihele sazîyên xurt ku dikarin li hemberî rûbirûbûyînen cihêreng xwe ragirin, werin avakirin. Her wiha

xweserbûna akademîk ji zanîngehan re serbestîya destnîşankirina pêşkarîyên lêkolînerî û perwerdehî li gor ku bi pêdivîyên civaka xwecih re dimeşin, rê vedike.

6. Hevkarîyên xwecihî û navneteweyî: Hewldana Stratîcî ya xwendina bilind ku hevkarîyin xurt bi sazîyên akademîk ên xwecihî û navneteweyî û zanîngehên rojavayî û amerîkî re ava bike. Ev hevkarî dihêlin ku pevguherîna akademîk û lêkolînerî xurt bibin. Her wiha rê dide zanîngehan ku sûdê ji pisporî û ezmûnên sazîyin din, bigire. Di vê çarçoveyê de; zanîngehên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê hewl didin ku têkilîyên hevkarîyê bi zanîngeh û rêxistinên navneteweyî re çêbike, da ku destekdayîna darayî û teknîkî bi dest bixin û minhacên perwerdehî yên xwedî şarezatîyeke bilind bi dest bixin.

Rola Stratîcî yê di arastekirina sazîyên perwerdehî de:

Stratîcî ji bo arastekirina zanîngeh û sazîyên perwerdehîyê yên li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê, li ser gelek astan roleke tewereyî dilîze:

1. Pêkanîna domdarîyê hevdemî rûbirûbûyînan: Stratîcî ji bo misogerkirina domdarîya sazîyên akademîk di jîngehên zehmet de, alavên jîndar in. Bi rêya Stratîcî yê, zanîngehên li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê dikarin pêşkarîyan diyar bikin û samanan ber bi pêkanîna armancin diyarkirî ve bibin, ku destekê dide berdewamkirina wê di rewşên zehmet de jî. Nimûne; zanîngeha Kobanîyê û zanîngeha Rojava guh dide pêşxistina bernameyên perwerdehîya ji dûr ve, çî ku carinan gihandina avahîya zanîngehê zehmet dibe.

2. Arastekirina perwerdehîyê ber bi geşepêdana xwecihî ve: Bi rêya Stratîcîyên zelal dikarin xebatên akademîk û perwerdehî araste bikin ku pêdivîyên civaka xwecih werin bicihanîn. Zanîngehên li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê ji bo amadekirina karmendên mirovî yên dikarin civakê piştî salên şer û pevçûnan ji nû ve ava bikin, roleke girîng digire. Bi rêya sazkirina bernameyên perwerdehî yên bi bazara kar re lihevkiirî ne, zanîngeh dikarin delîveyên xebitandina derçûyan baş bikin û aborîya xwecihî xurt bikin.

3. Xurtkirina afirnadin û şarezatîyê: Stratîcîyên akademîk wiha dixebitin ku afirandinê di biwarên perwerdehî û lêkolînerî de, bi rêya destgirtina Stratîcîyên ku xwe dispêrrin fêrkirina taybet û lêkolerîya rahênanî, xurt bikin. Ev yek dê rê bide zanîngehên Bakur û Rojhilatê Sûriyayê ku çareserîyên şareza ji bo rûbirûbûyînan xwecihî, peyda bike. Zanîngeh dikarin guh bidin lêkolînên

têkildarî enerjîya nûjenkirî û birêvebirina samanên xwezayî, ku biwarin jîndar in û dikarin civakê li vê herêmê rake ser lîngan.

4. Pîrkirina çalakbûna bi civaka xwecih re: Stratîcî ya zanîngehan ji bo avakirina pîrên asê bi civaka xwecih re, destekeke mezin dide. Bi rêya pêşkêşkirina bernameyîn perwerdehî, rajeyên şewirdarî û destpêkirina destpêxeriyên civakî, zanîngeh dikarin asta jiyînê baş bikin û geşepêdana aborî û civakî xurt bikin. Nimûne; zanîngeh dikarin bernameyîn çandinî û pîşesazî pêşkêş bikin ku dikarin hilberînê baş bikin û asta zanîne li cem mirovan bilind bikin.

5. Rêgirtina li beramber koçberîya akademîk û koçberîya zanayan: Stratîcî ji bo çareserkirina kêşeya koçberîya şarezayên akademîk ber bi derve ve, roleke girîng digire ser xwe. Bi rêya başkirina mercên kar û pêşkêşkirina bernameyên domdar ên perwerdehiyê ji bo karmendên akademîk, zanîngeh dikarin behreyên akademîk biparêzin û misogerîya domdarîya fêrkirinê û lêkolîna zanistî bikin.

Bira sêyem:

Girîngîya xwendina bilind li herêmên pevçûnan û dahurandina rola zanîngehan di avakirina şîyanên xwecihî û pêkanîna aramîya siyasî û civakî de:

Saziyên xwendina bilind roleke jîndar di xurtkirina geşepêdana domdar û vegerandina aramîyê li deverên pevçûnan de digire ser xwe. Têkildarî Bakur û Rojhilatê Sûriyayê ya ku di encama pevçûnên domdar de veguherînên siyasî û civakî yên kûr lê çêbûne, zanîngeh binyadeke bingeîn a jinûveavakirina civakê û xurtkirina şîyanên xwecihî ne. Ev beş dê girîngîya xwendina bilind li deverên pevçûnan pêşkêş bike û pê re jî balê bikişîne li ser awayê xebitîna zanîngehan ji bo avakirina şîyanên xwecihî û pêkanîna aramîya siyasî û civakî.

Girîngîya xwendina bilind li herêmên pevçûnan:

1. Veguhastina zanîne û pêxistina behreyan:

Xwendina bilind ji bo veguhastina zanîne û pêxistina behreyên gerekî avakirina civakeke xurt û domdar, alava bingeîn e. Li herêmên pevçûnan, amadekirina karmendên ku dikarin rûbirûyî astengiyên xwecihî bibin û ji bo jinûveavakirinê bixebitin, pêdivî ye. Zanîngeh bernameyîn perwerdehî yên

pispor pêşkêş dîkin ku biwarên zanistî û rêveberî yên cihêreng digire nava xwe. Bi dest xwe re ev yek destekê dide nîfşên nû yên pêşeng û pisporên ku dikarin xebatên geşepêdanê bi rê ve bibin.⁶

Nimûneyeke piratîk; li Sûriyayê zanîngeh ji bo perwerdekirina endezyar û mamsoteyên ku jêrxaneya tenduristî û perwerdehî ya ji ber şer ziyan dîtiye, roleke tewereyî digire ser xwe.

2. Xurtkirina lêkolîna zanistî û pêşkêşkirina çareserîyan xwecihî:

Lêkolîna zanistî yek ji hêmanan e ku ji bo çareserkirina pirsgrîkên xwecihî dixebitin û çareserîyan ji bo rûbirûbûyînên ku rastî civakê tên pêşkêş dîkin. Li herêmên pevçûnan, pêdivîyeke mezin bi lêkolînên ku guh didin biwarên mîna birêvebirina samanên xwezayî, çandinîya domdar, enerjîya nûjenkirî û tenduristîya giştî, heye.

Nimûneyeke piratîk; zanîngehên li Bakur û Rojhilatê Sûriyayê dikarin berê lêkolînên xwe bidin teknîkên çandinîyê yên di jîngehên bi pevçûnan bandorbûyî de, ku dihêlin ewlekarîya xwarinî ji herêmê re pêk were.

3. Avakirina şîyanên xwecihî û xurtkirina geşepêdana aborî:

Zanîngeh ji bo avakirina şîyanên xwecihî roleke bingeîn digirin ser xwe, ku bi rêya pêşkêşkirina bernameyên perwerdehîyê yên pispor û pêşxistina pirojeyên aborî û veberhênanî yên xwecihî, pêk tê.⁷

Nimûneyeke piratîk; bernameyên birêvebirina karan ku zanîngeh wan pêşkêş dîkin, destekê didin ciwanan ku pirojeyên xwe yên taybet ava bikin, ku bi dest xwe re delîveyên kar ên nû çêdikin û rêjeya bêkarîyê li herêmê kêmtir dîkin.

Rola zanîngehan di pêkanîna aramîya siyasî û civakî de

1. Xurtkirina gotûbêjê û hevtêgihiştina civakî:

Di xurtkirina gotûbêjê û hevtêgihiştina di navbera beşên cihêreng ên civakê de, zanîngeh roleke girîng digire. Bi rêya lidarxistina komcivîn, kongre û komxebatan ku tê de xwendekar, endamên desteya fêrkinê û civaka xwecih li

⁶ Mekî, A. (2023). Xwendina bilind li Iraqê piştî 2003yan: Rûbirûbûyînên domdar (R6). Navenda El-Şerq El-Ewset, fakulteya Londinê ya aborî û zanistên siyasî.

⁷ El-Niwêhî, Aya Ebdullah Ehmed. "Rola zanîngehan di pêşxistina lêkolînên zanistî de û bandora wê li ser civakê". Navenda demokrat a erebî, 2014, R1.

hev dicivin, zanîngeh dikarin pirên hevtêgihiştin û hevakrîyê ava bikin, ku bi dest xwe re aramîya siyasî û civakî pêk tînin.⁸

Nimûneyeke piratîk; zanîngeh dikarin bernameyên gotûbêjî di navbera alîyên cihêreng de yên di civaka xwecih de çalak, bi rêxistin bikin, da ku pêkvejiyana aştîyane xurt bikin û pevçûnan bi rêbazên aştîyane çareser bikin.

2. Peydakirina jîngeheke ewle û aram ji bo fêrbûnê:

Li herêmên pevçûnan zanîngeh jîngeheke ewle û aram pêşkêş dikin ku tê de xwendekar û endamên desteya fêrkirinê bikarin guh bidin perwerdehî û lêkolînê, bêyî ku rastî metirsîyên rasterast werin. Ev yek berdewamîya piratîk a perwerdehîyê xurt dike û bandora pevçûnan li ser siberoja nifşên nû kêmtir dike.

Nimûneyeke piratîk; avakirina avahîyê zanîngehê bi rengekî mukim an jî peydakirina piştgirîya derûnî û civakî ji bo xwendekarên bi pevçûnan bandor bûne, ku bi dest xwe re alîkarîyê dide berdewamîya prosesa perwerdehîyê.

3. Piştevanîya sererastkirinên siyasî û civakî:

Zanîngeh guh didin piştgirîya siyasî û civakî, ew jî bi rêya amadekirina derçûyên xwedî serborî di biwarên zagon, siyasî û rêveberîya giştî de. Ev derçû dikarin beşdarî prosesên danîna biryaran û bicihanîna siyasîyê ku aramîyê û geşepêdana domdar pêk tînin.

Nimûneyeke piratîk; derçûyên zagon û siyasîyê ku ji zanîngehên xwecihî derçûne, dikarin di qadên dadmendîyê û rêveberîya ferwerî de bixebitin, ku bi dest xwe re dikarin pergala ferwerîyê baş bikin û serwerîya zagonê xurt bikin.

⁸ El-Muzîn, Silêman Hisên. EL-Qudra, Hamid Neîm. “Rola zanîngehên filestînî ji bo danîna çanda gotûbeja civakî li gor nêrîna xwendekarên wê û rêbazên pêşxistina vê yekê”. Kovara zanîngeha El-Qudis a vekirî ya lêkolînên perwerdehî û derûnî. Berg 5, jimar 18, 2017, rûpel 211-226.

**PÊŞXISTINA PERGALÊN ÇANDINÎYÊ LI HERÊMA BAKUR Û
ROJHILATÊ SÛRÎYÊ WEKE BERSIVDAYÎNA JI GUHERÎNA AVHEWAYÎ
RE
(2 ji 2)**

Amadekar: Endezyarê çandinîyê ``Yarub Hesên Hisên``

Beşa duyem: Yekem: Paşxaneyek Der Barê Guherîna Avhewayî û Bandora Wê Li Ser Çandinîyê De:

1. Pênaseya guherîna avhewayî:

Guherîna avhewayî, amajeyê bi guherînên demdirêj ên di pileyên germahîyê û şeweyên seqayê li ser rûyê erdê de, dike. Guherîna avhewayî ji guherînên werzî yan jî qulipînên seqayî yê demkî cudatir e. Guherîna avhewayî di pîrbûna navînîya pileyên germahîya cîhanî de diyar dibe; ku bi dest xwe re dibe sedema guherînên mezin di pergalên jîngehî û avhewayî de.

2. Pêkarên ku dihêlin guherîna avhewayî çêbibe:

Pêkarên ku dihêlin guherîna avhewayî çêbibe pir in, ji wan jî ev in:

- **Xebatên mirovî:** Xebatên pîşesazî, şewitandina sotemenîya berdîne û jêkirina daristanan ku dihêlê gazên jehrî pir belav bibin, weke gaza duyemîn oksîda karbonê û gaza mîtan ku dihêlin diyardeya germgirtinê bêtir bibe.
- **Guherînên surîştî:** Di nava xwe de xebatên rokî û yê volkanan di hewînê ku dikarin bandoreke demdirêj li avhewayê bikin.

3. Bandorên guherîna avhewayî li ser çandinîyê:

Bandora guherîna avhewayî li ser çandinîyê babeteke tevlihev û xwedî gelek rehendan e, di nava xwe de van di hewînê:

3.1. Guhartina pileya germahîyê:

- **Bilindbûna pileya germahîyê:** Bilindbûna pileya germahîyê dihêlê bandorin nerênî li ser berhemên çandinîyê çêbibin. Pileyên germahîyê yê bilind dihêlin ku hilberîna berheman kêmtir bibe ku bi dest xwe re bandoreke nerênî li ser şînbûna berheman, pîrbûn û pêşketina berhemê dike.
- **Berfirehbûna çarçoveya belayan:** Bilindbûna pileyên germahîyê dihêlê ku çêbûn û belavbûna bela û êşên çandî xurt bibin ku bi dest xwe re metirsîyên li ser berheman zêde dikin.

3. 2. Guherîna di rêbazên barîna baranê de:

- **Guherîna di qaseya barîna baranê de:** Guherîna avhewayê dihêle ku qaseya baranê kêr an jî zêde bibe ku dihêle bandor li ser peydabûna ava ji bo şînbûna berheman gerek, were kirin.
- **Zêdebûna dubareya ziwahîyê:** Dubarebûna ziwahîyê bandoreke nerênî li ser berheman dike û pêdivîyê bi teknîkên avdayînê yê kêrhatî çêdike. Kêmbûna avê dibe ku bihêla hilberîna çandîyê gelekî kêr bibe.

3. 3. Guherîna di rêbazên seqaya tundrew de:

- **Zêdebûna diyardeyên seqaya tundrew:** Weke lehî, bahoz û bablîsokan. Ev diyarde berheman û jêrxaneya çandî wêran dike ku ziyaneke mezin di hilberînê de çêdikin.
- **Bandorên li ser xakê:** Guherîna rêbazên seqayê dibe ku bibe sedema ramalîn û wêranbûna xakê ku êdî bandorê li şiyana wê ya xurtkirina berheman dike.

4. Bandorên Guherîna Avhewayê Li Ser Çandîyê Li Bakur û Rojhilatê Sûrîyê:

Li bakur û rojhilatê Sûrîyê bandorên guherîna avhewayê di van xalan de têne nimandin:

4. 1. Bilindbûna pileyên germahîyê:

Bilindbûna pileyên germahîyê li vê herêmê bandorê li xebatên çandîyê yê ku bi awayekî sereke xwe dispêrin berhemên çandîyê bejî û çandîyê ji germê re zîz, dike. Pileyên bilind ên germahîyê dihêlin ku şînatî biweste û berhemdayîna wê kêr bibe.

4. 2. Kêmbûna avê û ziwahî:

Ziwahîya dubarebûyî ya li bakur û rojhilatê Sûrîyê, gefeke mezin ji çandîyê re ye. Her wiha kêmbûna avê jî bandorê li şiyana avdayîna berheman dike û lêçûna berhemdayîna çandîyê pir dike. Ev kêmbûna avê pêdivîya wê bi başkirina teknîkên rêvebirina avdayînê û pirkirina zanîna bikaranîna çavkanîyên avî, xurttir dike.

4. 3. Guherîna di rêbazên barîna baranê de:

Guherînên nebirêkûpêk di barîna baranê de, dihêlin zehmetî di plandanîna çandinî de çêbibe, her wiha metirsîyên ziwahî û lehîyan pir dike; ev yek bi dest xwe re bandorê li tebatîya berheman û hilberînê dike.

4. 4. Bandorên li ser xakê:

Guherînên seqa û jîngehê dihêlin ku xak wêran bibe; ev yek bi dest xwe re bandorê li dewlemendî û şiyana wê dike ku êdî nema bi şînbûna berheman re alîkar e.

5. Bersivdayîna çandinîyê ji guherîna avhewayî li bakur û rojhilatê Sûrîyê re:

Ji bo sivikkirina bandorên guherîna avhewayî, divê gelek stratejî werin destgirtin, di nava wan de jî ev in:

- **Pêşxistina teknîkên çandinîyê yên nû:** Weke çandinîya li hember ziwahîyê li ber xwe dide û başkirina rêvebirina çavkanîyên avî.
- **Başkirina stratejîyên rêvebirina xakê:** Ji bo xurtkirina dewlemendîya xakê û kêmkirina têkçûna wê.
- **Bidestgirtina teknîkên avdayînê yên nû:** Ji bo pirkirina başbûna bikaranîna avê û kêmkirina bandorên ziwahîyê.¹

Duyem: Nirxandina Pergalên Çandinîya Niha û Rûbirûbûyîna Girêdayî Wê:

Nirxandina pergalên çandinîyê yên li herêma bakur û rojhilatê Sûrîyê, pêdivîya wê bi têgihiştineke kûr di rastîya xwecihî û rûbirûbûyîna tekane yen ku herêm rastî wan tê de heye. Ev herêma ku Reqa, Dêra Zorê, Cizîrê û Firatê di nava xwe de dihevine, komeke cihêreng a pergalên wê yên çandinîyê hene.

-
- ¹ **Rapora desteya ferwerî ya navneteweyî ya têkildarî guherîna avhewayî (IPCC):** Agahîyên gelemper der barê bandorên guherîna avhewayî li ser çandinîya Sûrîyê de, pêşkêş dike.
 - **Rêxistina xwarin û çandinîyê (FAO):** Rapor der barê bandorên guherîna avhewayî li ser ewlekariya xwarinê û pergalên çandinîyê de ye.
 - **Navenda navneteweyî ya lêkolînên çandinîyê li deverên ziwa (ICARDA):** Lêkolîn û qewîfîyên der barê çandinîyê li deverên ziwa û nîvziwa de.

1. Pergalên çandinîyê yên serwer:

1.1. Çandinîya bejî:

Şayesandina pergalê: Çandinîya bejî bi awayekî sereke xwe dispêre baranên werzî, da ku ava gerekî şînbûna berhemên peyda bike. Li bakur û rojhilatê Sûrîyê, çandinîya bejî pergala serwer li gelek deverên ziwa û nîvziwa ye. Berhemên sereke yên ku bi rêya vê pergalê têne çandin ev in: Genim, ceh û hinek berhemên zeytî.

Taybetmendîyên pergalê:

- **Lêçûnên hindik:** Ji ber ku xwe dispêre baranê; li gor hevrûkirina bi çandinîya avî re, lêçûnên avdayînê kêmtir in.

- **Guncavbûna bi jîngeha ziwa re:** Ji bo deverên ku lê av kême, guncav e.

Pirsgirêkên pergalê:

- **Nebirêkûpêkîya baranê:** Çandinîya bejî bi awayekî mezin xwe dispêre baranê ku êdî ji ber guherîna avhewayî, nema bi rêk û pêk dibare. Bi dest xwe re, ev yek dihêle di hilberînê de sal bi sal cudatî hebe.

- **Metirsîya ziwahîyê:** Kêmbûna baranê dibe sedema ziwahîyeke demdirêj ku dihêle hilberîn kême bibe û berhem westiyayî bin.

- **Nebaşbûna çavkanîyan:** Bikaranîna sînardarkirî ya çavkanîyên avê ji ber xwespartina baranê tenê. Ev yek delîveya başkirina hilberînê sînardar dike.

1.2. Çandinîya avî:

Rûbera xakên bi kêrî çandinîyê tên û têne veberhînan, nêzî du milyon û sêsed hezar hektarî ye, ji wan ên avî nêzî 450 hezar hektar in, ji nava wan 250 hezar hektar bi bîran û yên mayî jî bi rêya çeman têne avdan. Her wiha rûbera xakên ku bi pergala reşandinê têne avdan nêzî 30 hezar hektar û yên bi pergala dilop dilop têne avdan nêzî 4 hezar hektaî ye. Hejmara bîrên avê nêzî 48 hezar bîr e.

Şayesandina pergalê: Çandinîya avî ji bo avdayîna berhemên çavkanîyên avê yên din bi kar tîne; mîna çem, depo yan jî pergalên avdayînê yên çêkirî. Li bakur û rojhilatê Sûrîyê, ev pergal bi awayekî sereke ji bo berhemên ku pêdivîya wan bi qaseyên mezin ên avê heye, mîna birinc û sebzeyan, tê bi kar anîn.

Taybetmendîyên pergalê:

- **Kontrolkirineke baş ji bo avdayînê:** Qaseya avê ya ku digihêje berheman bêtir kontrol dike, ku dihêle hilberîn bêtir bibe.
- **Hilberîneke bilindtir:** Bi rêya peydakirina avê bi awayekî birêkûpêk, dikare astên hilberînê bi awayekî xweragir bihêle.

Pirsgirêkên pergalê:

- **Kêmbûna avê:** Ji ber guherîna avhewayê, çavkanîyên avê yên di çandinîya avî de têne bikaranîn gelekî kêmbûne, ku bi dest xwe re lêçûnên avdayînê bêtir dike.
- **Qirêjbûna avê:** Bikaranîna peyîn û mêşkujan dibe ku bibe sedema qirêjbûna çavkanîyên avê û bi awayekî nerênî li ser jîngehê bandorê bike.
- **Lêçûnên bilind:** Avakirin û çaksazkirina pergalên avdayînê, pêdivîya wan bi lêçûnên bilind heye. Dibe ku ev yek di rewşa aborî ya zehmet de, ne domdar be.

2. Nirxandina pirsgirêkên sereke:

2.1. Teknîkên çandinîya klasîk:

Hûrgilî:

- **Kêmdahênerî:** Xebatên çandinîyê yên klasîk li herêmê xwe dispêrin teknîkên kevn ku bi guherînên avhewayî yên nû re, ne guncav in.
- **Kêmhilbirandin:** Nebikaranîna teknîkên çandinîyê yên nûjen weke çandinîya tekûz an jî cureyên di ziwahîyê de li ber xwe didin, bi awayekî nerênî bandorê li hilberînê dike.

Sedemên pirsgirêkê:

- **Kêmhînbûn û kêmpewerdehî:** Bernameyên hînkirin û perwerdekirina cotyaran li ser teknîkên çandinîyê yên nûjen, kêmbûn in.
- **Sînordariya gihiştina teknolojiyê:** Gihandina teknolojiya çandinîyê ya nûjen û alavan, lawaz e.

2.2. Rêvebirina çavkanîyên avî:

Hûrgilî:

- **Nebaşbikaranîna avê:** Nebaşbikaranîna rêvebirina avê dihêle ku çavkanî winda bibin û bikêrhatina avdayînê kêmtir bibe.
- **Kêmdepokirin:** Tunebûna jêrxaneyek têrker ku avê hilîne û di demên ziwahîyê de bi awayekî kêrhatî bi kar bînin, tune ye.

Sedemên pirsgerêkê:

- **Nebesîya veberhînanan:** Veberhênanên ji bo başkirina jêrxaneyê rêvebirina avê, kêmtir in.
- **Guherînen avhewayî:** Guherînen seqayê hiştiye ku av kêmtir bibe û nema bikarin pêşbînîyan ji bo qaseyên ava gerek bidin.

2.3. Têkçûna xakê:

Hûrgilî:

- **Ramalîna xakê:** Ramalîna xakê ya ji ber avdayîna pir an jî rêbazên çandinîyê yên nedomdar, bandorê li başbûn û dewlemendiya xakê dikin.
- **Mezaxtina hêmanên xwarinî:** Bikaranîna gelek a peyîn û mêşkujan dihêle ku hêmanên xwarinî ji xakê werin mezaxtin.

Sedemên pirsgerêkê:

- **Xebatên çandinî yên nedomdar:** Teknîkên çandinîyê yên ku parastina xakê û domandina wê dikin, naxin ber çavan.
- **Pirbikaranîna heyberên kîmyewî:** Bikaranîna bêberpisyarî ya peyîn û mêşkujan kîmyewî.

3. Bandora rûbirûbûyînan li ser hilberîna çandinî:

3.1. Kêmhilberîn:

- **Berhem:** Guherînen di cureyên seqayê de, ziwahî û têkçûna xakê dihêlin ku qase û başîya berheman kêmtir bibe.
- **Hilberîn:** Ji ber kêmbûna avê û teknîkên neguncav, qaseya berheman kêmtir dibe.

3.2. Lêçûnên gelek:

- **Lêçûnên avdayînê:** Ji ber kêmbûna avê û hilweşîna jêrxaneyê, lêçûnên avdayînê pir dibin.

- **Lêçûnên kelûpelan:** Bilindbûna lêçûnên peyîn û mêşkujan; ew jî ji ber kêmbûna bikêrhatina xakê û berheman.

Rûbirûbûyînen ku pergalên çandinîyê li bakur û rojhilatê Sûrîyê rastî wan tên:

- **Ewlekarîya avî:**

- **Kêmbûna çavkanîyên avî:** Herêma rastî aloziyeke tund a avê tê. Ji ber bikaranînen zêde û barana kêma, rêjeya çemê Firatê û çavkanîyên din ên avê kêma bûye.

- **Qirêjî:** Qirêjîya pîşesazî û bikaranaîna peyîn û mêşkujan a nebirêkûpêk, dihêlin ku ava binerd qirêj bibe.

- **Şer û pevçûn:**

- **Pevçûna çekdarî:** Pevçûnên bênavber ên li herêmê bi awayekî mezin bandorê li ser çandinîyê dikin. Li gor wê jî xakên çandinîyê û jêrxane tene wêrankirin, her wiha koçberîya komî ya cotyaran, rûbirûbûyînan bêtir dike.

- **Aramîya siyasî:** Dozên siyasî û ewlekarî bandorê li cotyaran dikin û gihandina wan bo bazargehan, da ku alav û amûrên çandinîyê bi dest bixin, dike. Her wiha bandorê li plandanîna çandinîyê jî dike.

- **Erdên çandîniyê û xak:**

- **Têkçûyîna xakê:** Têkçûyîna xakê ya ji ber kêmguhdana çandîni û bilindbûna rêjeya bikaranaîna peyînen kîmyewî, dibe ku dewlemendîya xakê kêma bike.

- **Bajarvanî:** Berfirehîya avahîsazî û pêşketinên din dihêlin ku gelek erdên çandîniyê wînda bibin.

- **Guherîna avhewayî:**

- **Bilindbûna pileyên germahîyê:** Guherîna avhewayî bandorê li pileyên germahîyê û barîna baranê dike, bi dest xwe re çandîniyê zehmet dike û dibe sedema ziwahîyên dubarebûyî.

- **Bûyerên seqayî yên tund:** Lehî û bahoz bandorê li berheman dîkin û wan têk dibin.

- **Aborî û raguhasin:**

- **Lêçûnên hilberînê:** Ji ber nearamîya rewşa ewlekarî, lêçûnên pêdivîyên çandinîyê, mîna peyîn û tov, her wiha lêçûnên raguhasinê bilind in.

- **Bazargehên firotinê:** Gihandina bazargehên xwecihî û yên herêmî sînordar e; ev yek bi dest xwe re bandorê li karîna cotyaran dike, da ku berhemên xwe bifiroşin û nirxekî dadmend bi dest bixin.

4. Qewîtiyên ji bo başkirina pergalên çandinîyê:

4.1. Pêşxistina teknîkên çandinîyê yên nûjen:

- **Bikaranîna teknîkên çandinîyê yên tekûz:** Başkirina bikaranîna çavkanîyan û zêdekirina hilberînê.

- **Veberhîna ji bo lêgerîn û pêşxistinê:** Pêşxistina cureyên ku di ziwahîyê de li ber xwe didin û başkirina teknîkên çandinîyê.

4.2. Başkirina rêvebirina çavkanîyên avî

- **Pêşxistina pergalên avdayînê:** Veberhîna di teknîkên avdayînê yên nûjen de; mîna avdayîna dilop dilop.

- **Avakirina jêrxaneyê hilandina avê:** Başkirina şiyana hilandina avê û bikaranîna wê bi awayekî çalak.

4.3. Xurtkirina rêvebirina xakê:

- **Destgirtina xebatên çandinîyê yên domdar:** Weke çandinîya asayî û jinûveçandina berhemên.

- **Başkirina kêrhatina xakê:** Bikaranîna heyberên jiyangîr û rêgirtina li ber bikaranîna heyberên kîmyewî.

Stratejîyên Pêşnyarkirî Yên Ji Bo Başkirina Pergalên Çandinîyê Li Bakur û Rojhilatê Sûrîyê

1. Başkirina rêvebirina avê:

- **Pêşxistina teknîkên avdayînê:** Xurtkirina bikaranîna teknîkên avdayînê yên nûjen, weke avdayîna dilop dilop an jî ya reşandinê da ku windahî çênebe û başbûn di bikaranîna avê de çêbibe.

- **Rêvebirina çavkanîyên avê:** Başkirina rêvebirina çavkanîyên avê û hevkarîya di navbera alîyên cihêreng de da ku misogerîya belavkirineke dadmend û domdar a avê bikin.

1. Xurtkirina tebatîya çandinî:

- **Piştewaniya cotyaran:** Pêşkêşkirina piştewaniya teknîkî û diravî ji bo cotyaran da ku hilberînê û şiyana li hember rûbirûbûyînan, xurt bikin.

- **Jinûveamadekirina jêrxaneyê:** Çaksazkirina ziyanên ku gihîştine jêrxaneya çandinî û başkirina gihandina bazargehan.

2. Rûbirûbûyîna li hember guherîna avhewayî:

- **Pêkanîna xebatên çandinîya domdar:** Destgirtina teknîkên çandinîyê yên domdar û xebatên ku bi guherînên avhewayî re guncav in.

- **Pêşxistina berhemên xweragir:** Xebitîna li ser pêşxistina berhemên di mercên avhewayî yên zehmet de xwe radigirin.

3. Perwerdekirin û hînkirin:

- **Perwerdekirina cotyaran:** Perwerdekirin û arastekirina cotyaran li ser teknîkên çandinîyê yên nûjen û domdar.

- **Hevkarîya bi rêxistinên re:** Hevkarîya bi rêxistinên neferwerî û civaka navneteweyî re, da ku destekdayîn û pisporîyê bi dest bixin.

Sêyem: Stretajeyên Guncavbûna Bi Guherîna Avhewayî Re Li Bakur û Rojhilatê Sûrîyê:

Stratejîyên guncavbûna bi guherîna avhewayî ya li bakur û rojhilatê Sûrîyê re, pêdivîya wan bi komêk rêkarên temamkirî heye da ku li hember bandorên nerênî yên guherînên avhewayî re yên ku bi taybetî bandorê li çandinîyê, çavkanîyên avê û binesazîyê dikin, xwedî derkevin. Ew jî ji ber ku herêma bi awayekî mezin xwe dispêre çandinîyê û kêmbûna avê lê heye. Lewre guncavbûna bi guherînên avhewayî re babeteke jênegere, da ku çavkanîyan bidomînin û civakên xwecih biparêzin.

1. Rêvebirina avê bi awayekî çalak:

- **Başkirina pergalên avdayînê:** Dikarin xwe bispêrin teknîkên avdayînê yên nû, weke avdayîna dilop dilop û avdayîna reşandinê, da ku mezaxtina avê kêmtir bibe û baş were bikaranîn.

- **Depokirina avê:** Avakirina depoyan û bendavên piçûk, da ku di demên barîna baranê de, av di wan de were hilandin û di demên ziwahîyê de were bikaranîn.

- **Jinûvebikaranîna avrêjîyê:** Çakkirina ava avrêjîyê û bikaranîna wê di çandinî û daristanan de, dikare mezaxtina ava paqij kêr bike.

2. Başkirina çandinîyê:

- **Destgirtina çandinîya domdar:** Bikaranîna rêbazin çandinîyê ku bikarin xakê biparêzin û pêdivîya wê ya bi avê kêr bike, mîna çandinîya parêzger û çandinîya surîştî.

- **Başkirina pirrengîya berhemên çandinîyê:** Xwespartina berhemên ku bêtir ziwahî û germahîyê radigirin, mîna ceh, kuncî û zeytûnan li şûna berhemên ku gelek avê dixwazin.

- **Teknîkên çandinîya tekûz:** Bikaranîna teknolojiyê ji bo başkirina samanên çandinîyê, mîna satelaytan û amûrên sehkirinê, da ku çavdêriyê li pêdivîyên berheman bi awayekî tekûz bike.

3. Darçandin û xebitîna li dijî ziwabûyînê:

- **Darçandin:** Çandina daran li deverên ziwa, da ku alîkarîyê bide jinûveçalakbûna xakê û xurtkirina pergala jîngehê ya xwecihî. Dar alîkarîyê didin ji bo tebatkirina xakê û sîberê peyda dikin, bi dest xwe re bandora germahîyê sînordar dikin.

- **Xebitîna li dijî ziwahîyê:** Standina tivdarkên ji bo nehiştina têkçûyîna xakê, mîna qedexekirina çêrandina bêserûber û kêmkirina rakirina daristanan.

4. Avakirina şîyanên xwecihî:

- **Perwerdekirina cotyaran:** Vekirina xûlên perwerdehîyê ji bo cotyaran der barê teknîkên çandinîyê yên nûjen de, her wiha ji bo başkirina bikaranîna samanên xwezayî.

- **Hînkirina li ser guherîna avhewayî:** Belavkirina zanîna di nav civakên xwecih de der barê bandorên guherîna avhewayî û girîngîya guncavbûna pê re, her wiha handana li ser beşdarkirina civakê di pirojeyên guncavbûnê de.

5. Xurtkirina plandanîna bajarvanî ya domdar:

- **Jêrxaneya ku li hember avhewayê li ber xwe dide:** Avakirina jêrxaneyê, weke rê û avahîyan, bi awayekî ku bikare guherînên avhewayî ragire, mîna bahozan û germahîya bilind.

- **Plandanîna bajaran:** Danîna planên bajaran bi awayekî ku bi guherînên avhewayî re guncav be; ew jî bi rêya çêkirina rûberên kesk û kêmkirina pêkarên ku dibin sedema germgirtinê.

6. Perepêdan û piştevanîya navneteweyî:

- **Bidestxistina piştevanîya diravî:** Sûdgirtina ji sendoqên navneteweyî yên ku alîkarîyên diravî pêşkêşî peojeyên guncavbûna bi guherînên avhewayî re dikin, nemaze li deverên ku jêrxaneya wan hilweşiyayî ye.

- **Hevkarîya bi rêxistinên navneteweyî re:** Rêxistinên navneteweyî dikarin di pêşkêşkirina alîkarîyên teknîkî û diravî bi herêma bakur û rojhilatê Sûrîyê de, roleke mezin bilîzin, da ku li dijî rûbirûbûyînan avhewayî derkevin.

7. Rêvebirina alozî û bobelatan:

- **Pergalên hişyarkirina pêşwext:** Pêşxistina pergalên hişyarkirina pêşwext, da ku civakan li ser bobelatên surîştî, mîna lehî û bahozan, hişyar bikin.

- **Rajeguzarîyên awarteyê:** Başkirina şîyanên tîmên awarteyê, da ku danûstaniyên bi bobletên ku seba guherîna avhewayî zêde bibin re, bikin.

Çarem: Siyasetên Niştimanî û Navneteweyî û Rola Wan Di Piştgirîya Stratejîyên Guncavbûnê De:

Siyasetên niştimanî û navneteweyî di destekdayîna stratejîyên guncavbûna bi guherîna avhewayî li bakur û rojhilatê Sûrîyê re, roleke girîng dilîzin. Li gor wê, çarçoveyeke rêxistinî û destekdayîneke diravî û teknîkî ya çalak ji bo van stratejîyan, peyda dike. Li jêrê em ê bi hûrgilî rola van siyasetan li ser astên niştimanî û navneteweyî bînin zimên:

1. Siyasetên niştimanî:

a. Siyasetên çandinî û avî:

- **Birêxistinkirina bikaranîna samanên avî:** Ferwerîyên xwecihî dikarin ji bo birêvebirina samanên avî siyasetin qutibir bigirin dest; ew jî bi rêya

zagonkirina bikaranîna avê di çandinîyê de û handana bikaranîna teknîkên avdayînê yên nûjen.

- **Xurtkirina pirrengîya çandinî:** Handana li ser çandina berhemên ku ziwahîyê radigirin û derbaskirina pergalên çandinîyê yên domdar, mîna çandinîya surîştî û çandinîya temambûyî; ku bikaranîna avê kêr dike û hilberîna zêde dike.

- **Rêgirtina li ber ziwabûyînê:** Bicihanîna siyasetên ku parastina erdên çandinîyê dikin û nahêlin erd têk biçin, ew jî bi rêya: Darçandinê, qedexekirina çêrandina bêserûber û bikaranîna teknîkên xaka domdar.

b. Plandanîna avahîsazî û binesazî:

- **Berfirehbûna di babeta plandanîna avahîsazî ya domdar de:** Ferwerîya xwecihî dikare siyasetên plandanîna bajar û gundan li gor pîvanên guncavbûna bi guherîna avhewayî re, bigire dest û di nav de avakirina jêrxaneyê ku li hember bobelatên avhewayî, mîna lehîyan û ziwahîyê, li ber xwe dide.

- **Destekdayîna raguhastina domdar:** Destgirtina siyasetên ku bikaranîna raguhastina bi jîngehê re heval, xurt dikin û bi dest xwe re bandorên germahîyê kêr dike.

c. Karîgerîya Jîngehî û Beşdarbûna Civakî:

- **Avakirina desteyin ferwerî yên têkildarî avhewayê:** Avakirina desteyin ferwerî yên xwecihî ku girîngîyê didin guncavbûna bi guherînên avhewayî re, her wiha hevrêzîya xebatên di navbera sektorên cihêreng de (çandinî, av û enerjî) dikin.

- **Çalakkirina civaka xwecihî:** Divê siyasetin ku armanca wan beşdarkirina civakên xwecih di prosesa danîna biryaran de; ku têkildarî guncavbûna bi avhewayê re bin xurt bibin, ew jî bi rêya peydakirina perwerdeyê û alavên gerek.

2. Siyasetên navneteweyî:

a. Peyman û rêkeftinên navneteweyî:

- **Peymana Parîsê ya Avhewayê (2015):** Bi tevî ku bakur û rojhilatê Sûrîyê weke stastuyêke navneteweyî nayê dîtin jî; lê belê Sûrî weke dewletekê alîyekî vê peymanê ye û dikarin ji perepêdan û teknîkên ku ev peyman wan pêşkêş

dike, bi rêya pirojeyên ku armanca wan kêmkirina bermahîyên gaza Karbonê û xurtkirina guncavbûna bi guherîna avhewayî re ne, sûdê wergirin.

- **Peymanên têkoşîna li dijî ziwabûyîna:** Weke “Peymana Neteweyên Yekbûyî Ya Ji Bo Têkoşîna Li Dijî Ziwabûyîna (UNCCD)” dikare piştgirîyekê bide pirojeyên xwecihî yên têkoşîna li dijî ziwabûyîna li bakur û rojhilatê Sûriyê.

b. Rola Rêxistinên Navneteweyî û Xwecihî:

- **Bernameya Neteweyên Yekbûyî ya Geşepêdanî (UNDP):** Piştevanîyeke teknîkî û diravî pêşkêşî pirojeyên ku armanca wan guncavbûna bi guherînên avhewayî re ye; ew jî bi rêya bernameyên perepêdana pirojeyên jîngehî yên domdar.

- **Sendoqa Kesk a Avhewayê (GCF):** Sendoqeke navneteweyî ye ku armanca wê alîkarîdayîna welatên xizan di guncavbûna bi bermahîyên guherîna avhewayî re ye. Li gor wê herêm dikare sûdê ji alîkarîya wê ya diravî ji bo pirojeyên birêvebirina avê û enerjîya nûkirî, bigire.

c. Alîkarîyên mirovî û geşepêdanî:

- **Rêxistinên neferwerî (NGOs):** Gelek rêxistinên navneteweyî mîna “Xaça Sor, Oxfam û Rêxistina Xwarin û Çandinîyê (FAO)” ji bo kêmkirina bandorên avhewayî alîkarîyên teknîkî û diravî pêşkêşî dikin, nemaze li deverên ku lê pevçûn hene; mîna bakur û rojhilatê Sûriyê.

- **Bernameya Guncavbûnê ya Herêmî:** Herêm dikare ji destpêşxerîyên herêmî û navneteweyî yên ku armanca wan xurtkirina guncavbûna avhewayî li herêma Rojhilata Navîn e, sûdê wergirin, mîna destpêşxerîya guncavbûna avhewayî ya herêma Rojhilata Navîn û bakurê Afrîkayê.

d. Hevkarîya dualî û piralî:

- **Hevkarîyên bi dewletên cîran re:** Herêm dikare ji hevkarîya bi dewletên cîran re der barê pirojeyên hevpar ên têkildarî ava dersînori, sûdê wergire. An ku; gelek samanên avî yên herêma bakur û rojhilatê Sûriyê xwe dispêrin çemên navneteweyî, mîna Firatê.

- **Dayîn an jî deyndayînên navneteweyî:** Gelek pirojeyên guncavbûnê xwe dispêrin piştgirîya diravî ya ji sazîyên navneteweyî, mîna “Banka

Navneteweyî” û Banka Ewropî ya Jinûveavakirin û geşepêdanê (EBRD) û ji bilî wan.

3. Rûbirûbûyîn û delîve:

Bi tevî destekdayîna ku ji ber van siyasetan peyda dibe jî, lê belê gelek rûbirûbûyîn li pêşîya bicihanîna stratejîyên guncavbûnê li herêma bakur û rojhilatê Sûrîyê hene, ji wan jî ev in:

- **Pevçûn û tunebûna aramîyê:** Pevçûnên li herêmê dihêlin ku bicihanîna pirojeyên demdirêj ên têkildarî jêrxaneyê yan jî rêvebirina samanan, zehmet bin.

- **Hêza sazûmanî ya sînordar:** Lawazbûna sazîyên xwecihî û kêmbûna samanên ku ji bo guncavbûna avhewayî hatine terxandin, dibe ku destgirtin û bicihanîna siyasetan bi awayekî çalak, asteng bikin.

- **Pêdivîya destekdayîna navneteweyî ya domdar:** Berdewamîya destekdayîna diravî û teknîkî ji civaka navneteweyî, ji bo pêkanîna guncavbûna çalak a bi avhewayê re, gelekî girîng e.

4. Qewîtî:

- **Xurtkirina şîyanên xwecihî:** Divê şîyanên sazûmanî û teknîkî yê sazîyên xwecihî werin xurtkirin, da ku siyasetên têkildarî guncavbûna bi guherîna avhewayê re, werin bicihanîn.

- **Hevrêzîya di navbera siyasetên niştimanî û navneteweyî de:** Divê hevrêzîyeke mezintir di navbera siyasetên xwecihî û yê navneteweyî de hebe, da ku misogeriya çalakîya xebat û kedên tene dayîn, were kirin.

- **Xurtkirina hevkarîya herêmî:** Ji ber ku dozên avhewa û avê sînorên siyasî derbas dikin; hevkarîya bi dewletên cîran re divêtîyek e, da ku encamin domdar werin bidestxistin.

Di encamê de; serkeftina stratejîyên guncavbûnê xwe dispêre hevrêzîya çalak a di navbera siyasetên xwecihî û destekdayîna navneteweyî de. Jixwe ya ku domdarîya samanên xurt dike û bandorên guherîna avhewayî li ser civakên xwecihî yê bakur û rojhilatê Sûrîyê kêmtir dike, ev yek bi xwe ye.

Perepêdana pirojeyan çawa pêk tê?

Perepêdana pirojeyên guncavbûna bi guherîna avhewayî li bakur û rojhilatê Sûrîyê re, pêdivîya wê bi pirrengîya jêderên perepêdanê heye, da ku misogeriya bicihanîna wê bi awayekî domdar û çalak bike. Gelek rêbaz û mekanîzma ku bi rêya wan perekirina van pirojeyan pêk tê, hene. Di nava wan de jêderên xwecihî û yên navneteweyî, her wiha hevkarîyên bi sektora taybet û rêxistinên neferwerî re jî hene. Li jêrê em ê rêbazên cihêreng ên perepêdana pirojeyên guncavbûnê bînin zimên:

1- Perepêdana navneteweyî:

a. Sendoqên navneteweyî yên têkildarî avhewayê:

- **Sendoqa Kesk a Avhewayê (GCF):** Yek ji mezintirîn sendoqên cîhanî ye ku armanca wê destekdayîna welatên xizan ji bo bicihanîna pirojeyên guncavbûna bi guherîna avhewayî re ye. Her wiha dikarin ku pirojeyên têkildarî rêvebirina avê, başkirina çandinîyê yan jî xurtkirina jêrxaneyê avhewayî pêşkêş bikin, da ku perepêdanê bi dest bixin.

- **Sendoqa guncavbûnê (Adaptation Fund):** Perepêdanê ji bi pirojeyên ku armanca wan destekdayîna dewletên xizan ji bo guncavbûna bi bandorên guherîna avhewayî re ye, peyda dike. Ev sendoq xwe dispêre destekdayîna pirojeyên ku şiyana civakan xurt dikin, da ku bikarin guherînên avhewayî ragirin; ew jî bi rêya başkirina jêrxaneyê yan jî xurtkirina çandinîya domdar.

- **Delîveya Jîngehî ya Cîhanî (GEF):** Destekê dide pirojeyên jîngehî yên têkildarî avhewayê, di nav de yên ku balê dîkşînin li ser başkirina hêza enerjîyê, parastina pirrengîya biyolojîk û têkoşîna li dijî ziwabûyîna.

b. Banka navneteweyî û sazîyên diravî yên navneteweyî:

- **Banka navneteweyî:** Dayînen diravî û deyndayînen kêmsûd bi rêya bernameyên pîspor pêşkêşî pirojeyên geşepêdanê yên têkildarî avhewayê dike. Dikarin perepêdanê ji bo pirojeyên têkildarî guncavbûna bi avhewayê re, di sektorên mîna av, enerjî û çandinîyê de, bi dest bixin.

- **Banka ewropî ya jinûveavakirin û geşepêdanê (EBRD):** Ev bank qaseyên pereyan ji bo destekdayîna veberhînanên di warê aboriya kesk de, diterxîne. Dikarin sûdê ji van deynan, di bicihanîna pirojeyên guncavbûnê li bakur û rojhilatê Sûrîyê de, bigirin.

c. Perepêdana dualî û piralî:

- **Yekîtiya Ewropî:** Bi rêya destpêşxerîyên mîna “Peymana Kesk a Ewropî” destekê dide pirojeyên têkildarî guherîna avhewayî. Herêma dikare bi rêya bernameya hevkarîya herêma pêşkêş bike, da ku destekdayîna bi dest bixe.

- **Ajansên Geşepêdanê yên Navneteweyî:** Ajansên weke Ajansa Amerîka ya Geşepêdanê ya Navneteweyî (USAID) û Ajansa Geşepêdanê ya Almanî (GIZ) alîkarîyên diravî û teknîkî pêşkêşî pirojeyên têkildarî geşepêdana domdar û guncavbûna bi guherîna avhewayî re, dike.

2- Hevkarîyên bi sektorên taybet re:

a. Perepêdana bi rêya hevkarîyên di navbera sektorên giştî û taybet de:

▪ Gengaz e ku handan li ser veberhînanên taybet di pirojeyên jêrxaneyê yên li hember avhewayê li ber xwe didin de, were kirin. Mîna; enerjîya nûkirî yan jî birêvebirina samanên avî, ew jî bi rêya hevkarîyên bi kompanîyên xwecihî û yan jî yên navneteweyî re.

▪ **Handanên diravî:** Ferwerîyên xwecihî dikarin handanên bacî pêşkêşî kompanîyên ku di pirojeyên xwedî bandoreke erênî li ser jîngehê û avhewayê de veberhînanê dikin de, bike.

b. Berpirsyariya kompanîyên civakî:

▪ Gelek kompanîyên navneteweyî, perepêdanê di çarçoveya berpirsyariya xwe ya civakî û jîngehî de pêşkêşî dikin. Gengaz e ku bi rêya pêşkêşkirina pirojeyên ku guh didin guherîna avhewayî û domdarîyê, van kompanîyan bikin armanc.

3- Rêxistinên neferwerî û rêxistinên navneteweyî:

- **Rêxistinên neferwerî (NGOs):** Weke “Xaça Sor, Oksfam û Rêxistina Xwarin û Çandinîyê (FAO)” destekdayîna diravî û teknîkî pêşkêşî pirojeyên têkildarî guncavbûna bi guherîna avhewayî re dikin. Rêxistinên xwecihî dikarin bi van desteyan re hevkarîyê bikin, da ku pirojeyên hevpar bi cih bînin.

- **Rêxistinên navneteweyî:** Weke Neteweyên Yekbûyî û Bernameya Neteweyên Yekbûyî ya Geşepêdanê (UNDP) dikarin pirojeyên avakirina şîyanan, birêvebirina aloziyan û başkirina jêrxaneya avhewayî, destek bikin.

4- Perdayîna Xwecihî:

a. Ferwerîyên xwecihî:

- **Budceya ferwerî:** Gengaz e ku beşek ji budceya xwecihî ji bo destekdayîna pirojeyên têkildarî guncavbûna bi guherîna avhewayî re, were terxandin. Mîna; başkirina jêrxaneyê yan jî pêşxistina pergalên avdayîne yên nûjen.

- **Bacên jîngehî:** Sepandina bacên jîngehî li ser xebatên ku dihêlin samanên xwezayî qirêj bibin an jî gelekî werin mezaxtin, dê bihêle ku perezêdanekê yekser ji pirojeyên avhewayî re çêbibe.

b. Sendoqên geşepêdanê yên xwecihî:

- Avakirina sendoqên xwecihî ku armanca wan pirojeyên jîneghî û çandinî be. Ev yek dê bihêle perezêdanekê domdar li ser asta xwecihî, peyda be. Perezêdana van sendoqan dikare bi rêya destekdayînen ferwerî yan jî alîkarîyên civaka xwecih, pêk were.

5- Perezêdana bi rêya pirojeyên geşepêdanê yên domdar:

- Gengaz e ku pirojeyên guncavbûna bi guherîna avhewayî re, di nava bernameyên geşepêdanê yên domdar ên berfirehtir de, werin têkelkirin. Mîna; pirojeyên başkirina jêrxaneyê yan jî başkirina tenduristîya giştî, da ku perezêdan ji jêderin geşepêdanê yên cihêreng werin bidestxistin.

6- Perezêdana mirovî û alîkarî:

- Ji ber ku li herêma bakur û rojhilatê Sûrîyê pevçûn û rûbirûbûyînen mirovî hene; gengaz e ku pirojeyên guncavbûna bi guherîna avhewayî re di nava bernameyên alîkarîya mirovî de, werin têkelkirin. Nimûne; pirojeyên başkirina kişandina ava paqij. Ji bo vê yekê dikarin perezêdanê ji bernameyên alîkarîyên mirovî yên navneteweyî werin bidestxistin.

Perezêdana pirojeyên guncavbûna bi guherîna avhewayî re, pêdivîya wan bi hev rêzîyeke baş di navbera jêderên cihêreng de heye; çî li ser asta navneteweyî yan xwecihî, ferwerî yan jî neferwerî. Bikaranîna têkelek ji van mekanîzmayan dikare misogerîya peydabûna samanên diravî yên ji bo bicihanîna pirojeyên guncavbûna bi guherînen avhewayî yên li hermêna bakur û rojhilatê Sûrîyê re gerek, bike.

Ji bo bicihanîna stratejîyên guncavbûna bi guherîna avhewayî li bakur û rojhilatê Sûrîyê re, divê rêbazeke birêkûpêk û temambûyî were bidestgirtin; ku di nava xwe de plansazîyeke baş, beşdarkirina civakên xwecih û hevkarîya bi alîyên niştimanî û navneteweyî re, dihevwîne.

1. Nirxandina rewşa heyî û pêdivîyên guncavbûnê:

a. Komkirin û dahurandina daneyan:

- **Nirxandina bandora avhewayî:** Komkirina daneyên têkildarî mercên avhewayî yên heyî û yên pêşbînîkirî yên li herêmê, di nava wan de guherînên pileyên germahîyê. Her wiha baran, samanên avê û cureyên seqayê jî.

- **Destnîşankirina deverên herî lawaz:** Pêkanîna dahurandinekê ji bo destnîşankirina sektor an jî deverên herî bêtir bi guherîna avhewayî bandor bûne; mîna çandinî, samanên avî, jêrxane û civakên gundewar.

- **Lêkolînkirina samanên berdest:** Dahûrandina samanên diravî, mirovî û teknîkî yên ji bo bicihanîna stratejîyên guncavbûnê yên heyî, her wiha destnîşankirina valatîyên ku gerek e werin çarekirin.

b. Sûdgirtina ji pisporîyên navneteweyî û xwecihî:

- **Lêkolînkirina ezmûnên navneteweyî:** Sûdgirtina ji ezmûnên dewletin din di babeta guncavbûna bi guherîna avhewayî re, nemaze yên li Rojhilata Navîn û deverên ziwa.

- **Şêwirmendîya xwecihî:** Beşdarkirina pirpsorên xwecihî, zanîngeh û rêxistinên neferwerî, da ku zanîna xwecihî der barê baştirîn xebatên guncavbûnê de, kom bikin.

2. Pêşxistina plansazîyeke gelemper:

a. Destnîşankirina armanc û pêşkarîyan:

- **Destnîşankirina armancên demkurt û yên demdirêj:** Danîna armancin zelal ku di nava xwe de ewlekarîya avî, başkirina hilberîna çandinî, parastina jêrxaneyê û pêşxistina şîyanên xwecihî, dihevwîne.

- **Destnîşankirina pêşkarîyan:** Ji ber ku saman sînordarkirî ne, divê pirojeyên ku pêdivîya wan bi bicihanîna yekser heye, weke pêşkarî werin

destnîşankirin; mîna başkirina pergalên avdayînê yan jî avakirina şiyanên bersivdayîna bi bobelatên avhewayî re.

b. Sazkirina pirojeyên guncavbûnê:

- **Pirojeyên çandinî:** Pêşxistina pirojeyên başkirina çandinîyê, ew jî bi rêya derbaskirina berhemên ku ziwahîyê radigirin û pêkanîna teknîkên avdayînê yên çalak.

- **Pirojeyên birêvebirina avê:** Sazkirina pirojeyên başkirina birêvebirina avê ku di nava xwe de avakirina depoyên avê, hînkirina bikaranîna avê û çarekirina avrêjîyê, dihevin.

- **Pirojeyên hînkirinê û avakirina şiyanan:** Sazkirina bernameyên perwerdehîyê ji bo cotyaran û civakên xwecihî der barê baştirîn xebatên guncavbûna bi guherîna avhewayî re.

3. Dagirtina perepêdanê:

a. Destnîşankirina jêderên perepêdanê:

- **Perepêdana xwecihî û navneteweyî:** Danîna têkilîyan bi sazîyên navneteweyî re, mîna Sendoqa Kesk a Avhewayê, Sendoqa Guncavbûnê û Bernameya Neteweyên Yekbûyî ya Geşepêdanê (UNDP) da ku perepêdana ji bo pirojeyên guncavbûnê bi dest bixin.

- **Hevkarîyên bi sektora taybet re:** Handana sektora taybet li ser veberhîna pirojeyên têkildarî avhewayê; ew jî bi rêya pêşkêşkirina handanan mîna borandinên bacî yan jî hevkarîyên bi sektora giştî.

- **Bikaranîna samanên xwecihî:** Dayîna beşek ji budceya xwecihî bo bicihanîna pirojeyên guncavbûnê, mîna başkirina jêrxaneya avî yan jî darçandina deverên ziwabûyî.

b. Pêşxistina pêşniyarên perepêdanê yên xurt:

- **Amadekirina pêşniyarên perepêdanê yên tekûz:** Pêşxistina pêşniyarên pirojeyan ên zelal ku xwe dispêrin daneyên zelal der barê pêdivîyan û sûdên pêşbînîkirî de, ku di nava xwe de plansazîyên diravî yên bi hûrgilî û demnameyan dihevin.

- **Sûdgirtina ji bexşîn û deyndayînên diravî:** Lêgerîna li delîveyên bidestxistina bexşîn an jî deynên diravî yên kêmsûd ji sazîyên navneteweyî.

4. Beşdarkirina civakên xwecih:

a) Bilindkirina asta zanîn û perwerdehîyê:

- **Pêngavên hînkirinê:** Lîdarxistina pêngavên hînkirinê û bilindkirina asta zanîna li cem civakên xwecih der barê bandora guherîna avhewayî de û girîngîya guncavbûna pê re.

- **Perwerdekirin û avakirina şîyanan:** Pêşkêşkirina komxebatan û lîdarxistina dewreyên perwerdehîyê ji bo cotyaran û civakên gundewarî, da ku wan fêrî teknîkên nûjen bikin, mîna çandinîya domdar û birêvebirina avê.

b) Xurtkirina beşdarbûna civakî:

- **Beşdarkirina civakê di danîna biryarê de:** Beşdarkirina civakên xwecih di sazîkirin û bicihanîna pirojeyan de, da ku pabendîya wê û domdarîya çareserîyên ku jê derketine, werin misogerîkirin.

- **Avakirina komîteyên xwecihî:** Avakirina komîteyên xwecihî, da ku serpereştîya bicihanîna pirojeyên guncavbûnê û msiogerîya berdewamîya wê bike.

1- Bicihanîna pile bi pile ya pirojeyan:

a- Destpêkirina pirojeyên ezmûngerî:

- **Pirojeyên ezmûngerî yên piçûk:** Destpêkirina bi pirojeyên guncavbûna bi avhewayê re yên piçûk, mîna pergalên avdayînê yên nûjen an jî teknîkên çînîna avî. Ev yek rê dide ku encam werin nirxandin û gava bê xwestin plansazî werin sererastkirin.

- Şopandin û nirxandina berdewam:

Pêncem: Lêkolînkirinên rewşê û ezmûnên serkeftî yên ji deverê û dewletin din:

Gelek ezmûnên serkeftî yên der barê pêşxistina pergalên çandinîyê ji bo guncavbûna bi guherîna avhewayî re û xurtkirina ewlekariya xwarinê de, li seranserî cîhanê hene. Ev ezmûn waneyin nirxandar der barê awayên bikaranîna

teknîkên nûjen û xebatên domdar ên ji bo rûbirûbûyîna li hember zehmetîyên avhewayê û zêdekirina hilberîna çandînî de, pêşkêşî me dikin. Ji wan jî ev hene:

1- Lêkolînên rewşê ji herêmê (Rojhilata Navîn û Bakurê Afrîkayê):

a- Urdun: Pirojeya çinîna ava baranê û çandinîya di warê avhewayî de jîr:

- **Paşxane:** Urdun weke hejartirîn dewletên cîhanê di warê samanên avî de ye û ziwabûyîneke dubarebûyî lê heye. Ji bo bersivdayîna jê re pirojeyên pirkirina çalakbûna bikaranîna avê di çandinîyê de hatin bikaranîn.

- **Teknîkên ku hatine bikaranîn:**

- **Çinîna ava baranê:** Teknîkên piçûk û normal ên ji bo komkirina ava baranê û depokirina wê di depo û golên çêkirî de hatin bikaranîn, da ku ev av ji bo avdayînê were bikaranîn.

- **Çandinîya di warê avhewayî de jîr:** Bikaranîna berhemên ku ziwahîyê radigire û teknîkên çandinîyê yên domdar, mîna avdayîna dilop dilop û sîberkirina berheman.

- **Encam:** Hilberîna çandinîyê heyânî %35 pir bû û şiyana cotyaran a rûbirûbûyîna li hember kêmbûna avê baştir bû. Her wiha mezaxtina avê heyânî rêjeya %50 li gor hevrûkirina bi avdayîna klasîk re, hat kêmkirin.

b- Mexrib: Pirojeya “Plansazîya Kesk” a ji bo çandinîya domdar:

- **Paşxane:** Mexribê “Plansazîya Kesk” weke beşek ji stratejîya xwe ya niştimanî ya ji bo xurtkirina çandinîya domdar û pirkirina hilberîna çandinî bi guncavbûna bi guherîna avhewayî re, dest pê kir.

- **Teknîkên ku hatine bikaranîn:**

- **Çandinîya avparêz:** Teknîkên çandinîya parêzgerî, weke çandinîya bê çinîn (No-Till) hatin bidestgirtin, an ku teknîkên ku têkçûna xakê kêmkirine û şilbûyîna wê diparêze.

- **Avdayîna dilop dilop:** Avdayîna dilop dilop li ser çarçoveyeke berfireh hat destgirtin, da ku av bi awayekî baş di çandinîyê de were bikaranîn.

- **Encam:** Piroje bû sedema ku hilberîna çandinî bi rêjeyeke %40 li deverên ziwa zêde bibe û sûdên diravî yên cotyaran baş bibin. Her wiha rûbera erdên bi

berheman çandî yên ku xwe dispêrin teknîkên avdayînê yên domdar, zêde bibin.

c) Misir: Pirojeya başkirina bikaranîna avê di gelîya Nîlê de:

- **Sedem:** Misir bi awayekî mezin xwe dispêre Çemê Nîlê weke jêdereke sereke ya avê. Ji ber wê jî bikaranîna avê di rewşa zêdebûna astengîyên seqayî de pêwîstîyeke girîng e.

Teknîkên ku hatine bikaranîn:

- **Avdana bi rêya reşandin û dilopan:** Pergalên avdanê li herêmên çandinîyê hatin bipêşxistin da ku av bi awayekî baştir were bikaranîn û xerçkirina wê kêmtir bibe.

- **Başkirina birêvebirina dextlûdanan:** Handan ji bo çandina hin cûreyên dextlûdanan ên ku hilberîna wan bilind e û xwe li ber zuhayîyê digirin, hat kirin; her wekî genim û avrestê.

- **Encam:** pirojeyê hilberîn heya %20 baştir kir û av heya %40 qezenc kir.

2. Lêkolînkirina rewşinan ji welatîne din:

a) Hindistan: Pirojeya çandina tekûz li wîlayeta Endira Bradîş:

- **Sedem:** Hindistan rastî astengîyên seqayî der barê zuhabûn û kêmbûna dahatên avî de tê. Ji ber wê jî pirojeyeke ku li ser çandina tekûz tekez dike hat bipêşxistin da ku ewlekariya tîmarî were xurtkirin.

- **Teknîkên ku hatine bikaranîn:**

- **Çandinîya têkelî hev:** Pergala çandinîya têkel hat derbaskirin. Wate, dextlûdan li kêleka xwedîkirina sewal û mirîşkan tên çandin. Ev yek xwespartina li yek dextlûdanê kêmtir dike û dahata çandinîyê zêde dike.

- **Teknîkên qezenckirina avê:** Jêzemîn hat bipêşxistin da ku av were qezenckirin; ew jî bi rêya çêkirina golên hilandina avê û pirojeyên avdanê yên biçûk.

- **Encam:** Pirojeyê hişt dahata cotkaran bi qasî %25 were zêdekirin û zevîyên zuha werin başkirin. Her wiha metirsîyên zuhabûnê kêmtir kirin û karîna cotkaran a guncavbûna bi guhertina seqayê re zêde bibe.

b) Kîniya: Pirojeya çandinê ya ku xwe dispêre çandina daran (Agroforestry):

- **Sedem:** Kîniya astengîyên mezin ji ber wêranbûna zevîyan û zuhabûnê dikişîne. Ji bo çareserkirina van pirsgerêkan, pirojeya çandinîyê hat bipêşxistin. Ew piroje xwe dispêre çandina daran da ku hilberîna çandinîyê zêde bibe û xak were parastin.

- **Teknîkên hatine bikaranîn:**

- **Çandina dar û dextlûdanan bi hev re:** Dar li rex dextlûdanan hatin çandin a ku berhemdarîya axê zêde bibe û jînavçûna wê kêm bibe. Ji alîyekî din ve dar sîwaneke xwezayî ne ku dextlûdanan ji tîrêjên rojê diparêze.

- **Başkirina birêvebirina axê:** Bikaranîna teknîkên çandinîyê yê domdar, her wekî çandina ku tê nûkirin da ku ax baş bibe û karîna wê ya hilandina avê zêdetir bibe.

- **Encam:** Pirojeyê alîkarî di başkirina hilberîna dextlûdanê bi qasî %30 kir û hişt ku cihêrengîya lebatî zêde bibe û hişt karîna cotkaran a li hember zuhabûnê zêde bibe û di heman demê de dahata wan jî zêde bibe.

3. Sûda ku ji van pirojeyan hatine wergirtin:

- **Girîngîya birêvebirina dahatên avî:** Hemû pirojeyên serkeftî li ser başkirina birêvebirina avê tekez dikin; çî bi rêya bikaranîna teknîkên avdanê be ku gelekî avê xerç nakin, her wekî avdana bi rêya dilopan; çî jî bi rêya qezenckirina ava baranê be.

- **Guncavbûna bi guhertinên seqayê re:** Cihêrengîya dextlûdanên domdar, yek ji stratejîkên sereke ye ji bo girtina rê li ber zuhabûn û guhertinên seqayê.

- **Çandina tekûz:** Pêwîst e sîstemên çandinîyê yê tekûz werin pêkanîn da ku di heman demê de çandinî, xwedîkirina sewalan û çandina daran dihevin. Ev yek cihêrengîya aborî zêde dike û metirsîyan kêm dike.

- **Teknolojîya û afirandin:** Bikaranîna teknîkên nûjen (her wekî avdana bi rêya dilopan û jinûbikaranîna ava çareserkirî) alîkarîyê di zêdekirina hilberînê de dike û fişarê li ser dahatên xwezayî kêm dike.

Ev piroje hin wela û deverên din jî han dide ku pergalên xwe yê çandinîyê bi pêş bixin da ku li hember guhertinên seqayê bêtir domdar û nerm bin.

Şeşem- Hilbijartina dextlûdanên guncav ên ku bi seqaya Bakur û Rojhilatê Sûrîyê de diguncin

Hilbijartina dextlûdanên guncav ên ku bi guhertina seqayê re diguncin, li hejmarek sedem vedigere, her wekî: cûreya axê, peydabûna avê, pileyên germahîyê û guhertina seqayê. Pêwîst e li ser dextlûdanên ku xwe li ber zuhatîyê digirin, avê kêr xerç dikin û bi rewşên jîngehê û seqayê re diguncin, were tekezirin. Hin dextlûdanên guncav ev in:

1. dextlûdanên lib ên ku xwe li ber zuhatîyê digirin:

a) Genim û cehê ku xwe li ber zuhabûnê digirin:

- **Genim:** Genim dextlûdaneke sereke li herêma ye. Hin cûreyên wê hene ku xwe li ber zuhabûnê digirin û mirov dikare wan di hîrîşan de biçe ku av tê de kêr e û pileyên germahîyê zêde ne.

- **Ceh:** Ceh ji genim bêtir xwe li ber zuhabûnê digire. Ew ji bo herêman ku baran li wan kêr e, baş e.

b) Garisê zirav:

a) **Xwe li ber zuhabûnê digire:** Ev cûreyê garisan xwe li ber zuhabûna dijwar digire û li gor garisê kilaşîkî, pêwîstiya wê kêmtir bi avê heye. Ew ji bo xwarina mirovan û ji bo êmê sewalan tê bikaranîn.

c) Garisê misrî (genimok/Millelets):

- Ew yek ji wan dextlûdanan e ku xwe li ber zuhabûnê digirin û di nav axa xizan û herêman kêrbaran de dijî.

2. Baqil:

a) Nok:

- **Xwe li ber zuhabûnê digire:** Nok xwe li ber zuhabûnê digire û pêwîstiya wê bi ava kêr heye. Nok bi brotînan dewlemend e û bi rêya tesbîtkirina nîtrocînê alîkarîyê di berhemdana axê de dike.

b) Nîsk:

- **Xwe li ber zuhabûnê digire:** Nîsk bi awayekî baş li erdên zuha û nêz-zuha tê çandin. Ew dikare bibe jêdereke girîng a brotînê di sîstema xwarinê de. Her wiha ji bo cihêrengiya dextlûdanan tê bikaranîn.

3. Sepzeyên ku xwe li ber zuhabûn û germahîyê digirin:

a) Firingî:

- Hin cûreyên bacanan hene ku xwe li ber zuhabûn û germahîyê digirin. Mirov dikare van cûreyan bi rêya sîstema avdana dilopî biçîne da ku av bi awayekî baş were bikaranîn.

b) Pîvaz:

- Pîvaz yek ji sepzeyên ku xwe li ber rewşên seqayê yên zehmet digire. Pêwîstîya wê bi avê heya asteke navîn heye loma ji bo deverên zuha baş e.

c) Kartolên şêrîn:

- Kartolên şêrîn xwe li ber zuhabûnê digire û gelekî pêwîstîya wê bi avê tune ye. Ew jêdereke girîng a hêmanên tîmarî ye.

4. Darên berhemdar û dextlûdanên domdar:

a) Zeytûn:

- **Xwe li ber zuhabûnê digire:** Ew xwe li ber zuhabûn û germahîya bilind digire. Ew ji bo herêmên zuha û nêz-zuha guncav e.

b) Behîv:

- Behîv yek ji wan daran e ku pêwîstîya wê bi qasîyeke ne gelek a avê heye û xwe li ber germahîyê digire. Çandina behîvan li herêmên ku ava wan hindik e veberhênanekê baş e.

c) Xurme:

- Xwe li ber zuhabûna zêde digire. Ew ji alîyê tîmarî ve gelekî girîng e.

5. Riwekên êm ên xwe li ber zuhabûnê digirin:

a) Bersîm hicazî:

- Xwe li ber zuhabûnê digire û weke êmê sewalan tên bikaranîn. Mirov dikare wê li deverên kêmbaran biçîne.

b) Panicum:

Xwe li ber zuhabûna zêde digire û weke êmê sewalan tên bikaranîn.

6. Dextlûdanên bijîşkî û bînxweş:

a) Zeter:

- Xwe li ber zuhabûnê digire û pêwîstîya wê bi ava kêr heye. Ew ji bo beharat û dermanan tê bikaranîn.

b) Giyamisk (Lavender):

- Ew li jîngeha zuha tê çandin û di zeytên bînxweş û dermanan de tê bikaranîn.

c) Çaya hecê:

- Ew xwe li ber zuhabûnê digire û kulîlkên wê ji bo vexwartin û dermanan tê bikaranîn.

7. Hin dextlûdanên din ên xwedî nirxekî tîmarî yê bilind:

a) Kînwî:

- Kînwî yek ji dextlûdanên ku xwe li ber zuhabûnê û axa giran digire û rêjeyêke bilind a brotînê tê de heye. Dibe ku bibe bijardeyêke guncav ji bo rewşên seqayê yê zehmet.

b) Hejîra dirrikî:

- Li deverên zuha tê çandin û pêwîstîya wê kêr bi avê heye. Ew weke tîmar û weke êmê siwalan tên bikaranîn.

8. Bikaranîna teknîkên çandinîyê yê parastî:

- **Odeyên pilastîkî:** Mirov dikare van odeyan ji bo parastina dextlûdanên ku zêde xwe li ber germ û zuhayîyê nagirin, bi kar bîne. Her wiha bikaranîna avê ji bî rêya teknîka avdana hûrgul baştir dibe.

- **Çandina stûnî:** Ew di rûberên biçûk de tê bikaranîn. Ew rê dide ku dextlûdan li jîngehên kêr bi germ werin çandin.

Hilbijartina dextlûdanên guncav ên ku dikarin bi seqayê re biguncin, xwe dispêre qasîya karîna wan a xwegirtina li ber zuhayîyê, bikêrhatina wan li hember bikaranîna avê û guncavbûna wan bi rewşa seqayê ya xwecihî re. Dextlûdanên navborî bijardeyêke baş ji bo Bakur û Rojhilatê Sûriyê pêşkêş dikin. Ew dikarin alîkarîyê di başkirina ewlekariya tîmarî de bikin û zêde dahatên avî bi kar neyînin.

Heftem- Başkirina berhemdana axê:

Başkirina berhemdana axê, hêmakeke sereke ya zêdekirina hilberîna çandinîyê bi awayekî domdar; nexasim di vê rewşa guhertina seqayê li Bakur û Rojhilatê Sûrîyê. Ev herêm astengîyan ji ber wêranbûna axê û zuhabûnê dikişîne. Mirov dikare hejmarek rêkarên domdar bike da ku rewşa axê baştir bibe û bêtir berhemdar bibe. Hin rêbazên baş ên başkirina hilberîna axê ev in:

1. Belavkirina heyberên lebatî di nav axê de da ku binyada wê baş bibe:

a) Bikaranîna Zibilê (Kembost):

Sûdên wê: Zibilheyberên lebatî di nav axê de zêde dike. Ev yek jî karîna wê ya hilandina avê û çalakîya lebatî tê de zêde dike.

Çawanîya bikaranînê: Zibilbi awayekî birêkûpêk tev li axê dibe. Ev yek rewşa axê baş dike û tîmarên pêwîst ji bo ajbûna derxlûdanan peyda dike.

B) Hyomos:

Sûdên wê: Ew berhemdana axê zêde dike, rewşa wê baş dike û karîna wê ya hilandina avê zêde dike. Ev yek jî dihêle ew bêtir karibe xwe li ber zuhabûnê bigire.

Çawanîya bikaranînê: Zêdekirina hyomosê li nav axê, nexasim li herêmên ku ax li wan dişemite, alîkarîyê di başkirina berhemdana axên wêranbûyî de dike.

c) Çandina dextlûdanên (Cover Crops)

sûdwên wê: Çandina van dextlûdanan (her wekî sêpelk û bîqan) heyberên lebatî di nav axê de zêde dike û binyada axê baştir dike; ev yek jî hilberîna wê zêde dike.

Bikaranîn: Mirov dikare van dextlûdanan di qonaxên di navbera dextlûdanên sereke de biçîne da ku berhemdana axê zêde bibe û nîtrocîn were tesbîtkirin.

3. Başkirina birêvebirina avê û avdanê:

a) Avdana bi rêya dilopan:

Sûd: Ev rêbaz avê bêtir qezenc dike û bi vî awayî av ji bo riwekên din tê dabînkirin û fişara li ser axê jî tê kêmkirin.

Bikaranîn: Bikaranîna vê pergalê alîkarîyê di belavbûna avê bi awayekî yekser li ser rayên riwekê dike. Ev jî hilimbûna avê û ramelîna axê kêmtir dike.

b) Teknîkên qezenckirina avê:

sûd: Teknîkên qezenckirina ava baranê alîkarîyê di hilnadinê ava ji bo avdanîyê û tîmarkirina axê bi ava baranê dîkin.

Bikaranîn: Qazanên biçûk tîrên avakirin an jî golin tîrên avakirin da ku ava baranê di wan de kom bibe. Ev yek alîkarîyê di peydakirina avê di demên zuhatîyê de dike.

3- Parastina axê ji ramelînê û başkirina axê:

a) Çandina bê cotkirin (No-Till Farming):

Sûd: Çandina bê cotkirin, rê li ber ramelîna axê digire û pêkhatiyên wê yên xwezayî diparêze. Ev yek jî dihêle ax bêtir karibe hêmtir hilîne.

Bikaranîn: Li şûna cotkirina axê, dextlûdan yekser li şûna paşmayên dextlûdana borî tîrên çandin. Ev yek jî binyada axê diparêze û wêranbûna wê kêmtir dike.

b) Bikaranîna teknîka pêpelûkan (Terracing):

Sûd: Pêpelûk rê li ber herikîna ava serûerd û ramelîna axê li herêmtirê nişiv digire û hilandina avê baş dike.

Bikaranîn: Pêpelûk li ser gir û nişivan tîrên çêkin. Ev yek alîkarîyê di rawestîna herikîna axê de û başkirina hilberîna wê dike.

4. Başkirina berhemdana axê bi rêya tîmarên xwezayî:

a) Dorvegera çandinîyê (Crop Rotation):

Sûd: Guhertina dextlûdanên çandinîyê di zevîyan de bi awayekî birêkûpêk, xerçkirina hêmanên tîmarî li nav axê kêmtir dike û rewşa wê baştir dike.

Bikaranîn: Çandina dextlûdanên cihêreng (her wekî baqilan piştî liban) alîkarîyê di tesbîtkirina nîtrojînê di nav axê de dike û hilberîna wê baş dike.

b) Peynkirina xwezayî û lebatî:

sûd: Bikaranîna peyna xwezayî û boylojîk axê bi tîmarên sereke tîmar dike; her wekî nîtrojîn û fosforê.

Bikaranîn: Bikaranîna peyna xwezayî û boylojîk bi awayekî dorveger alîkarîyê di başkirina axê û zêdekirina hilberîna dextlûdanan de dike.

c) Lêzêdekirina tîmarên kanzayî û xwezayî:

Sûd: Kanzayên xwezayî, her wekî toza kevîran û kilsê, alîkarîyê di vegeandina hevsengîyê di axê de dike; ew jî bi rêya lêzêdekirina hêmanên sereke yên ku di nav axê de kêr in.

Bikaranîn: Ax tê dahurandin da ku hêmanên jê kêr werin nasîn, paşê kanzayên pêwîst (her wekî fosfor û botasyomê) tên lêzêdekirin.

5. Handana cihêrengîya lebatî di axê de:

a) Çandina riwekên xwecihî yên cihêreng:

Sûd: Cihêrengîya riwekî hevsengîya biyolojîk di axê de baş dike, êş û nexweşîyan kêr dike û hêza axê zêde dike.

Bikaranîn: Çandina cûreyên cûrbicûr ên dextlûdanan bi awayekî hevseng, alîkarîyê di başkirina jiyana mîkrobî di axê de dike û bêtir ax dikare xwe li ber wêranbûnê bigire.

b) Piştgirîya jîndarên hêsan di nav axê de:

Sûd: Jîndarên mîna bakterî û kivarkan berhemdana axê baştir dikin; ew jî bi rêya dahurandina heyberên lebatî û berdana tîmaran.

Bikaranîn: Bikaranîna peynên lebatî yan jî Probyotîka taybet bi axê, çalakîya mîkrobî baş dike û berhemdana axê zêde dike.

6. Duristkirina tîrşatîya axê:

a) bikaranîna kevîrê gêçî:

sûd: Axa tiftî yan jî ya tîrşbûyî bandoreke mezin li ajbûna riwekê dikin, loma zêdekirina gêçê li nav axê tîrşatîya wê kêr dike û tîmarên wê zêde dike.

Bikaranîn: Divê pêşî ax were dahurandin da ku pileya tîrşatîyê tê de (pH) were nasîn û li gor wê gêç were zêdekirin da ku asta tîrşatîyê were dispilînkirin.

7. Bikaranîna teknolojiya nûjen di çandinîyê de:

a) pelandina ji dûr ve (Remote sensing) û daneyên hejmarî;

Sûd: Bikaranîna vê teknîkê û wênekêşîya bi rêya setelaytan, alîkarîyê di çavdêrîya tenduristîya axê de û naskirina cihên ku pêwîstîya wan bi alîkarîyê heye, dike.

Bikaranîn: Dahurandina daneyên ku ji dronan an jî setelaytan tên komkirin, alîkarîyê di diyarkirina cihên ku axa wan lawaz e, dike û dahatên çandinîyê bi rê ve dibe û baş dike.

b) Çandina hûrgul (Precision Agriculture):

Sûd: Çandinîya hûrgul hin teknîkan bi kar tîne ku xwe dispêrin daneyan da ku qasîya guncav a av û peynê were diyarkirin. Ev yek jî bikaranîna zêde ya av û peynê kêmkirina dike.

Bikaranîn: Sîstema pelandina ji dûr ve û pergalên zîrek tên bikaranîn da ku li gor pêdivîyên axê û dextlûdanan, avdan û peynkirin were pêşkêşkirin.

8- Bikaranîna heyberên kîmyayî yên çandinîyê were kêmkirin:

Sûd: Kêmkirina bikaranîna qirker û peynên kîmyayî, axê li ser qonaxa dirêj baş dike û jîndarên hûr ên bisûd diparêze.

Bikaranîn: Xwesipartina li çandinîya lebatî û rêkarên domdar ên ku xwe dispêrin bikaranîna peyna xwezayî û teknîkên qirkirina afetan ên xwezayî,

b) Girtina rê li ber çolistanbûnê:

Sûd: Çolistanbûn dihêle ax wêran bibe û karîna wê ya hilberînê kêmkirina dibe. Girtina rê li ber çolistanbûnê, berdewamîya berhemdana axê û hilberîna wê xurt dike.

Bikaranîn: Gerek e pirojeyên zêdekirina daran û vegerandina romala riwekî werin pêkanîn û teknîkên avdana domdar werin bikaranîn da ku rê li ber wêranbûna axê were girtin.

Pêwîstîya başkirina berhemdana axê bi bernameyeke giştî heye ku van tiştan dihevin: birêvebirina avê bi awayekî baş, lêzêdekirina heyberên lebatî, bikaranîna teknîkên nûjen, bikaranîna rêkarên domdar ên ku berhemdana axê diparêzin.

Heştem- Parastina avê li herêmên Bakur û Rojhilatê Sûrîyê:

Parastina avê li herêmên ku av li wan kême li bakur û rojhilatê Sûrîyê, tiştekî lebatî ye. Ji bo pêkanîna vê yekê, mirov dikare xwe bispêre hejmarek stratejîk û teknîkên ku armanca wan başkirina bikaranîna avê, kêmkirina ava zêde xerç dibe û xurtkirina domdarîyê ye:

1. Başkirina şiyana pergalên avdanê:

a) Avdana bi rêya dilopan:

Sûd: Ev sîstem dihêle av yekser biçe ser rayan, loma xerçkirina avê kême dike.

Bikaranîn: Divê sîstema avdana bi rêya dilopan di nav zevîyan de were siwarkirin û li gor pêdivîya riwekê lîsteyên dema avdanê werin amadekirin.

b) Avdana bi rêya reşandinê:

Sûd: Li gor avdana kilasîkî û eger bi awayekî baş were bikaranîn, ev pergal dê bikaranîna avê bi awayekî baştir pêk bîne.

Bikaranîn: Divê hin alavên avdanê yên nû werin siwarkirin da ku qasîya xerçkirina avê kême bibe

c) Teknîkên avdana zîrek:

Sûd: Ew xwe dispêre bikaranîna teknelojiyayê da ku pergala avdanê li gor daneyên seqayê û asta hême di nav axê de kontrol bike.

Bikaranîn: Divê alavên pêhisîna hême di nav axê de werin siwarkirin û sîstemên kontrolkirinê yên zîrek werin siwarkirin da ku avdanê bi awayekî hûrgul kontrol bikin.

2. Hilandin û jinûbikaranîna ava baranê:

a) Komkirina ava baranê:

sûd: Hilandina ava baranê dikare bibe jêdereke girîng a avê di demên zuhatîyê de.

Bikaranîn: Çêkirina qazanên komkirina ava baranê ji ser banan û ji robaran, meylkirina berê avê ber bi xizanan ve da ku paşê di dema kêmbûna avê de were bikaranîn.

b)Dîzankirina sîstemên qezenckirina avê:

Sûd: Başkirina komkirin û hilandina ava baranê dikare bihêle xwesipartina li jêderên avê yên kilasîkî kêr bibe.

Bikaranîn: Qazanên mezin û golên komkirina avê werin avakirin û sîstemeke komkirina avê ji ser banan û ji cihên nişiv were damezirandin.

a) Çandina bê cotkirin (No-Till Farming):

Sûd: Çandina bê cotkirin, rê li ber windabûna avê digire û dihêle ax bêtir karibe hêmê hilîne.

Bikaranîn: Li şûna cotkirina axê, dextlûdan yekser li şûna paşmayên dextlûdana borî tên çandin.

b) Nixumandina axê (Mulching):

Sûd: Nixumandina axê bi heyberên byolojî û ne byolojî alîkarîyê di kêmkirina hilimbûnê de dike û hêma axê diparêze.

Bikaranîn: Pûş an jî heyberên lebatî ji bo nixumandina axê li dor riwekê tên bikaranîn

4. Başkirina kiwalîteya axê:

a) Zêdekirina heyberên lebatî di axê de:

Sûd: Axa ku bi heyberên lebatî têr be, avê bêtir dihilîne û pêwîstîya wê bi qasîyeke kêmtir a avdanê heye.

Bikaranîn: Divê kembost û dibal li axê werin zêdekirin da ku binyad û karîna wê ya hilandina avê baştir bibe.

b)Başkirina binyada axê:

Sûd: Axa xwedî binyadeke baş, bêtir av di nav de dimeşe û ramelînê kêr dike.

Bikaranîn: Divê teknîkên çandinîyê yên baş her wekî çandina li ser pêpelûkên gir û çiyayan da ku herikîna avê baştir pêk were.

5- Kêmkirina windahîyan:

a) Ji lûle û sîstemên avdanê were tekezkirin ka windabûn di wan de pêk tê yan na:

Sûd: Dema av ji ber lûleyan were, gelek av xerç dibe.

Bikaranîn: Divê bi awayekî domdar li sîstemên rê were nihêrtin lûleyên xerabe werin çeksazkirin.

b) Başkirina birêvebirina dahatên avî:

Sûd: Birêvebirina baş a dahatên avî, bikaranîna avê ya domdar xurt dike û xerçkirinê kêmtir dike.

Bikaranîn: Divê hin pîlan ji bo birêvebirina ava avdanê werin danîn û teknîkên nûjen werin bikaranîn û av were belavkirin.

6. Bikaranîna avên girikî û avên çareserkerî:

a) Jinûbikaranîna ava girikî:

Sûd: Avên girikî yên pêjgeh an serşokê, ji bo avdana riwekan tê bikaranîn. Ev jî xerçkirina ava paqij kêmtir dike.

Bikaranîn: Hin sîstem ji bo pakkirina ava girikî werin avakirin û ev av ji bo avdana park û zevîyan were bikaranîn.

b) Bikaranîna ava çareserkerî:

Sûd: Avên çareserkerî ji bo çandinîyê tê bikaranîn da ku fişar li ser ava paqij were kêmkirin.

Bikaranîn: Divê ava çareserkerî di sîstemên avdanê yên taybet de were bikaranîn. Jixwe divê were tekezkirin ku ava çareserkerî bi kêrî bikaranîna çandinîyê tê.

7. Perwerdekirin û agahdarkirin:

a) perwerdekirina cotkaran:

Sûd: Dema cotkar li ser teknîkên avdanê yên nû û rêbazên parastina avê were perwerdekirin, ev yek alîkarîyê di başkirina bikaranîna avê de dike.

Bikaranîn: Divê girûpên kar û perwerde der barê bikaranînên herî baş ên avê werin amadekirin.

b) Agahdarkirina civakê:

Sûd: Divê civak li ser girîngîya parastina avê were agahdarkirin û were handan da ku rêbazên baştir ji bo domdarîya avê bi kar bîne.

Bikaranîn: Divê hin pêngavên agahdarkirina civakê der barê parastina avê û pêkanîna vê yekê di jiyana rojane de werin pêkanîn.

8. Kêmkirina xerçkirina avê di bikaranînên rojane de:

a)Bikaranîna alavên kêmxerçkirina avê:

Sûd: Alavên kêmxerçkirina avê li mal û cihên giştî, xerçkirina avê kêm dike.

Bikaranîn: Divê hin serikên duşê yê ku avê kêm xerç dikin, heneftiyên ku av gelekî ji wan nayê û alavên kêmxerçkirina avê li destavan werin siwarkirin.

b)Hin reftarên kêmxerçkirina avê:

Sûd: Reftarên hêsan ên mîna kêmkirina dema xweşûştinê, girtina heneftiyên di dema şûştina diranan de....xerçkirina avê kêm dikin.

Bikaranîn: Divê reftarên kêmxerçkirina ava rojane werin pêkanîn.

Pêwîstiya başkirina rêbazên bikaranîna avê bi hejmarek teknîk, stratejîkên çandinîya domdar û perwerdekirina civakê heye. Ew jî bi rêya rêkarên baş ên parastina avê. Bi vî awayî mirov dikare domdarîya çandinîyê xurt bike, windabûnê kêm bike û peydabûna avê ji bo çandinî û civakên xwecihî yê Bakur û Rojhilatê Sûriyê dabîn bike.

Nehem- Qewîtî û siyasetên pêşerojê ji bo pêşxistina pergalên çandinîyê li Bakur û Rojhilatê Sûriyê:

Pêwîstiya bipêşxistina pergalên çandinîyê li Bakur û Rojhilatê Sûriyê bi awayekî domdar û bikêr, bi hejmarek qewîtî û siyaset heye. Divê ew qewîtî û siyaset astengiyên jîngehî, aborî û civakî yê taybet bi herêmê di ber çavan re bigire:

Hin qewîtî û siyasetên ku alîkarîyê di vê armancê de dikin:

1. Başkirina teknîkên çandinîyê û birêvebirina dahatan:

a) Pêwîst e teknîkên çandinîyê yê nû werin bikaranîn:

Qewîtî: Pêwîst e bikaranîna teknîkên çandinîyê yê hûrgul û avdana zîrek werin handan; her wekî avdana bi rêya dilopan da ku av bi awayekî baş were xerçkirin.

Siyaset: Pêwîst e hikûmet piştgirîyê û alîkarîyên teknîkî pêşkêşî cotkaran bike da ku xwe bispêrin van teknîkan. Her wiha gerek e perwerdeyên taybet bi vê mijarê werin dan.

b) Bipêşxistina rêbazên çandinîya domdar:

Qewîtî: Pêwîst e çandina lebatî were xurtkirin û peyna xwezayî were bikaranîn da ku rê li ber bandorên jîngehî yê neyînî were girtin.

Siyaset: Pêwîst e lêkolînên di biwarê çandinîya domdar de werin piştgirtin û handanên darayî pêşkêşî wan cotkaran bibin ku van rêbazên nûjen bi kar tînin.

2. Başkirina birêvebirina dahatên avî:

a) Xurtkirina teknîkên hilandina avê:

Qewîtî: Pêwîst e pirojeyên başkirina teknîkên qezenckirina avê û hilandina wê werin pêkanîn; her wekî avakirina qazanên komkirina ava baranê.

Siyaset: Pêwîst e qerz an pere ji bo pirojeyên hilandina avê werin pêşkêşkirin û pergala avdanê were nûjenkirin.

b) Çareserkirina ava paşmayî û jinûbikaranîna wê:

Qewîtî: Pêwîst e stasyonê ji bo çareserkirina ava paşmayî were avakirin û ew av ji bo çandinîyê were bikaranîn

Siyaset: Pêwîst e dirav û piştgirîya teknîkî ji bo pirojeyên çareserkirina avê werin pêşkêşkirin û ji nû ew av ji bo çandinîyê were bikaranîn.

3. Xurtkirina domdarîya jîngehî:

a) Parastina axê û başkirina kiwalîteya wê:

Qewîtî: Pêwîst e bernameyên başkirina berhemdana axê û zêdekirina heyberên lebatî tê de werin pêkanîn.

Siyaset: Pêwîst e pişt destpêşxerîyên ku armanca wan pêkanîna teknîkên çandinîyê bê cotkirin e û nixumandina axê ye, were girtin.

b) Girtina rê li ber qirêjbûna av û axê:

Qewîtî: Pêwîst e stratejîyên kêmkirina qirêjîya av û axê were bipêşxistin. Jixwe sedema vê qirêjîyê bikaranîna zêde ya qirker û peynên kîmyayî ye.

Siyaset: Pêwîst e hin zagon û pîvanên dijwar der barê bikaranîna qirker û peynan de werin sepandin û berdêlên ku dosên jîngehên ne werin pêşkêşkirin.

4. Bipêşxistina jêrzemîna çandinîyê:

a) Bipêşxistina jêrzemîna avdanê:

Qewîtî: Pêwîst e tora avdanê were başkirin û bi awayekî dorveger sîstema avdanê were çeksazkirin da ku baş bixebite.

Siyaset: Pêwîst e budceyek ji bo prepêdana pirojeyên nûjenkirin û çeksazkirina sîstemên avdanê û jêrzemîna çandinîyê were terxandin.

b) Pişgirîya lêkolîn û afirandinên çandinîyê:

Qewîtî: Pêwîst e lêkolînên zanistî û afindin di qada pêşxistina dextlûdanan û karîna wan a xwegirtina li ber zuhatîyê û pêkanîna teknîkên çandinîyê yên nû werin handan.

Siyaset: Pêwîst e rê li ber lêkolînan û anîna teknîkên nûjen ên qada çandinîyê were vekirin.

a) Perwerdekirina cotkaran:

Qewîtî: Pêwîst e bernameyên perwerdeyê der barê teknîkên nû yên çandinîyê û bikaranînên wan ên herî baş ji bo cotkaran werin pêşkêşkirin.

Siyaset: Pêwîst e piştî bernameyên perwerdeya domdar ji bo cotkaran bi rêya hevkarîya li gel zanîngeh û navendên lêkolînan were girtin.

b) Agahdarkirina civakê:

Qewîtî: Pêwîst e pêngavên agahdarkirinê dest pê bikin da ku civak serwestî girîngîya çandina domdar û parastina dahatên xwezayî bibe.

Siyaset: Pêwîst e piştî destpêşxerîyên agahdarkirin û perwerdehîyên jîngehî were girtin; ew jî bi rêya rêxistinên nehişkumî û sazîyên fêrkinê.

6. Handana veberhênanê di çandinîyê de:

a) Handana veberhênanên çandinîyê:

Qewîtî: Pêwîst e piştgirî ji bo veberhênerên beşa çandinîyê werin pêşkêşkirin da ku geşbûna aborî û zêdebûna hilberînê werin xurtkirin.

Siyaset: Divê hin cihên veberhênanê çandinîyê werin avakirin û alîkarî ji bo kesên di qada çandinîyê de veberdihînin, were pêşkêşkirin.

b)Geşkirina bazarên xwecihî û navdewletî:

Qewîtî: Divê tuxmên ku tên hawirdekirin baş bin û locistîkên firotina hilberînên çandinîyê bi awayekî baştir werin aktîvkirin.

Siyaset: Divê piştî propogendaya pêşandana hilberînên çandinîyê yên xwecihî were girtin û rê ji bo gihaştina li bazarên navdewletî were vekirin.

7. Pêkanîna ewlekarîya tîmarî:

a) Cihêrengkirina dextlûdanan:

Qewîtî: Divê cihêrengkirina dextlûdanan were handan da ku ewlekarîya tîmarî were pêkanîn û cotkar tenê xwe nespêre yek cûreyê.

Siyaset: Pêwîst e piştgirîya teknîkî û darayî ji bo cotkarên ku dextlûdanên cihêteng û ên ku xwe li ber zuhabûnê digirin, were pêşkêşkirin.

b)Xurtkirina hilberîna xwecihî:

Qewîtî: Başkirina hilberîna çandinîya xwecihî da ku pêdivîyên niştecîhan werin dabînkirin.

Siyaset: Pêwîst e alîkarîya darayî û teknîkî were pêşkêşkirin da ku hilberîn were zêdekirin û piştî ewlekarîya tîmarî ya xwecihî were girtin.

8- Birêvebirina dahatên xwezayî:

a)Jinûceksazkirina axên wêranbûyî:

Qewîtî: Divê hin piroje werin pêkanîn da ku axên wêranbûyî werin başkirin û çesksazkirin.

Siyaset: Divê budceyek ji bo perepêdana van pirojeyan were terxandin û piştgirî ji bo cotkaran were pêşkêşkirin.

b)Handana çandinîya domdar:

Qewîtî: Divê hin siyasetên ku handana çandinîya domdar dikin û dahatên xwezayî diparêzin, werin meşandin.

Siyaset: Divê hin siyasetên çandinîya domdar werin pêkanîn da ku jîngehê biparêzin û alîkarîyê di parastina dahatên xwezayî de bikin.

Pêwîstiya bipêşxistina pergalên çandinîyê li Bakur û Rojhilatê Sûrîyê bi başkirina teknîkên çandinîyê, birêvebirina dahatên avî, parastina jîngehê û bipêşxistina jêrzemînê heye. Ew jî bi rêya pêkanîna qewîtî û siyasetên navborî dê pêk were. Bi rêya wan qewîtî û siyasetan mirov dikare hilberîna çandinîyê baştir bike, domdarîya wê baştir bike û ewlekarîya tîmarî li herêmê dabîn bike.

Analîza ``Swot`` a ji bo beşa çandinîyê li Bakur û Rojhilatê Sûrîyê:

Xalên Bihêz:

- Rûberên fereh ên zevîyên ku bi kêrî çandinîyê tên, tên peydakirin.
- Cotkarên ku dikarin hilberînê bikin, tên amadekirin.
- Zevîyên çandinîyê bi awayekî asoyî û stûnî tên ferehkirin.
- Xwesteka kar ji bo başkirina dabara jiyanê li ba cotkaran tê zêdekirin.
- Eger sûda ku tê xwestin bi dest bikeve, dibe ku hin ramanên baştir ên bipêşxistina kar derkevin holê.
- Seqaya guncav ji bo dextlûdanên xwedî girîngîya aborî tê dabînkirin.
- Hejmareke baş a sewalên ku xwe li ber rewşa herêmê digirin, tê dabînkirin û kar ji bo beşeke mezin a niştecihan tê peydakirin.

Xalên lawaz:

- Rûberên ku bi awayekî bej tên çandin, zêde dibin; ev yek jî dihêle ew zevî bêtir bi kêmbûna baranê bi bandor bibin.
- Ji bo dabînkirina pêdivîyên hilberînê (qirker û peyn) cotkar dê bêtir xwe bispêrin bazirganan. Jixwe tu teqîgehên hikûmetê yê venihêrîn û naskirina bikêrhatina van pêdivîyan tune ne.

- Zehmetîya veguhestinê û bilindbûna nîrxê veguheştina dextlûdanan.
- Zehmetîyên firotinê û peydabûna zêdeyî rêyekê ji bo firotina heman dextlûdanê. Ev jî dihêle sûda cotkar kêmtir bibê.
- Bilindbûna nîrxê pêdivîyên hilberînê, peyn û heyberên qirker.
- Kêmbûna avê dibe ku bibe sedema kêmbûna rûberên çandî.
- Kêmtir-bikaranîna rêbazên avdanê yê nû.
- Ji ber bilindbûna nîrxê em, bandor li sewaldarîyê jî dibe.

Derfet:

- Hin derfet ji bo bikaranîna karkerên çandinîyê heye. Her wiha mirov dikare sûtê ji pisporên çandinîyê yê ku li Bakur û Rojhilatê Sûrîyê hene, bigire.
- Bilindbûna nîrxê dextlûdanan cotkaran han dide ku hilberîna xwe zêde bikin.
- Gelek cotkaran berê xwe daye bikaranîna enerjîya rojê, odeyên bilastîkî û torên avdanê yê nû.
- Xwestekeke kirîna ya baş ji bo berhemên çandinîyê yê nû li herêmê heye; her wekî kivark (kumik), kombost, cehê çandî li şûna em û ji bilî wan. Ev yek jî cotkar han dide ku di wan de bixebite.

Astengî:

- Kêmbûna rûberên avdayî ji ber kêmbûna dahatên avî.
- Kêmbûna veberhênanê çandinîyê li herêma armancgirtî.
- Pêwîstîyeke mezin bi parastina hejmara sewalan û piştgirîya xwedîkarên wan heye.
- Hewildanên derbaskirina hin cûreyên çandinîyê yê nû li herêmê; her wekî çandina kumikan, cehê ku bi avdanê tê çandin û berdêlên em.
- Iqnakirina cotkaran bi bikêrhatina aborî ya rêbazên nû yê çandinîyê; her wekî odeyên bilastîkî û avdana nûjen û kombost.
- Iqnakirina cotkaran bi girîngîya xweperwerdekirina li ser rêbazên çandinîyê yê nû û zanista birêvebirina çandîngihan.

- Vedîtina ramanên afrîner ji bo pirojeyên çandinîyê yên biçûk pêşkêşkirina piştgirîyê ji bo wan û perwerdekirina xwedîyên wan berî pêkanîne.
- Hilberîna axê bi awayekî giştî kêr bûye; ew jî ji ber ku peyn kêr in û nirxê wan bilind e.
- Dermanên kîmyayî yên ku giyayên bizirar û nexweşîyên çandinîyê qir dikirin, kêr bûne. Vê jî hilberîn kêr kirîye û cûreyê riwekê nebaş kirîye û nirx bilind kirîye.
- Tovê baş kêr bûye û tovine nebaş şûna wan girtîye ku hilberîna wan kêr û nepakkirîne. Vê jî hiştîye ku giyayên bizirar zêde bibin.
- Jêderên enerjîyê her tim nepeyda ne loma cotkar nikare her tim ava binerd derxe. Di encamê de dema kehrebe demeke dirêj qut bibe zevî rastî tîbûnê tên.
- Sûtemenî kêr bûne û nirxê wan bilind bûye.
- Nirxê çînîne bilind bûye û veguheştina dextlûdanên zehmer bûye û nirxê wê bilind bûye û bazirgan destwerdanê di nirxê kirîne de dikin.
- Ji ber ku cotkar baş nizanin derman û peynê bi kar bînin, bikêrhatina wan kêr e.
- Rewşa seqayê û guhertina wê bi roleke girîng di kêmkirina zevîyên çandinîyê û kêmkirina hilberîne de lîstîye; nexasim ku piraniya çandina herêmê bej e.

Encam:

- Zehmetîyên firotinê li herêmê, barê cotkaran giran dike û sûda wan kêr dike.
- Ji ber peydanebûna pêdivîyên çandinîyê û bilindbûna nirxê wan, lêçûnên çandinîyê bilind bûne.
- Zêdebûna rûberên bej, dihêle hilberîn xwe bispêre qasîya baranê.
- Nebaşîya kiwalîteyê û kêr-bikêrhatina peyn û dermanên li bazarê hene, bandorê li hilberîna çandinîyê li herêmê dike.
- Mekanîzmeya belavkirina sûtemenîyan divê were guhertin da ku qasîya tê xwestin di dema guncav de were gihandin.

- Ji ber zuhabûn, kêmbûna çêrgehan û bilindbûna nîrxê êm, bandor li sewaldarîyê jî tê.

- Derfet heye ku piştî pirojeyên çandinîyê yên biçûk ên xwedî ramanên afrîner were girtin da ku beşa çandinîyê were geşkirin. Lawazî di veberhênanê çandinîyê de li herêmê heye, sedema vê yekê jî kêmbûna pirojeyên çandinîyê ye.

Qewîtî:

- Divê pêdivîyên çandinîyê ji bo cotkaran werin peyda kirin. Divê cûreyên wan û nîrxê wan baş be. Ev yek jî dê lêçûnên hilberînê kêmtir bike û rê li ber destwerdana bazirganî bigire.

- Divê hin pirojeyên perwerdehîyê werin vekirin da ku cotkar bi awayekî baş dermanan bi kar bînin û çandinîya xwe bi rê ve bibin.

- Divê hin cûreyên ku xwe li ber zuhabûnê digirin, werin bipêşxistin da ku hilberîneke baş were bidestxistin.

- Divê piştî jîna gundewarî bi êrîya perwerdeyan were girtin, her wiha divê pêdivîyên çandinîyê werin pêşkêşkirin da ku rola wê di geşepêdana civaka gundewarî de were tekez kirin.

- Divê cotkar li ser sûdmendîyên enerjîya rojê werin agahdarkirin çimkî ew gelek lêçûnan kêmtir dike.

- Divê cotkar li ser girîngîya rêbazên çandinîyê yên nû were agahdarkirin (her wekî odeyên çandinîyê ji bo çandina sepeyan û bikaranîna rêbazên avdanê yên nû ji bo peyda kirina avê).

- Divê cotkar ji bo girîngî û rêbazê hilberîna peyna kombost were agahdarkirin da ku zêde xwe nespêre peyna kîmyayî.

- Divê piştî başa sewaldarîyê were girtin, nemaze peş çimî ew xwedî girîngîyeke aborî ye.

- Divê piştî bikaranîna enerjîya rojê di pirojeyên biçûk de were girtin da ku bandorên neyînî yên qutbûna kehrebeyê werin kêmkirin.

- Divê piştî çandina sepeyan were girtin û rêbazên nûjen werin bikaranî, her wekî odeyên çandinîyê.

Avakirina pirojeyên çandinîyê, kar ji bo ciwanan dabîn dike. Ev jî dihêle ew karibe malbatekê saz bike, dahata wî zêde bibe, aborî geş bibe, rê li ber bêkarîyê bigire, cûdahîyên aborî di navbera niştecihan de kêmkirina bike, ciwanan han bide ku hin pirojeyên nû dest pê bikin. Ev yek dihêle bazar bêtir tev bigere, rêbaz û bawerîyên kevin ên der barê çandinîyê de têk biçin. Rewşa heyî diçesipîne ku mirov dikare van pirojeyên nû li Bakur û Rojhilatê Sûrîyê dest pê bike. Derketina hin pirojeyên nû li herêmê (her wekî çandina di odeyên bilastîkî de, xwedîkirina mêşên hingunv, pirojeyên xwedîkirina hespên resen, pirojeyên xwedîkirina mirîşkan...) tevî ku ev piroje kêmkirina in jî, lê bi ser ketin û baş pere ji wan hatine qezenckirin loma gerek e werin bipêşxistin û xwedîyên wan jî werin perwerdekirin û bipêşxistin.

Jêder û çavkanî:

- *Dane, amat û agahîyên Desteya Çandinî û Avdanê li Bakur û Rojhilatê Sûrîyê.*
- *Pirojeya lêkolînkirina rewşa beşa çandinîyê (Hevpeymanîya Rêxistinên Civaka Sîvil li Bakur û Rojhilatê Sûrîyê).*
- *Dane û agahîyên Beşgeha Bipêşxistina Civaka Çandinîyê.*
- *Agahîyên Yekîtiya Cotkaran li Bakur û Rojhilatê Sûrîyê.*
- *Koma amara çandinîyê (2022) û Desteya Çandinî û Çeksazîya Çandinîyê.*
- *Desteya Hikmetê ya Navdewletî ya têkildarî guhertina seqayê (2021) (IPCC). Rapora nirxandina şeşem: Guhertina seqayê 2021. Lînk*
- *Navenda Navdewletî ya Lêkolînên Çandinîyê li Herêmen Zuha (2022) (ICARDA). Raporek li ser guncavbûna çandinîyê li herêmen zuha. Lînk*
- *Rêxistina Tîmar û Çandinîyê (2023) (FAO). Raporek li ser çandina domdar û guhertina xwezayê. Lînk*
- *Benka Navdewletî (2022). Raporek li ser geşepêdana çandinîyê di rewşa guhertina seqayê de. Lînk*

KURD DI NAVA JINÛVESAZKIRINA PERGALA HERÊMÎ DE

Bingeha nêzîkatîyên dewletên serdest ji pirsgerêkên di Rojhilata Navîn de, berjewendî n e. Mijarên wek mafê mirovan, netew, demoqrasî, aştî û hwd, pir cihê xwe di hişmendîya wan de nagirin, bi tenê wek buhane, amûr û alavên ji bo pêkanîna berjewndîyên xwe bikartînin. pergala sermayedar ku navenda wê li Ewrûpaaye hatiye avakirin û di roja îro de Emerîka nûnertîya wê dike, ji bo ku xwe li ser lingan bigire û berdewam be, pêwistîya wê bi xwînê heye, her dem hewcedarî xwîneke nûye û çavkanîya xwînê jî parzemîna Asîya, Efrîqîya û Emrîka Latînî ye, lewra her dem di van deveran de pêwist e kirîz, şer, birçîbûn û nakokî hebin, her dem di nava qeyranan de bin û hewcedarîya xwe bi Emerîka û koma dewletên sermayedar yê serdest hebin ku destwerdanê di rewşên wan de bikin û di bin navê mafê mirovan, wekhevî, aştî û her wek din de xwîna van deveran bimijin û jîyana xwe berdewam bikin. Cîhan di nava destê vê pergala hov de, bi tenê tişteke an jî meydana bazar û bidestxistinê ye, ji derveyî çi sinc, nîrx û rêzikên civakî tevdişerin, yek armanc heye ew jî bidesxistina herî bilind e.

Sermayedarîyê du şerên giran di nava 100 salî de (şerê cîhanê yê yekem û duyem) pêk anîne ku zêdeyî 100 milyon mirov kîrîne qurban, di dema îro de jî şerekî bê serûber dane meşandin ku nabe her du şerên cîhanî, lê di heman demê de li ser mirovahîyê diwartir û metirsîdartir e, ew jî şerê cîhanê yê sêyemîn e, em di nav de jîyan dikin bêyî ku rasteraste hatibe ragihandin, lê li dar e, şerê ji nû ve xwe jîyankirina sermayedarîyê ye, dîsa jî xwîneke nû dixwaze, di serî de Rojhilata Navînê her wiha Efrîqîya û Emerîka Latînî çavkanîyên xwînê ne.

Sermayedarî: Bawerî, ayîn û hişmendîya wî, bi tenê vêberanîna her tiştî ji bo bidestxistinê ye.⁽¹⁾ **“Bi rêxistinkirina jîyana mirovan li gor bidestxistinê tê wateya desthilatdarîya herî hovane”.** Bê guman em jî jibîrnekin ku di van şeran de carcaran ajdehayên sermayedarîyê hevdû jî dixwin, hingê jî dema em basa pêşketin, tevlihevî, hevrakêşandin û şerên ku di Rojhilata Navîn de rû didin bikin, pêwist e em rewşên li jorê jibîr nekin ku em neyên xapandin bi daxuyanî, helwest, komcivîn û pêşniyazên ku basa mafan, êşa civakan û zehmetîya rewşa

¹ Ebdullah Ocelan manivistoya 4 rûpela 73çapa erebî

gelan dikin, lê belê em baş paşperdeya wan bixwînin û bighêjin xwendineke rast ji rewşa di Rojhilata Navîn de û em karibin bersiva pirsên wek: Di Rojhilata Navîn de çi dibe? Çi piroje têne meşandin? Cihê doza kurdî bigiştî û li Bakur û Rojhilatê Sûrîyayê di nava van pirojeyan de çi ye? Bidin.

Ji bo dayîna van bersivan naskirina rewşa Rojhilata Navînê beramberîya pirojeyên herêmî û navneteweyî bi hev re, pir giring in, her wiha nêrîna li doza kurdî û pêşketinên di dewletên ku Kurdistan parve kirine, giring in, ew jî ji bo pêşbînkirina pêşerojeya gelê Kurd û rola wî di Rojhilata Navîn de ku pergala wê ya herêmî di dema Îro de, ji bo ku were dîyarkirin, di nava şer, qeyran û beramberîyan de jîyan dike ku di vê der barê de jî di navbera dostanî û dijminahîya hêzên herêmî û navneteweyî de, bi tenê gengaz e.

Kurd û Pirojeyên Navneteweyî Di Rojhilata Navîn de

Sîyaset derbirîneke komîserhevkişî li ser aborîyê ye, di bin çî navî de dibe bela bibe, sedemên sereke jî şer, pevçûn û dagerkerîyan re aborî ye, di Rojhilata Navîn de jî ku devekeke pir stratîcî e, kî destê xwe deyne ser, dikare serwerîyê di cîhanê de jî bike, pir piroje li ser hatine û têne dayîn, bûye qada ku li ser wê hevrakêşandin û beramberîya hêzên serdest û herêmî di asteke bilind de be. Ji bo bidestxistina çavkanîyên wize, dergêhên bazarganîyê û misogerkirina ewlî û parastina wan Ji 1916 de peymanî Saykîs-pîko û di pey re jî Lozan (1923) û hwd, peymanên sazkirina Rojhilata Navînî gor berjewendîyên hêzên serdest bûn, di serî de Firensa, Bîrîtaniya, Rûsîya û Îtalîya bûn, bêtî ku mafên gelan li ber çavan bigrin an jî encamên tarî li ser gelan hesab bikin, ⁽²⁾ **" Hêzên serdest di wê demê de Bîrîtaniya, Firensa û Rûsîya, çek, pere û soz didan hemî alîyan, ta ku ji alîyekî de hevrikîyê di navbera gelan û Osmanîyan de gurtir bikin û ji alîkî din ve jî hevrikîyê di navbera gelên deverê de bi hemî nijad, pêkhate û neteweyan ve gur bikin",** di encamê de şerê hemî alîyan li dij hemî alîyan dihate meşandin û li ser xwîna herikî pirojeyên xwe di Rojhilata Navîn de pêk anîne. Pir piroje li ser Rojhilata Navînhebûn û hene, hin navneteweyî ne û hin jî herêmî ne, lê di asta giştî de ji hev ne cûda ne, beramberîya van pirojeyan gihiştîye asteke bilind, ketiye dema xwesepandinê û dîyarkirina gelo kî serwerîya Rojhilata Navîndike, an jî wê bike.

² <https://gate.ahram.org.eg/News/2712651.aspx> Mehmed seed diyab li ser pirtûka niviskar mihemed erselan (piştî 100sal di ser derbasbûna kongra çil dizîre malpera elehram

Pirojeya Çînê :

Wek hêzeke aborî, pir li pêş dikeve û Rojhilatê Navîn jê re bûye qadeke giring, bi taybet dewletên kendavê yên erebî û Îranê ku pirojeyên aborî bi wan re dide pêş, bazirganîya wizeyê û hevbendîyên aborî ava dike, lê ev rewş û tevî berjewendîyên Çînê yên mezin di Rojhilata Navîn de jî , Çîn di alîyê leşkerî û destwedana di pirsgrêkan de, pir baldar e û naxwaze bi Emerîka re têkeve pêşbirka sepandina hêzdarîyê, lewra pir bandora Çînê nedîyar e û bêdeng tev digere. Nezelaîya siyaseta Emerîka di Rojhilata Navîn de û lawazketina serwerîya wê ji deverê re, rê vekir ku Çîn ji 2004 de bi lidarxistina nûkirina hevkarîya Çîn-Erebî re xwe berde deverê, di çarçova aborî, venberanîn, avakirin û bazirganîya wizeyê de, di heman demê de jî zêdeyî 21 dewletên erebî cihê xwe di nava pêşxwerîya(Kember û rê) de girtine. Ev kember û rê li ser bingeha rêya hevrmeşê hatiye dayîn û sê parzemînan (Efrîqîya, Asîya, Ewrûpaa) di nava xwe de dihevine, bi rêyên deryayî û bejahî, wek din tu hewildanên Çînê ku xwe wek navend li şûna Emerîka bibîne tune ye û di heman demê de naxwaze yeknavend ji rêveberîya cihanê bike. Çîn bi rêya veberanîn, aborî, têkilî û bazirganîyê saz kirin Rojhilata Navîndibîne. Li ser doza kurdî, tu bandora Çînê an jî nerîneke taybet li doza kurdî tune ye, ji bilî têkilîyên aborî bi Başûrê Kurdistanê re; bêtir ku wan têkilîyan bike têkilîyên siyasî, ⁽³⁾ Çîn ji dewletên herî ku daxwaza pabendîbûna bi rêgeza serwerî ya Wistvalîya di têkilîyên navneteweyî de dike, anku serwerîya her dewletekê li ser xaka wê û karûbarên wê yên hundirîn heye.

Pirojeya Rûsîyayê:

Rûsîya piştî hilweşîna Yekitiya Sovyêtê û derbasbûna hin dewletên ku ji yekitiyê cûda bûne, di nava têkilî û nêzîkatîyên ji Emerîka re, ji siyaseta xwe parastinê derbasî siyaseta êrîşkirinê bûye, xwe wek navendekê nîşan daye û li berjewendîyên xwe yên neteweyî gerîya ye, bêtir ku guh bide berdeka ku dibe ji Nato û Emerîka derkeve, parastina sînor û berfirehîya xwe ya stratîcî, xaleke sereke girtiye dest, her wiha Rojhilata Navîn jî ji Rûsîyayê re, deveveke stratîcî ye; bi taybet peravên derîya Spî (ava gerim), lewra piştî ku li pey hilweşîna Sovyêtê pir hêzdarîya xwe di Rojhilata Navîn de windakiribû, derbasbûna di

³ <https://www.mirs.co/AR/details.aspx?jicare=129> *الصين وإقليم كردستان العراق: علاقة متقلبة بالتعقيدات (سردار عزيز) مؤسسة المتوسطي للدراسات الاقليمية.*

nava şerê di Sûrîyayê de bûye derfet jê re ku baregehên xwe bi taybet li ser derîya Spî, mîna (Himêmîm) bi cih bike, di Rojhilata Navîn de Rûsîyasîyaseta neguherandina pergalên heyî û dayîna têkilî û peymanên aborî, sîyasî daye meşandin, lewra ji hêla gelek dewletên Rojhilata Navînve, Rûsîya cihê rehetîyê dîyar bûye, lê tevî tevgera leşkerî ya Rûsîya di hin deveran de wek Lîbîya û Sûrîya û bandorkirina sîyasî li ser hin dewletan, nikare li himber Emerîka di Rojhilata Navîn de bibe navendeke ku karibe hêzbûna Emerîka di deverê de lawaz bike, rast e pir dostanî di deverê de danîne, lê belê li ser hesabê nezelaîya sîyaseta Emerîka di Rojhilata Navîn de bû û ne ghiştiye asta ku gefan li Emerîka bike, ji bilî ku bi rêya Îran, Tirkîya û Sûrîyayê re hin astengî ji Emerîka re peyda kirine, her wiha di asta cîhanî de jî Rûsîya tev li pirojeya aborî ya bi navê BRIC di 2009 de ku Çîn, Hindistan, Berazîl tev li Rûsîya civîyane û di 2010 û piştî tevlihbûna Başûrê Eferîqîya di nav de, bi navê BRICS, hatiye nasîn, bi armanca şikandina desthilatdarîya aborî a koma bi navê koma7 (Emerîka, Firensa, Birîtanîya, Keneda, Nîhon (Japonya), Almanîya, Îtalîya û tevî Yekîtiya Ewrûpayê, bi navê koma 8 tê binavkirin. Li ser doza kurdî, nêzîkatîyên Rûsîya di serdema Împeretoriyê, serdema Sovyêtê û di dema nû de, li ser bingeha pêdivîyên demikî an jî rewşên Rûsîya di têkilîyên bi derdora xwe re, hatiye avakirin, di çareserkirina doza kurdî de neghiştiye ku têkilîyên stratîcî ava bike, an jî xwedî piroje be. Ji ber şerê Rûsîya bi osmanî û farisan re, di dawîya sedsala 18 û despêka sedsala 19 de, Têkilîyên rûsan kurdan re çêbûn, ew jî ji ber nêzîkbûna şer ber bi axa kurdan ve⁽⁴⁾, lê nûnerên imperatoriya rûsî di navbera 1804 -1805 de, asta têkilîyan pir nizim kirin, bi tenê di hevrakêşandina (Rûsî-Farisî û Rûsî-Tirkîya) de, di çarçova ku kurd bê alî bimînin; ma. Di dema Sovyêtê de, dúbare piştgirîya Tirkîyayayê û ferwerîyên navendî yên dewletên ku Kurdistan di nava xwe de parve kiirne; kiriye, her wiha di dema piştî rûxandina Sovyêtê de jî, nêzîkatîya li kurdan di çarçova pêdivîyên demekî de bû, mînaka wê jî rewşa rêzdar Ocelan di 1998 dema xwest li Rûsîya yê parastina sîyasî werbigire de bû ku Rûsîya berjewendîyên xwe da pêş û kurd mandel kirin, Encûmena Dûma ji 300 delegeyî, 299 delegeyan mayîna R.Ocelan li Rûsîya pejirandibûn, lê ji bo parastina têkilîyên xwe bi Tirkîyayayê re, Rûsîya biryara Dûma mandel kir, her wiha di 2015 de, ji ber ketina balefira Rûsî li ser destê Tirkîyayayê, dúbare Rûsîya kerta Kurdî bi kar anîye, lê belê piştî şerê di Nagornû-Kerebax de û metirsîya

د.لبنيد إيسايف، القضية الكردية في تاريخ وسياسات روسيا، الناشر: مؤسسة المتوسطي للدراسات الإقليمية، تاريخ 4
الرابط: <https://www.mirs.co/AR/details.aspx?jimare=91> ، النشر:

Rûsîya ji hêzdarîya wê di Qoqaz de⁽⁵⁾ di 2016 de, Rûsîya û Tirkîyayayê li hev kirin û Enqera çalakîyên xwe di Qoqazê de kêmkir li himber ku Rûsîya jî têkilîyên xwe bi kurdan re rawestandin.

Pirojeya Emerîka:

Rojhilata Navîntevî sîyaseta Emerîka ya nezelal derbarê wê de jî, lê belê deverêke cihê hêzdarîya Emerîkayê ye û dest jê nayê berdan, rast e pir axaftin hene ku Emerîka sîyaseta destwerdana di deveran de kêmkir bike an jî li hundirê xwe vegere heye, lê nayê wateya ku dê cihê hêzdarîya xwe ji Rûsîya, Tirkîya, Îran û Çînê re berde, lewra ji nava pirojeyên li ser Rojhilata Navînkî Emerîka hêzdarîya xwe berdewam bike, pirojeyên wek Rojhilata Navînya mezin, Rojhilata Navînya nû, sînorên xwînê; pir ketine rojevê ku di asta giştî de heman piroje ne ku bi navîne cûda cûda û di demîne cûda de hatine bilêvkirin, taybetîyeke Emerîka heye ew jî e ku pîrê caran bêdeng pirojeyên xwe dixwe meriyetê; bêtî ku li dora xwe qerebalixê bike, lê dide meşandin, lewra ta roja îro ev piroje cihê gumananê ye, gelo dibe an nabe? Pirojeya guhertina pergala Rojhilata Navîne, an jî guhertina sînoran e? Desthilatîya aboriye an jî leşkerî û sîyasî ye? Bi çî şewazî be, lê bê guman tê meşandin û em teyîsandina wê li ser deverê û Rojhilata Navînbîgîştî jîyan dîkin, anku guhertin hene, lê ber bi ku ve diçe; ne dîyar e. Rojhilata Navînji Emerîka re giring e; bi taybet ji alîyê staratîcî ve ku naxwaze Çîn di deverê de bihêz bibe, her wiha ji bo parastina Israîlê, pir guman hebûn ku Emerîka guh nade Rojhilatê Navîn, lê ne wiha ye, ⁽⁶⁾ beşdarekî di nîqaşên li ser dîyarkirina helwesta Emerîka li himber Sûrîyayê ji kenala Erebiye û Hedes re di 17. adara 2025 de, dîyar kiriye ku ew nêrîna ku dibêje Sûrîya ji Emerîka re ne giring e; şaş e, bi taybet bi sedema metirsîya li ba Emerîka, Israîl û Iraqê ji ferwerîya li Şamê, bêguman Sûrîya wek navenda Rojhilata Navîne, derbarê doza kurdî de, di 1918 de di daxuyanîya serokê Emerîka Wodro Wilson de li pêşberî Kongrisê Emerekî de ku xalên wê wek Rêgezên Wilson hatine binavkirin; ji wan jî benda 12 ku tê de misogerkirina serwerîya beşên Tirkîya ji axa dewleta osmanî û dayîna mafê biryargirtina çarenûsê ji neteweyên netirk yê li jêrdestê dewleta Osmanî de, hatiye

⁵ <https://www.mirs.co/AR/details.aspx?jimare=91> القضية الكردية في تاريخ وسياسات روسيا د. ليونيد إيساييف * مؤسسة المتوسط للدراسات الإقليمية

⁶ Piyêr xanim di elerebiye de 17-3-2025

<https://www.alarabiya.net/arab-and-world/american-elections-2016/2025/03/17/>

destnîşankirin. Lê belê ew rêgez bi tenê man wek dîteneyek û neket meriyetê, li tersî wê Kurdistan bû çar perçe û her perçeyek jî li jêrserdestiya dewetên avakirî (Sûriya, Iraq û Tirkîya) û beşek jî di sînorê Îranê de ma. Wek her dewleteke serdest, Emerîka li gor berjewendiyên xwe yên siyasî, aborî, staratîcî û pêdiviyên beramberiya bi Sovyêtê re, nêzî doza kurdî bûye, di 1963 de, bi gurbûna şerê kurdan li Başûr bi ferweriya navendî ya Bexdayê re û di dema ku Yekîtiya Sovyêtê rexnê Iraqê dikir û ji Netewryên Yekbûyî re (NY) belgebiryareke radest kiriye ku tê de şerê Iraqê li himber kurdan wek metirsî li ser hebûna kurdan di Iraqê de nirxandiye, ⁽⁷⁾ bîrdanka desteya serfermandariya emerîkî dîyar kiriye ku heger şerê di navbera kurdan û Iraqê de berdewam bike, dê li ser asta navîn û demdirêj wê derfetê bide ku komonist di Iraqê de xwe belav bikin, lewra pêwist e ku ferweriya Iraqê bi tundî û bi şêwazekî leşkerî bersiva kurdan bide, lê di nav de jî mafên wan yên rewa misoger bike û nakokiyên di navbera xwe de rakin. Bi dan û stendina bi doza kurdî re, Emerîka piştî ketina Sovyêtê jî li gor pêdiviyên siyaseta xwe di Rojhilata Navîn de tevgerîyaye, di milekî de piştgirîya Başûrê Kurdistanê kiriye, (PDK-YNK) û di milekî din de jî, ji bo hevalbendê xwe yê Natoyê Tirkîyayayê, PKK sawkar nîşan dane, her wiha di Sûriyayê de piştî destpêkirina Buhara Gelan (2011) û despêkirina berxwedana Kobanê ya 2014 li himber Daişê, Emerîka tevî nerazîbûna Tirkîyayayê, hêzên kurdî YPG-YPJ destek kir û ew wek hevbeşê xwe li himber sawkariyê destnîşan kiriye, anku li gor xwestekên xwe nêzî doza kurdî dibin, bi taybet wek pêdiviyên ewlehîyê, ne bi şêwazekî siyasî, wek doz û çarenûsa wê, rast e hin pirojeyên Emerîkî di Rojhilata Navîn de wek pirojeya Rojhilata Navînya nû ku gelek nexşeyên wê derketine mîna (sînorê xwînê) ku tê de nexşeya Kurdistanê jî heye, lê wek fermî Emerîka nepijirandiye, her wiha dîyarkirina Emerîka ji kurdan re wek dostên xwe, lê dîsa jî di çarçova pêwistiyên piroje û siyaseta xwe de tev digere.

Pirojeya Ewrûpayê:

Di nava her du şerên cîhanê yê yekem û duyem de Ewrûpaa wek karîgerekî sereke bû di sazkirina Rojhilata Navîn de, bi taybet Firensa û Ingiltera ku di encamê de du dozên herî dijwar bê çareserî di Rojhilata Navîn de hiştine, doza

⁷ <https://djhr.uodiyala.edu.iq/index.php/DJHR2022/article/view/3541/3080>

القضية الكردية في وثائق العلاقات الخارجية للولايات المتحدة الأمريكية المنشورة عام 1963-1966 دراسة وثائقية
م.م. وسام كريم محمود 2023-9-1

kurdî û doza filestînî û her du doz jî bûne sedemeke sereke ji nearamî û tevlihevîya di Rojhilata Navîn de, piştî şerê cîhanê yê duyem û derhatina Sovyêtê û Emerîka wek du sercemên bi hêz, Ewrûpaa hatiye girêdan bi Emerîkayê ve û di bin sîwana Natoyê de piranîya dewletên Ewrûpaayî hatine bicihkirin, bandora wê li Rojhilata Navînlawaz bûye, şûna wê Emerîka girtiye, anku stratîciya ⁽⁸⁾ Ewrûpa di sazkirina Rojhilata Navîn de ne zelal e, bê helwesteke dîyar e, di çarçova sîyaseta Emerîka de, bêtir tev digere, bi taybet piştî derketina Bîrîtaniya ji nava Yekîtiya Ewrûpayê di 2020 de, lê belê sîyaseta Emerîka di serdema Tiramp de (2017-2020) û dîyarkirina sîyaseta (di serî de Emerîka) û zextkirina li Ewrûpa û dewletên Natoyê, her wiha hestkirina Ewrûpa ku Emerîka nema amadeye bergerîyê di berwan de bike, hiştiye ku di Ewrûpa de mijûlkirin û gavine xweser destpê bibin ku xwe bi xwe biparêzin û li gor berjewendîyên xwe sîyaseta bikin, ev di helwestên Firensa de bêtir zelal bû,⁽⁹⁾ di axaftineke xwe de li zanîngeha Sorbonê, li ser pêşerojeya Ewrûpayê, tekezî li ser veguhertinên cîyostratîcî yên mezin di cîhanê de û veguherîna şeweyên (lîska neteweyan) kir û banga pêkanîna nêzîkatiyeke staratîcî ya nû ya Ewrûpa kir, tê de dîyar kir ku hêzbûn li ser xweserbûna di mijarên diblomasî, pîşesazî, wize, çandî û zanistî de dibe, Ewrûpa di metirsîya tunebûnê de ye. ⁽¹⁰⁾ Di hevdiîtineke serokê Firensa bi (Ekonomist) re dîyar kiriye ku Nato laşekî miriye, helwesta xwe li ser pabendîya binakok ya bi Emerîka û rewîştî Tirkîyayayê ya dijaminane re ya li ser dozên sereke yên girêdayî Îranê, xwe û hevbendîya Natoyê nîşan daye, anku di Rojhilata Navîn de jî wê Ewrûpa hewil bide ku hêzbûna destwerdaneya xwe bihêztir bike û berjewendîyên xwe ji derveyî têkilîyên bi Emerîka re misoger bike û biparêze. Li ser doza kurdî jî, Ewrûpa roleke pir xerab lîstîye, peymanên wek Saykis-Pîko, Lozan û Qahîre, hema bêje hemû peymanên li ser Rojhilata Navînkû gelê kurd bêmaf hiştine, ji dewletên Ewrûpayê ve derketine, bi taybet Bîrîtaniya û Firensa, Ewrûpa jî li gor dem, berjewendî û rewşên sîyasî û têkilîyên xwe bi dewletên Rojhilata Navînre

⁸ Mebest ji oropayê bê guman yekîtiya oropaye , dewletên sereke ku bi bandorin weke Almaniya, firensaye ,ku hewildana danîna sîyaseteke taybet bi oropa dikin , ji bilî bîrîtaniya ku di çarçova stîratîjîya emerîka de ye ,

⁹ <https://www.france24.com/ar/%D9%81%D9%8A%D8%AF%D9%8A%D9%88/20240425-chronique-debrief-macron-13h>

Malpera firance 24. 25-4-2024

¹⁰ https://www.geo-strategic.com/2019/11/blog-post_7.html

Toreya cîyostîratîjî 7-11-2017

tevgerîyaye, di 1991 de, di sepandina qedexweya ezmanî li ser Başûrê Kurdistanê bi bandor bû, her wiha di dîlkirina R.Ocelan de û di nava buhara erebî de li Sûrîyayê 2011 de piştgirîya hêzên kurdî hevbeş bû ku bi taybet Firensa piştgirîya xwe ji hêzên YPG-YPJ re eşkere dîyar dike û daxwaza misogerkirina hebûna mafên kurda di Sûrîyayê de dike, lê bi giştî bêtî Emerîka nikare wê rola mezin bilîze, di 19. 4. 2019 de serokê Firensa Înmawêl Makron hevdîtin bi şandeke ji Hêzên Sûrîyaya Demokratîk (HSD) re kir, di hevdîtinê de li ser şerê bi Dayîşê re piştgirîya xwe ji HSD re nîşan da, her wiha parastina zindanên ku dîlên daişê tê de ne piştî hilwişîna rêjîma Sûrîyayê ya di 8. 12. 2024 de, Firensa piştgirîya xwe zelaltir kir, di 3. 12. 2024 de di hevdîtina şalyarê karê derve yê Almanîya û Firensa bi serokê Sûrîyayê Ehmed Elşerî re, tekez kirin ku ⁽¹¹⁾ pêwîst e çareserîyeke sîyasî bi hevalbendên Firensa re ku ew jî kurd in, were dîtin, ta ku bi giştî tevî nava pêngavasîyasî bibin.

Kurd Di Nava Pirojeyên Herêmî yên Di Rojhilata Navîn de

Dewletên herêmî yên xwedî piroje û bi bandor in; Îran, Tirkîyayayê û Israîlê, her sê dewlet jî di çarçova pirojeyên navneteweyî de, him xwedî pirojeyên taybet in û him jî hevbeş in, lewra heger em li tevgera van dewletan binerin, em dibînin ku li ser du astan tevgerê dikin, asteke navneteweyî û asteke herêmî, tevgerkirina di asta herêmî de ji ber rewşên xweyî carcaran nakokîyê bi asta navneteweyî re derdixe, hingê jî em dibînin ku tevî ev dewletên herêmî di nava hevpeyman û hevalbendîya bi hêzên navneteweyî re ne jî û pirojeyên wan dipejirînin, lê belê bi hevalbend û hevpeymanên xwe re dikevin nava nakokîyan de, ew jî ji ber rewşên xweyî yên van dewletan û pirsgrêkên wan yên herêmî û hundirîn in ku bi asta navneteweyî re nabin yek, mînakên vî tiştî jî di sîyasetên Israîl, Îran û Tirkîyayayê de zelal dîyar dibin.

Tirkîya wek duyem dewleta bi hêz a di Nato de ku ji xweber ve dijbera Îran, Rûsîya û Çînê ye, lê belê dema ku bi Emerîka re tev digere û nikare ji bin sîwana Natoyê derkeve, her wiha neçare li gor sîyaseta wê tev bigere, em dibînin ku di gelek mijaran de bi wan re binakok e, di bin sîwana Natoyê de dixwaze pirojeya xwe ya bi navê welatê şîn, osmanîya nûjen û "mîsaqa milî" pêk bîne, ji bo pêkanîna van pirojeyan, bi Rûsîya re, Îran û komên sawkar re jî hevsengîyê dike,

¹¹: 2024-12-3, وزیرا خارجية فرنسا وألمانيا التقيا للبحث مع الأكراد وإتلاف الكيماوي, أندبنت عربية, 2024-12-3

<https://www.independentarabia.com/node/615029/>

li alîkî hevbeşê Natoyê ye û li alîkî din jî bi dijberên Natoyê re tev digere, lewra him nikare heta dawî pirojeyên xwe bibe serî û ne jî heta dawî dikare bi pirojeyên Emerîka û Natoyê re hevseng be, êdî heger em li tevgerkirina Tirkîyayayê di Rojhilata Navîn de binerin, em ê bibînin ku tevliheviyeke mezin, li Sûrîya, Lîbîya, Nagornî-Kerbax, Efrîqîya, Iraq û hwd peydakirîye, jixwe ev jî di rajeya (xizmet) pirojeya Rojhilata Navîn de ye, çimkî ne gengaz e ku bi tena serê xwe û ji xweber ve van zêdegavîyan bike ku bêyî Emerîka û Nato nikare bilive, lê di pêkanîna daxwazên Nato û Emerîka de, pirojeyên xwe jî dide pêş, lewra li tersî wan jî pir gavan davêje, mîna şerê li himber HSD ku wan bi sawkariyê tewnbar dike, di demekê de ku Emerîka, Nato û Ewrûpa wan di Sûrîyayê de li himber daişê û hevbeşê xwe hêza yekem dibînin, her wiha li himber doza kurdî û di bin gefa (yan ez û yan kurd) de, Tirkîya bazarên keysbazîyê bi Nato û Emerîka re dike,¹² Erdogan dibêje: **"Pêwistve ku desthilatdarîya Emerîkayê hîlbijêre, gelo ez hevbeşê wê me an jî sawkarên Kobanê?"**

Di vê derbarê de, ji Emerîka pir xwe daxistiye û di heman demê de jî rastî sizayan hatiye. Em dizanin ku di bin pêşengtîya Emerîka de, Nato di nava şerê cîhanê yê sêyem de li himber Rûsîya yê ye û ji bo bi serxistina vî şerî, naxwaze hevsengîya bi Tirkîyayayê re ta dawî xera bike, Tirkîyayayê jî baş vê rewşê ji hev derdixwe, lewra giraniya xwe hemî dixwe meriyetê ku di nava Rojhilata Navînya nû de, çareserkerin û deskeftî ji doza kurdî re nebin. Ji Emerîka bidawîkirina alîkarîya bi HSD ê re dixwaze, Ji Rûsîya navberkarîya ji bo lihevkerina bi rêjîma Şamê û şerekî hevbeş li himber HSD dixwest ta berîya hilweşîna Esed, ji Îran û Iraqê re jî hevalbendîya li himber PKK û HSD xwestiye. Metirsîya ji doza kurdî, hebûn û nebûna Tirkîyayayê ketiye terwzûya bazaran û bi demê re Tirkîyaye bûye dewleteke li ber ketinê, paşguhkir û jênebawerî, him ji hêla Emerîka û him jî ji hêla Rûsîya û Îran ve, her wiha ji hêla dewletên Erebi û Israîlê ve ku di vê çarçoveyê de, ketiye nava guman û metirsîya ku her kes li ser wê pilanan dike, lê di rastîyê de ew nasnameya xwe winda dike, metirsîya ji doza kurdî hiştiye ku Tirkîyayayê di nava hemî pirojeyên herêmî û navneteweyî de, lêgerînê bike û li cihekî xwe di nav de bigire, lê dîyare ku bi vî şêwazî dê nikaribe bi hemî alîyan re berdewam bike ku ji hemî alîyan ve, wê hesab jê were pirsîn, şaneyên wê jî di nava şerê Israîl û Hemasê de dîyar bûne. Li ser doza kurdî jî, Tirkîyayayê

¹² <https://arabic.rt.com/news/810322->

Malpera Rûsîya elywm 7-2-2016 axaftina Erdogan

dewleta herî bi rijd ye ku doza kurdî nemîne, ne ku çareser bibe, nemîne! Netenê di bakurê Kurdistanê de, her wiha di tevaya cîhanê de û sîyaseteke qirker, Înkâr û kokuj daye meşandin, ji şerê serkeftinê di pêşengtîya Kemal Atatork de ta avabûna komarê 1932 xapandina biratîya Tirk-Kurd ji alîyê Atatürk ve hatiye meşandin û di peyre jî mandelkirin û qirkirin, ta salên heyştêyî jî bi hêsanî sîyaseta xwe pêk tanî, ⁽¹³⁾ desthilatdarîya Kemal Atatürk bi sîyaseta xwe ya netewperest hatiye danasîn, netewa tirk kiriye mercek ji hevpeymana welatîbûnê re, ji vê neteweyê re zimanê Tirkîya pîvana sereke bû û bikaranîna çî zimanekî din rastî sizayê hatiye, her wiha beşeke ji kurdan jî hatine turkkirin, desthilata fermî bi pîlan kurd koçberî dewletên derdorê kiriye û di gundên wan de wargehên tirkan ava kiriye. bi derketina Partîya Karkerên Kurdistan (PKK) di 1978 de, bi pêşengtîya R.Ocelan û despêkirina şerê çekdarî (1984) kurd ji nava pencên tunebûnê ve hatine rêzgarkirin, neteweya kurd ji nû ve hate vejînkirin, rast e PKK negihîşt ku Kurdistanekê ava bike, lê belê gelê kurd da jîyankirin, rast e bi tundî Tirkîyayayê bersiva kurdan da, ⁽¹⁴⁾ piştî 1984 nêzî 4000 gund hatin wêrankirin û bi sed hezaran ji niştecihên wan ber bi bajarên mezin ve htin koçberkirin û rewşa awarte di Parazgehên kurdan de li rojhilatê welêt hate ragihandin. Lê tekoşêna PKK Tirkîyayayê neçar kir ku hebûna kurdan bipejirîne, bi taybet di serdema serokê Tirkîyayayê Torgot Ozal de; di sala 1993 û şûnde. Peyre jî dûbare Tirkîyayayê sîyaseta qirkirinê da meşandin; bi taybet bi hatina AKP li ser serdestîya Tirkîyayayê di 2002 de û ta dema nivîsîna vê nivîsarê.

Îran:

Di nava pirojeyên Rûsîya û Çînê de hevbeş e, dixwaze cîhaneke pirnavend û pergalên navendî neyên guhertin, di heman demê de jî xwedî pirojeya xwe ya taybete û li gor rewşên xwe yê xweyî, hewildana dîrxistina metirsîyan ji ser sînorê xwe dike û dibin navê şerê li himber Israîl û desthilatdarîya Emerîka, komên xwe li Iraq, Sûrîya, Libnan, Filestîn û Yemenê ava kiriye. Di bin navê (tewareya berxweanê) de, hewildana avakirina kevana şîî dike ku ji Îranê ta Libnanê hêzbûna xwe disepîne, ta asteke baş li ser parastina hikûmetên navendî, bi Rûsîya re ne nakok e, lê belê pirojeya wê ya taybet dibe nakok, çimkî

¹³ حميد بوزرسلان، تاريخ تركيا المعاصر، المركز الثقافي العربي، ترجمة حسين عمر، الطبعة الأولى، أبو ظبي، 2009. ص. 60-55.

¹⁴ Hamit Bozarslan, Histoire de la Turquie de l'Empire à nos jours, Tallandier, Paris, 2013, pp. 450-451

hêzdarîya Rûsîya li Sûrîyayê lawaz dike, her wiha bi Tirkîyayê, Israîl û Emerîka re jî dikeve nava hevkrêşandinê, lê di milekî din de jî, doza kurdî ku di Îran de jî heye, dihêle ku bi Tirkîyayê re di hin mijaran de li hev bike û bi hev re tev bigerin, mîna hevpeymanên Iraqê bi Tirkîyayê re ku bêyî erêkirina Îran ne gengaz in, Iraq wiha bi hêsanî peymanên ewlehî û bazirganîyê bi Tirkîyayê re, bêyî Îranê nake, her wiha bêdengîya wê li ser êrîşên Tirkîyayê li ser Başûr û Rojavayê Kurdistanê, lê piştî êrîşa Israîl li ser Hamas û Hizbulahê re û lawzketina baskên wê, Îran ketiye rewşeke xweparastinê û lawaz dibe, pirojeya wê ya kevana şîî lêdanên giran dixwe û bi hatina serokê Emerîka yê nû re Tiramp pir hesaban dike û di wê metirsîyê de ye ku bi tena xwe li himber Emerîka, Nato û Israîlê bimîne, lewra sîyaseteke pir bi hesab daye meşandin. Girêdayî doza kurdî, Îran kurdan mandel nake, lê di heman demê de jî mafên wan napejerîne, ⁽¹⁵⁾ nijadên faris û kurd û cûdabûnên çêbûnê ji nasnameyên kurdî û Îranî re bi dû hev de, ew xistin têkilîya Înkâr-pejirandin û çewisandin-berxwedanê, bi rêya çalakî, kiryarên sîyasî û çandî ku hêzên serdest sepandin ji bo misogerkirina serdestîya xwe di civaka kurdî de. Pir şoreş, şer û pevçûn ji bo xweserîya Kurdistanê di navbera kurdan û Îranê de rû dan di dirêjahîya 100 salên dawî de û di nava têkbirina doza kurdî de, pir têkilî bi Tirkîyayê, Iraq û Sûrîyayê re kiriye, lê piştî hilweşîna rêjîma Esed li şamê (8. 12. 2025) de û têkçûna alîgirên Îranê, her wiha derhatina Tirkîyayê wek vebijarka Îran di Sûrîyayê de, Îran nerînên wê li himber kurdan hatiye guhertin, bi taybet ji derveyî sînorê xwe. ⁽¹⁶⁾ **Nerîn û helwestên Îranê li ser kaxeta kurdî hate guhertin, ew kaxet bûye yek ji kaxetên balkêş û pencera Îranê ji bo tevlihevkirina hevsengîyên nû û girêkkirina wan li ber derhatina Tirkîyayê di Sûrîya, Iraq û deverên din de.**

Israîl:

Di nava tevaya demên borî de li ser serhildanên ku bi navê "buhara Ereban" hatiye pênasekirin, xwe bê alî û bêdeng nîşan daye, di demekê de ku Îran û Tirkîyayê ketibûn nava lezûbeza bidesxistina hêzdarî û deveran, bi êrîşa 7 cotmehê ya Hamasê li ser wê, Israîl pêşengtîya guhertina Rojhilata Navîngirtiye

عباس ولي , الكرد والدولة في إيران : تشكيل الهوية الكردية, أيلول 2024 مركز الدراسات الكردية ص 126
Kurds and The State in Iran_ The Making Of Kurdish Identity عنوان الكتاب بالانكليزية:
<https://nlka.net/archives/12372>

الورقة الكردية وانتقالها من قضية تعاونية إلى خلافة بين أنقرة وطهران, المعهد الدولي للدراسات الايرانية, 27-3-2025
<https://rasanah-iiis.org/>

ser xwe, yek ji sedemên vê jî biserneketina Tirkîyayayê di pêşengtiya pirojeya guhertina Rojhilata Navîna ku di bin navê îslama nerm de bû, her wiha pêşxistin, bihêzkirin û piştgirîya Tirkîyayayê ji komên tundrew re, ew jî bi armanca pêkanîna pirojeya osmanîya nûjen, welatê şîn û mîsaqa milî, li ser hesabê pirojeya navneteweyî ya Rojhilatê Navîn a nû ve û têkilîyên Tirkîyayayê yên tevlihev bi Îran, Rûsîya û dijberên Israîl û Emerîka re bû. Pirojeya Israîlê pirojeya Emerîka û Nato ye, lê ji ber rewşên xweyî jî tune kirina doza filestînî kiriye armanceke sereke, her wiha baskokirina Îranê di deverê de û ji derdora xwe rakirina metirsîya ji komên îslamî yên sinî. Pirojeya Israîlê jî bi navê pirojeya Rojhilata Navîna nû ye ku serokê Israîlê yê berê Şemûn Pîrêz dîyar kiribû ku tê de pergaleke herêmi ya nû ava bike ji bilî sûkeke hevbeş ya Rojhilatê Navîn, pêwistîya hebûna pergaleke ewlehî ya herêmi jî pêwist dibîne, ta ku pergala nû biparêze, her wiha serokşalyarîyarên Israîlê Nitinyaho jî piştî şerê 7 cotmeha 2023 bi Hamasê re, nexşeya Rojhilata Navînpêşkêş kiribû. Di pirojeya Israîlê de, Rojhilata Navînmeydana hêzdarîya wê ye, hebe nebe di milê leşkerî de dixwaze dagîr bike, lê belê misoger e ku dixwaze serkêşîya bazerganî û aborî ya Rojhilata Navînbike û ji bo vê armancê pêwist dibîne ku li himber xwe tu hêzan di pêşbirkê de nebîne, Îran wek dijberê sereke dîyar kiriye, lê belê neamade ye jî ku Tirkîyayayê xwe li himber berjewendî û pirojeyên wê bibîne, lewra di vê mijarê de û dema berjewendî û metirsîya li ser berjewendîyan dikeve rojevê, Israîl amade ye ku li himber Tirkîyayayê jî têkeve hevrakêşandinê, tevî ku ji demine dirêj hevalbendên hev in û hevalbendên Emerîka û Nato ne, anku hevûdû jî dikarin bixwin, jixwe ev jî ji rewîştên pergala sermayedar e ku her tişt ji bo kirîn û firotinê re ye. Li ser doza kurdî, Israîl xwedî têkilîyên neşkere bi kurdan re kiriye, bi taybet bi tevgera sîyasî ya kurd di Başûrê Kurdistanê re, lê negihîştîye asta ku di ber kurdan de têkilîyên xwe bi Tirkîyayayê re têxe nava metirsîyan, an jî kurdan ji Tirkîyayayê giringtir bibîne, lewra tu helwestên xurt ji Israîlê li ser doza kurdî derneketine, li tersî wê jî bi taybet ji 1996 de bi şêweyekî mezin piştgirîya şerê Tirkîyayayê li himber Tevgera Azadîya Kurdistanê PKK kiriye, him jî hêla saloxgerî û himjî locistîk û leşkerî ku di encamê de, di 1999 de di dîlkirina R. Ocelan de serekebû ku şêwazê Israîlê li ser doza kurdî nepejiranibû û neketibû bin baskên wê, lewra R.Ocelan di derbarê dîlkirina xwe de, dibêje: "**Pêwist e ez rola saloxgerîya Israîlê Mosad mandel nekem ya ku bi şêweyekî nerasterarst ez vexwendî rêbazê xwe yê çareserîyê kirime, lê ez ne**

amadebûm an jî vekiribûm ji vî tiştî re, çi exlaqî be û çi jî sîyasî be”⁽¹⁷⁾ Lê ji bo pêkanîna hêzdarîya xwe ku di jihevixistina dewletên bi hêz li derdora xwe de dibîne, xwedî çendêke piroje ye ku kurd jî di nav de ne, ew jî wek pêdivî ji pirojeyên wê re, lê ne wek mafdarîya doza kurdî. Serokê Tirkîyayayê Erdogan bi caran dûbare kiriye ku şerê Israîlê li himber Hemasê piştî 7 cotmeha 2023, dê di çarçoveya xwezayê de nemîne û wê bighêje Anadolê? Mebesta Erdogan ew e ku dê Israîl bi rêya doza kurdî re wê xwe bighîne sînore Tirkîyayayê ku wê jî perçe bike! Bê guman rastiyeke vî tiştî heye, ji derveyî mebestên Erdogan ku dixwaze kurdan bi hevalbendîya bi Israîlê re tewanbar bike, di dûbarekirina Erdogan ji metirsîyên xwe re, rastîya hevrakêşandina di navbera her du dewletên herêmî de (Tirkîya - Israîl) nîşan dide, piştî êrîşa 7 cotmeha, Israîl li ser zimanên pir rayedarên xwe yên di asta bilind de, basa hevalbendî û giringîya piştgirîya bi kurdan re kiriye, her wiha basa avakirina hevbendiyeke kêmhajmaran, bitaybet piştî bihêzbûna Tirkîyayayê di Sûrîya de û hatina Heyettehrîrûşam li ser serdestîya Şamê, jixwe di 10 mijdar 2024 de jî, şalyarê karê derve yê Israîlê Cedûn Saîr li ser kurdan dîyar kiribû ku di herêmê de berjewendîyên hebeş di navbera cihû û kurdan de hene ku her du jî kêmhajmarine ku rastî çewisandina li ser destê heman dijminan ve tên, mebesta wî jî (Tîrkî û Îran) bûn. Ji derveyî jidilavavêtina Tirkîya û Israîlê ji hevûdu re jî, lê dîyar e ku kaxeta kurdî nema bi tenê kaxeteke bazaran e, bi qasî ku bûye karîgereke li pêş di aramî û ne aramîya deverê de, her wiha di dîyarkirina şeweyê Rojhilata Navînya nû de, lewra jî serokê Tirkîyayayê Erdogan basa biratîya Kurd-Tirk kiriye û pesnê Selahidînê Eyûbî kirîyê ku dê nebin hevalbendên Israîlê! Israîl ji bo serkêşîya Rojhilata Navîn bi dest bixe, pêwistîya wê bi kurdan hey ku him Îran û him jî Tirkîyayayê lawaz bike û wek doza kurdî û bihêzkirina wan baştirîn rêbaze ji van armancan re, lewra dê Israîl hebûna kurdan metirsî ji bo xwe nebîne, ji xwe di 2017 de jî serokşalyarên Israîlê Nitinyaho piştgirîya avabûna dewleteke kurdî kiribû, rast e ji bo berjewndî û pirojeyên xwe pêk bîne, lê di nav de jî hebûna kurdan dipejirîne.

Kurd Di Nava Hevrakêşandinên Herêmî û Navneteweyî De

Di nava pirojeyên navneteweyî û herêmî yên di Rojhilata Navîn de, peydakirina hevsengîyê pir zor e, lewra hevalbendên hev li himber hev

¹⁷ ebdullah ocelan : parêznameya 4 manîfistuya şaristaniya medenî ya demokratîk, zimanê Erebi rûpela 12

tevdigerin û di heman demê de jî ta dawî naxwazin hevalbendîya xwe xwera bikin, Îran û Rûsîya li himber Nato û Emerîka di heman enîyê de ne, lê belê berjewendîyên wan di heman deveran de hevûdû nagrin, mîna di Sûrîyayê de ku pir belge destnîşan dikin ku di gelek mijaran de Rûsya û Îran li himber hev plana dikin, di nava şerê dawî yê di navbera Israîl û Hamasê de û tevgerkirina Israîlê ji bo derbiderkirina Îranê ji dever û Sûrîyayê, tu helwestên dijber ji Rûsîya derneketin, li tersî wê hewildana ku xwe di deverên hêzdarîya Îranê de bi cih bike, her wiha dûrxistina rêjîma Sûrîyayê ji Îranê jî di rajeya xwe de dîtiye, ev nayê wateya ku dê nehevalbendên hev bin jî, çimkî piştgirîya Îranê ji Rûsîya re di şerê Ukraynya de berdewam e û piştgirîya Rûsîya jî ji Îran re di asta navneteweyî û hin mijarên herêmi de berdewam e. Ta dawî Rûsîya dest ji Îran bernade. di Sûrîyayê de Rûsîya lawazbûna Îranê di rajeya xwe de dîtiye ku li şûna hêzdarîya wê deskeftîyên xwe mayinde bike, bi taybet ku dikare bi Israîlê re jî li hev bike. Hilweşîna rêjîma Esed di 8 mijdara 2024 de, lêdaneke mezinbû ji rêjîma Îran û Rûsîya re bû ku her du alîyan jî bawer nedikirin ku Tirkîyayayê wan paşguh bike û bi rêya Tehrîrûşam dest daye ser Sûrîyayê, lewra hesabê her du alîyan jî hatin guhertin. Rast e li ber çavan Tirkîyayayê wek serkefteki mezin li ser hesabê Rûsîya û Îran hate destnîşankirin, lê belê li pişt perdeyê yê serkeftî Israîl bû ku di navbera Îran, Rûsîya û Tirkîyayayê de nebawerî û ketina hevbendîya wan peyda kir, her wiha Tirkîyayayê wek karîger û berpîrsê yekem di hilweşîna Esed de, îxaneta bi Îran û Rûsîya re kir û piştgir û berpîrsîyar di ber kiryar û tevgerkirina komên çekdar ku di nava wan de komên sawkar û tundrew jî hene yên derbasî şamê bûn, hate dîyarkirin. Tirkîyayayê ku yek ji dewletên Nato ye, di Rojhilata Navîn de hevalbendê Israîlê yê yekem e, her wiha ew û Israîl ji xweber ve hevalbendên Emerîka û Nato ne, lê belê heger di asta giştî de hevalbend in, di Rojhilata Navîn de dikevin nava nakokîyan, çawa ku Îran û Israîl li ser desthilatdarîya Rojhilata Navîn de di nava nakokîyan de ne, her wiha bi Tirkîyayayê re jî ketiye nava wan nakokîyan de ku yên desthilatdarî û birêvebirina Rojhilata Navîn.

Di encamê de, Îran lawaz dibe û dikeve ber armancgirtina Israîlê ku gengaz e bibe sedema jihevketina Îranê an jî lawzkirineke mezin jê re ku Israîl bi hesanî pirojeya xwe ya Rojhilata Navînya nû pêk bîne wek ku serokşalyar ê Israîlê Binyemîn Nitinyaho nexşeya wê nîşanda bû ku di çarçova pirojeya xeta bazerganîya di navbera Hindistan, kendava Îranî, Israîl û Ewrûpayê de ye, bê guman ev pêşketinên ku bibin, Tirkîyayayê hes dike ku Israîl tu bandor û rolê ji

Tirkîyayayê re nahêle û hêzdarîya wê vedikişê bi paş de, her wiha hes dike ku ji guhertinan dê cûda nemîne, ji ber biserneketina Tirkîyayayê di pêşengtîya guhertina Rojhilata Navîn de û tevgerkirina wê li tersî pirojeya islama nerim ku Emerîka spartiyê wê û li şûna wê pirojeyê osmanîya nûjen, welatê şîn û mîsaqa milî daye pêş û piştgirîya hemî komên sawkar kiriye, pirojeya Rojhilata Navînya nû ya Emerîka asteng kiriye û çendîn ku bangeşe be jî asta piştgirîya bi Hemas û Îranê re bilind kiribû, hes dike ku guhertina Rojhilata Navînli Israîlê hatiye spartin. Tirkîyayayê hes dike ku wê hesab jê were xwestin, bi taybet piştî pir baskirina Israîl ji doza kurdî re û tawanbarkirina Tirkîyayayê bi qirkirin û bînpêkirina mafê gelê kurd di Bakurê, Başûr û Rojavayê Kurdistanê de, ew van baskirinên Israîlê bi tenê yên Israîlê naxwîne, ew van baskirinan wek helwesta Emerîka û Nato jî dibîne. Îran tê şikandin û şikandina Tirkîyayayê jî wek ku rayedarên Tirkîyayê jî gumanan dikin; ne dûre, ji ber ku heger Israîl Rojhilata Navînwek ku ew dixwaze were sazîkirin, pêwîst e tu hêzên an jî dewletên bi hêz li kêleka wê tune bin, bi taybet Tirkîyayayê ku hemî hewildan kirine û dike ku di Rojhilata Navîn de ew hêzeke sereke be û ev wê nekeve rajeya ⁽¹⁸⁾ Israîl de.

Tevî neliserhevîya Tevergera kurdî û nakokîyên heyî di nava tevgerên wê de jî , lê belê kurd karîgereke ku amadeyî guhertina ne, dikarin li ser asta Rojhilata Navînxwedî bandoreke mezin bin, bi taybet ku wek gel û erdnîgarî di nava çar dewletan de belav in, lewra bidstxistina kurdan ji alîyê çî hêzê be an çî dewletê be dikare pir pirojeyan di Rojhilata Navîn de pêk bîne, bi taybet pirojeyeke wek pirojeya Rojhilata Navînya nû ku bêyî berçavgiritina doza kurdî dê ne gengaz be ku bi hesanî bi ser bikeve, lewra di nava guhertina Rojhilata Navîn de kurd jî karîgereke pir giring e, Tirkîyayayê ji vê hesaban dike, lewra barbara rayedarên Tirke ku dibêjin Israîl wê Anadolê dagir bike. Her kes hesaban li ser kurdan dikin, çî alîyên ku di nava pirojeya Rojhilata Navînya nû de (Emerîka, Bîrîtanîya, Israîl û Nato) cî girtine û çî jî alîyên hest dikin ku bi rêya kurdan dê guhertin derbasî nava sînorê wan dibe (Îran, Tirkîyayayê, Iraq û Sûrîya). Lewra em nakokîyên van alîyan bi hev re dibînin, mîna Tirkîyayayê û Îranê ku her dem doza derketina Emerîka ji Rojhilata Navîndikin û bi taybet Tirkîyayayê ku her dem dîyar dike ji Emerîka û Nato re "yan ez û yan jî kurd), di çî danûstendinan de, bi kîjan alîyên herêmi û navneteweyî re be, dosyaya herî serke doza kurdî ye û daxwazkirina

¹⁸ Dema eem dibêjin Îsraîl , di eynî demê de mebest pirojeya rojhilata navîn ya nûye ya Emerîka û Nto ye . ku Îsraîl dewrî xwe kiriye piştî biserneketina tirkîyê di vî erkî de.

tunekirina deskeftîyên gelê kurd e. Bê guman kes basa tiştêkî jê ne bi tirs be nake, basa tiştêkî bê bandor nake, naxwe kurd di hesabên herêmî û navneteweyî de jimareke mezin e, lê hebe ku kurd wiha li xwe nanerîn û nizanîn ew li ku ne, an ber bi ku ve diçin û çawa ji pêşketinan re xwe amade bikin, bi taybet tevgerên kurd yê kilasîk ku bi hin deskeftîyên biçûk razî dibin, lê dewletên parvekerên Kurdistanê bi taybet Tirkîyayayê, çav li jinavbirina wan deskeftîyan ne jî, lewra ne her kurd dikarin karîgerê guhertinan bin, karîgerê guhertinê di nava kurdan de tevgerên girêdayî felsefe û piragdişma R. Ocelan in ⁽¹⁹⁾ û ev nayê wateya ku tevgerên din bê rol in, an jî ne di nava hesaban de ne, lê tiştê heye ew e ku ew tevgerên wek tevgerên kilasîk em wan bi nav dikin ne di wê hêzê de ne ku di çarçoveyê xwecihê de hatine kilîtkirin.

Lîstikvanên Dîyarkirina Pergala Herêmî Di Rojhilata Navîn de û Cihê Kurdan

Raste şerê di Rojhilata Navîn de, di bin navê şerê Israîl-Hemas, Israîl-Hizbulah, Israîl-Îran û şerê Nato û Hevpeymana Navneteweyî bi sawkarîyê re; têye binavkirin, lê di rastîyê de şerê pirojeyên herêmî û navneteweyî ne, anku şerê pirojeyên Rûsîya, Emerîka, Çîn, Israîl, Îran, Tirkîya û Ewrûpa li ser xaka Rojhilata Navîntêye meşandin, şerê ji nû ve sazkirina pergala cihanî û di nav de jî pergala herêmî di Rojhilata Navîn de ye. Her kes basa Îranê dike wek ku di têkçûna Îranê de dê Rojhilata Navînber bi çareserîyan de biçê û şer wê bidawî bibin, niha ew di rojevê de ye û di bin navê şerê li himber Îranê de, doza filestînî û baskên Îranê tê ne tune kirin, di nava vî şerî de hêzdarbûna Emerîka di deverê de bêtir dibe û bandora li ser guhertinan ber bi çav dibe, bi taybet bi hatina Donald Tiramp li ser desthilata Emerîka û kerekterê kesayetên di taximê ferweriya wî de ku wek bazên Partîya Komarê di Emerîka de tê ne nasîn, bi taybet li dijî Çînê ku Yiwan San rêvebirê bernamêya Çînê di navenda (Stîmson) de li Waşintonê dîyar kiribû ku **"Heger hûn li tîma Tiramp binêrin, hûn ê bibibîn**

¹⁹ Dema em dibêjin tevgerên girêdayî felsefe û piradîşma rêber ocelan , nayê wateya ku em tevgerên kurd yê din tune dikin , lê belê ev tevgerana li ser asta herçar perçeyên kurdistan û li cihanê û li gorî rewşa perçeyên kurdistanê doza kurdî bigiştî girtine dest , her wiha birêxistinîkirîne, aktîvîn û hesab li ser wan têne avakirin , di demekê de xeyalên tevgerên heyî mîna tevgerên başûr , di çarçova deskeftiyên heyî de yê malbatî û partîtî de mane û ji derveyî başûr tu xewnên wan tune ye ,

ku piraniya wan heger ne tev de bin jî, ji Bazên dijberî Çînê ne,”⁽²⁰⁾, her wiha ev tîm nêzîkî daxwazên Israîlê ne û jê re piştgir in.

Çîn bê deng e, ta asteke bilind naxwaze bi Emerîka re, ne tenê di Rojhilata Navîn de, her wiha li ser asta cîhanê jî ku pê re têkeve beramberiyeke leşkerî, lê di heman demê de hêzdarîya xwe ya aborî belav dike, pir destwerdanê di kirîz, kêşe û şerên di Rojhilata Navîn de nabe, ta di nava kirîza di Sûrîyayê de jî, her dem di milê diblomasî de piştgiriyeke şermok ji rêjîma Esed re dikir, tu bandora wê ya mezin di nexşekirina pergala Rojhilata Navîn de tune ye, Çînê tevî ku helwesteke tund li himber şerê di Ukrayînya de xwest nîşan bide jî û dîyar bike ku ew ê nehêle Rûsîya têk biçe, lê ta asta bilind, bi tenê rawestandina şer dixwest ne beramberîya bi Emerîka re, berjewendîyên xwe dixwest, lê di Rojhilata Navîn de bêkîn guhdayîna wê li têkilîyên aborî bû, ”dîyar bû ku Çîn bi çavê razîbûnê li hiştina rêveberîya herêmê ji Emerîka û Rûsîya re dinerî, lê berdewamîya rewşa heyî, ji nearamîyê re dê neerênî be li ser pirojeya wê ya stratîcî (pêşxerîya kember û rê) ⁽²¹⁾.

Rûsîya di Rojhilata Navîn de xwedî berjewendîyên mezin in, lewra destwerdanê di gelek deveran de kiriye, ji bilî Efrîqîya destwerdanê di Sûrîyayê de bi xurtî kiriye, ji bo parastina rêjîma Esed ji 2015 û ta dawîya 2024 ku rêjîma Sûrîyayê hatibû rûxandin, bi rûxandina Esed re, Rûsîya jî lêdaneke mezin di Rojhilata Navîn de xwariye û hatiye şikandin, tevî ku hin hewildanan dike ku li têkçûna xwe mukir neyê jî, lê di rastîyê de, ta asteke mezin hatiye bêbandorkirin û hewil dide ku baregehên xwe li ser derîya Spî di Sûrîyayê de bi şêweyekî ji şêweyan biparêze an jî misoger bike, di nava mandelkirineke mezin ji Ewrûpa û Emerîka de ye, lê bi berfirehbûna hêzdarîya Tirkîyayayê di Sûrîyayê de û neketina vê hêzdarîyê di berjewendîyên Israîlê de, hebe ku Israîl bi erêkirina Emerîka, hêzdarîya Rûsîya ta astekê li Sûrîyayê li himber Tirkîyayayê bihêle, bi taybet ku Rûsîya ji Tirkîyayayê dilgiran bûye, piştî ku bi rêya Heyettehrîrûşam bi biştgirîya Tirkîyayayê li tersî peymanên bi Rûsîya re derbasî Şamê bibû, lê belê rola Rûsîya di dîyarkirina pergala herêmî di Rojhilata Navîn

²⁰ 2024-12-1 Malpera Elşerq Tiramp tîmekî ji bazan yên li dijî Îlînine komdike, Bikîn dê çawa bersivê bide?

<https://asharq.com/politics/108309/>

²¹ remzî îzedîn remzî, paşperdeya navbeynkariya Çînî di rojhilata navîn de , kovara Elmujele, 14-3-2023

<https://www.majalla.com/node/287781/>

de li himber bandora Emerîka, pir lawaz bûye, şalyarê karê derve yê Rûsîya Sêrgî Laverov di daxuyaniyeke rojnemevanîyê de li ser encamên diblomasîya welatê wî di 2024 de dîyar kiribû ku ew ê ji Rojhilata Navîn der nekevin, her wiha gotibû **" Welatê wî amadeye ku di kaxeta Sûrîyayê de bi Tirkîya, Îran, (şêwazê Astana), Iraq û Libnanê re hevkar be"**(²²), lê dîyar e ku ev helwest bixwe û baskirina Astana û hin dewletên herêmî, tengavîya Rûsîya destnîşan dabû, çimkî tu tişt ji daxwazên wî pêk nehatin, bi taybet ku ne Tirkîyayayê û ne jî Îran di wê hêzdarîya berîya ketina rêjîma Esed de ne, her wiha Iraq û Libnan bi xwe jî di nava kirîz û tevlîhevîyan de ne û bêtir hêzdarîya Israîlê xwe dide pêş.

Îran piştî şerê 7 cotmehê ku Hamas li himber Israîlê pêkanîbû û berdeka nedibalde ya Israîlê ku Rojhilata Navîn bi giştî xistiye rojeva lêdanên xwe de, Hamas, Hizbullah, Hûsî û Iraq û Sûrîya ku di encamê de rêjîma Esed jî hate hilweşandin, ketiye xweparastinê û gengaz e ji bo mayindekirina xwe, hin xwedaxistinan ji Emerîka û Israîlê re pêşkêş bike, razî bibe ku vegere hundirê sînorê xwe û dest ji pirojeya bidestxistina çekên navokî berde, heger wa nebe dê pir dibetîya rastîhatina lêdaneke Emerîkî were, dîyar e ku Rojhilata Navîn jî Îranê re çendîn giring be jî lê wek lîstekvanekî bi bandor, hatiye şikandin û çarenûsa wê jî ne dîyar e, tevî ku basa danûstendinan bi Emerîka re dike û dixwaze bi jidestdayînên herî kêr, xwe dûrî metirsîya hilweşînê bixe, lê sîyaseta Emerîka di serdema Tiramp de, helwestên Israîlê yê tund geşbînîyê nadin Îranê ku dê bi peymanê girêdayî çekên navokî wê xwe biparêze an jî wê dawî li sîyaseta Emerîka û Israîlê ya têkbirina Îranê bîne.

Tirkîyayayê di encama sîyasetên xweberfirehkirin û vejînkirina dewleta osmanî de, di Rojhilata Navîn de bûye dewleta herî bi nakok ji hemî alîyan ve, çî bi yê navneteweyî û çî jî bi yê herêmî re, dibin sîwana Natoyê de ku parastina xwe û helwestên nedijberî xwe ji hêla Emerîka û Ewrûpa ve misoger kiriye, şaxên xwe berdabû Efrîqa, Asîya, Qefqasîya û li himber Ewrûpa bi taybet Yûnanistanê gefên giran xwariye, her wiha Sûrîyayê wek parêzgeheke xwe dîtîye, him eşkere û him jî veşartî piştgirîya komên sawkar û tundrew kiriye, her wiha li himber kurdan di Rojava, Başûr û Bakurê Kurdistanê de sîyaseta qirkirî û jîholêrakirî daye meşandin, di navbera Rûsîya û Emerîka de lîska bazara kî jî wan çî bide min, daye meşandin, di van sîyasetên xwe de ta berîya şerê 7

²² Ehmed EQIL,(Em dê barnekin) Rûsîya Çi ji rojhilata navîn dixwaze, 5-1-2025 malpera Elhura <https://www.alhurra.com/arabic-and-international/2025/01/15/>

cotmehê û derhatina Israîl ji paşperdeya bêdengîyê, baş daye meşandin, lê di pey şerê 7 cotmehê re kirîzên di Tirkîyayayê de hebûn, yên aborî, civakî, sîyasî bêtir xwe dane pêş, bi taybet neserkeftina Tirkîyayayê li himber şervanên PKK û bidestnexistina jîholêrakirina Rêveberîya Xweser di Rojavayê Kurdistanê de, her wiha derbasbûna Tirkîyayayê di nava dijberîya bi Israîlê re û rasterast nîşandana piştgirîya xwe ji tevgera Hamasê re. Bi hilweşîna rêjîma Esed di Sûrîyayê de di 8. 12. 2024 de nakokîyên bi Israîlê re gurtir bûne û teyisandina helwestên Israîlê li himber Tirkîyayayê di nava rayedarên Emerîkî de jî dîyar bibû ku Tirkîyayayê di çarçova aştîya di Rojhilata Navîn de roleke neyînî dilîze, Marko Robyo şalyarê karê derve yê Emerîka di civîna bi Kongresa Emerîkî re berîya ku were erkdarkirin, gotibû **"Tirkîyayayê roleke neyînî di Sûrîyayê de dilîze, Erdogan li pêşîya çareserîyê asteng e "** ⁽²³⁾. Di encamê de Tirkîyayayê di Rojhilata Navîn de, dest ji pirojeyên xwe bernedaye, lê belê nikare pêk jî bîne, li himber xwe tevgerake Ewropayî, Israîlî di serî de, her wiha ne bawerîyeke Emerîkî bi rastîya dostanîya Tirkîyayayê ve jîyan dike û ketiye wê bawerîyê ku ew di serdemekê de ye mîna serdema parvekirina dewleta Osmanî piştî şerê cîhanê yê yekem, lê parvekerê dewleta Tirkîyayayê ya nû Israîl e, ew jî bi hevalbendîya bi kurdan, her wiha bi piştgirîya Nato û Emerîka.

Israîl; li ser Rojhilata Navîn de xwedî pîrpirojeyan e, dewleteke biçûk û li derdora wê dewletine Erebi û misilman ku civakên wan li ser mandekîya mayîna vê dewletê mezin dibin, ji derveyî têkilî an jî hevalbendîya rêjîmên wan dewletan bi Israîlê re, lê bi mebesta xwerewakirinê civakên xwe li ser bingehe mandelkirina Israîlê perwerde kirine, anku ew pergeline li dijî Israîlê ne, her wiha di nava Israîlê de doza Fîlestînî heye, dozeke ne gengaz e ku bi hesanî Israîl ji nav derkeve, lewra pêwîst e çareserîyekê jê re bibîne, Israîl di Rojhilata Navîn de ye û pêwîst e dergehên aborî, bazerganî û têkilîyên dîplomasiyê û sîyasî bi deverê re veke, ji rewşa veşartî têkeve nava eşkerebûnê de ku wek dewleteke rewa di cîhana Rojhilata Navînê erebi de were pejirandin, lewra di demekê de ku pergala cîhanî ji nû ve têye avakirin û Rojhilata Navînê beşeke ji nûveavakirina pergale ye, Israîl di sazkirina pergala Rojhilata Navîn de dê xwedî roleke sereke be, bi taybet piştî dîyarkirina pirojeya bazerganî Hind- Israîl-

²³ malpera ronahî tv, Namzedê rêveberîya Trump ji bo Wezîrê Derve yê Amerîkayê: Erdogan li pêşîya başkirina rewşa Sûrîyê asteng e 17-1-2025

<https://ronahi.tv/ar/>

Ewrûpa (rêya biharayan) ku du dewletên sereke di Rojhilata Navîn de jê bêpar in (Tirkîya û Îran), dîyar bûye ku Israîl hewildana pêşengtî û birêvebirina Rojhilata Navînkiriye û di vê pêşengtîyê de pêwistî bi dûrxistin û bêbandorkirina her du dewletan heye, ev hewildan yek ji sedemên sereke yên êrîşa Hemasê di 7 cotmeha 2023 li Israîlê bû ku di pey re rasterast Israîlê guhertin û dîyarkirina pergala herêmî di Rojhilata Navîn de girtiye li ser milê xwe û bi baskên Îranê re ketiye şerekî vekirî, her wiha bi Tirkîyayayê re jî ketiye nava nakokî û hevrakêşandineke diblomasî û aborî, bi hilweşîna rêjîma şamê di 8 cotmeha 2024 de, pêşengtîya Israîlê ji guhertinan re zelaltir bûye û bêtir derketiye li ser dike. Israîl Rojhilata Navîndabeş kiriye (alîyên bi ronahîyê re û alîyên bi tarîyê re) bi wateya ku yên ne bi Israîlê re bin ew dijmin in û lehîya guhertinan dê wan jî li ber xwe bibe, ji dewletên ku xwe li himber Israîlê di pêşbirka birêvebrina Rojhilata Navîn de dibîne Tirkîyayayê ye ku li ser pir werîsan dilîze û pir amûran bikartîne:

- Giringîya cîyostratîciya Tirkîyayayê ji Emerîka, Ewrûpa û Rûsîya re ku li ser wê giringîyê, keysbazîyê bi hemî alîyan re dike.
- Bixwevegirêdana komên çekdar yên islama sîyasî û bikaranîna wan wek metirsî ji derdor û cîhanê re ⁽²⁴⁾
- Hevalbendîya serokê Tirkîyayayê Erdogan bi serokê Emerîka Tiramp re,⁽²⁵⁾ **"Têkilîyên min yên baş bi mirovekî re heye jê re dibêjin Erdogan, ez jê hez dikim, ew jî ji min hez dike"**
- Hebûna Tirkîyayayê wek dewleta duyem di Natoyê de ku xwedî hêzeke mezin e, bi hesanî dest jê nayê berdan.
- Hebûna derftên Tirkîyayayê di têkbirina aramîyê di Rojhilata Navîn de, mîna (Sûrîya û Iraq) û bandora wê li ser komên islamî yên sinî.
- Têkilîyên aborî yên xurt bi Israîl û Emerîka re.

²⁴ di 13-4-2025 de di dema ku tirkîyê dinava kirîza xwepêşandanên ji bo azadkirina serokê şaredariya "stenbolê îmam oxlo de jiyan dike, di bin durişma (xeza dimire de) pêşandanên banga cîhadê li himber Îsraîlê bi pêşengtiya AKP derketin, ku hestên olî bilivîne .

²⁵ Ekbal Zein, yoro news 8-4-2025 ,

- Ne amadebûna Israîlê ku bi Tirkîyayayê re têkeve şer, di demekê de ku Israîl bi Îranê ve mijûl e û nejidilbûna dijberîya Tirkîyayayê bi Israîlê re.⁽²⁶⁾ Serokê Emerîka ji serokşalyarê Israîlê Nitinyaho xwestibû ku bizanebûn li çareserîya pirsgerêkan bi Tirkîyayayê re bigere û tekezê li ser giringîya rêbazên diblomasî di çareserkirina nakokîyên bi Tirkîyayayê re kiriye.

- Hevbeşîya Tirkîyayayê û Israîl bi Emerîka re, di pirojeyên ji derveyî Rojhilata Navînû mijarên wize û Petrolê di Tirkîyayayê û deverên din de ku di dema nakokîyên Tirkîyayayê wek dîyar dibe bi Israîlê re mezin dibin, lê têkilîyên aborî ranewestîyane û wize û veguhestina wizeyê ji Israîlê re nehatiye rawestandî, ⁽²⁷⁾ dahatîyên Petrolê ji bo Israîlê bi rêya Tirkîyayayê re tevî nakokîyan berdewam e, her wiha keştîya petrolê (Sîvyolêt) ya li Maltayê qeyd kirî barekî mezin ji milyon bermîlên petrolê ya xam a Azerbêjanê veguhestîye Israîlê.

Di encamê de, dîyarkirina pergala herêmî di Rojhilata Navîn de, sê karîgerên sereke rola xwe dilîzin û di pêşbirkê de ne, yek ji wan di asta navneteweyî de ye (Emerîka) û her duyên din jî di asta herêmî de ne (Israîl û Tirkîyayayê ne) û her du dewlet jî pirsgerêkên navxweyî jîyan dîkin, doza filistînî li Israîlê û doza kurdî di Tirkîya de, di her du dozan de jî her du alî bi kar tînin, Tirkîyayayê ji 7 cotmehê ve bi dehan gef li Israîlê xwarine û bi tenê di çarçova bangeşe de mane, lê di xurtkirina hêzdarîya xwe hundir, Sûrîyayê û cîhana Erebi û islamî de hatine bikaranîn, her wiha Israîl jî piştî 7 cotmehê basa hevalbendîya xwe bi kurdan, dirûz û kêmetewan re nîşan daye û bi taybet giringîya hevalbendîya bi kurdan re, him wek pêdivîyeke staratîcî di herêmekê de ku Israîl bi xwe wek kêmjimar di nava deryake ji erebên sinî de ye, her wiha nîşandana hebûna kaxetine xurt li himber Tirkîyayayê û Îran ku doza kurdî ji her du dewletan re metirsîya herî sereke ye û metirsîya perçekirina xaka xwe dibînin, ⁽²⁸⁾ şalyarê karê derve yê Israîlê Cedûn Saîr banga xurtkirina têkilîyan bi kêmjimaran di Rojhilata Navîn de kiriye, bi taybet Kurd ku wan wek hevalbendên xwezayî bi nav kiriye, rastî

²⁶ Malpera misrawî ; TIRAMP ez ji erdogan hez dikim û ew jî ji min hez dike û pêwiste Îsraîl nakokîyên xwe bi tirkîyê re bi eqlane çareser bike;7-4-2025

²⁷ Omod şikrî ,wergerandin Newar Sibih; 13-11-2023 ,lûleya gazê dinavbera Îsraîl û Tirkîyê de , pirojeyeke mezine rastî têkçûnê tê.

²⁸ Rojnemeya ELŞERQ ELEWSET ; wezîrê karê derve yê Îsraîlê banga xurtkirina têkilîyan bi kurd û dirûzan re dike 10-11-2024

<https://aawsat.com/>

zordarîya Tirkîya û Îranê ve tîn û tekezî li ser giringîya xurtkirina Israîl ji têkilîyan bi wan re kiriye. Li gor ku diyar dibe, Israîl nûnertîya Emerîka di Rojhilata Navîn de dike (anku Israîl di Rojhilata Navîn de û Emerîka li himber Çînê û Rûsîya û bi taybet Çînê dê tev bigerin, hebe ku Tirkîyayayê hinekî piştrast e ku dê Emerîka wê jî neke armanca Israîlê, lê belê pêşketinên di Rojhilata Navîn de û giringîya ku Israîl hêza yekem be, dê Tirkîyayayê bê alî nehêle û di demeke ji deman de wê hevrakêşandina nejidil bibe rakêşandineke jidil ku du gardîyan nabe ku Rojhilata Navînbi rêve bibin, nabe li himber Israîlê hêzeke mezin hebe, lewra carcaran ajdeha goştê hevûdû jî dixwin.

Doza Kurdî û Di Rojhilata Navîn de Sazkirina Pergala Herêmî

Çi dema em basa Rojhilata Navînê doza kurdî dikin, ji xweber ve Tirkîyayayê dikeve nava mijarê de, ji her dewleteke din yên ku Kurdistan parve kirine bêtir ew e ya ku doseya doza kurdî hilgirtiye û pêşengtîya tune kirina wê kiriye û dike, lewra rewşa Tirkîyayayê ya siyasî, ji doza kurdî re pir giring e, kilîta vebûna bendên li dora doza kurdî ji şikandina bendên Tirkîyayayê dest pê dibe, ta ku ew bendên Tirkîyayayê neşkin, her doza kurdî di nava metirsîyan de dê bimîne, tevî deskeftiyên li Rojava û Başûrê Kurdistanê jî, heger bendên Iraq li başûr û yên Sûrîyayê li Rojava hatine şikandin jî, lê belê ta dawî Tirkîyayayê metirsîya herî mezine û çî derfetan bi dest bixwe dê li hilweşandina wan deskeftîyan bigere û digere jî. Em dizanin ku ta demeke dirêj ji 1991 û salên 2012 jî Tirkîyayayê Başûrê Kurdistan wek hebûneke nerewa û bi genavekê bi nav dikir, derhatina hêzên kurdî YPG û YPJ li Rojavayê Kurdistanê û metirsîya Tirkîyayayê ku tevgera kurdî hev bigirin û encamên piştî şerê bi Daişê re ku hebe hebûneke kurdî, sabareke kurdî di Rojavayê Kurdistanê de ava bibe, her wiha derbasî nava sînorê wê bibe, hesabên wê tev de guhertin, hingê jî ji pirojeya aştiyê bi R. Ocelan re, 2012 derbasî serdemeke ji şer, êrîş û jinavbirina Rojavayê Kurdistanê û pêşketinên di Bakurê Kurdistanê de kiriye, bi taybet bilindbûna asta hestên neteweyî di Bakur de û metirsîya ku sînorê Tirkîyayayê bi hevgirtina kurdan li her du aliyên sînorê Tirkîya û Sûrîyayê re, bê wate bibe. Yek ji amûrên têkbirina Rojavayê Kurdistanê jî, bi xwe ve girêdana Başûr bû, ew jî bi rêya PDK ku bi peymanên bazerganî û ewlehî ew tev li nava rojevên xwe bike. Ji 2014 û şûn ve bê navber êrîş li himber Bakur û Rojavayê Kurdistanê ranewstandîne, hebûn û nebûna xwe di hebûn û nebûna doza kurdî de dîtîye, an wê dewleta Tirkîyayayê

hebe an jî wê kurd hebin, bi vê hişmendîyê çi derfetên xwe hebûn (sîyasî, diplomasî, leşkerî û çandî) xistiye meriyetê. Rolgirtina Israîl ji pirojeya Rojhilata Navînya nû re û pêşketina geşedanan di deverê de, piştî êrîşa 7 cotmehê ya Hamasê li ser Israîlê û ragihandina serokşalyarê Israîlê Binyamîn Netinyaho ji despêbûna pirojeya Rojhilata Navînya nû re⁽²⁹⁾, hesabên Tirkîyayayê li ser deverê nû kirin, Israîl hemî hêzên islamî, çi dewlet çi tevger kiriye armanc, bi wateya bidawîhatina piştgirêdana bi islama nerim re ku dihat hêvîkirin Tirkîyayayê pêşengtîya wê bike, piştî ku bû pêşketin û bilinbûna asta islama tundrew û hewildana Tirkîyayayê ku Rojhilata Navînwek daxwaza xwe saz bike, wek rojhilateke ji islama sinî re.

Nexşeya Rojhilata Navînya nû ku Nitinyaho di civîna Komela Giştî ya Neteweyên Yekbûyî ya 78 de, bilind kiriye, xaleke sereke tê de ev bû: (An tu bi min re ye, an jî tu dijminê min î), Tirkîyaye di vê hevsengîyê de, him islamî ye, him jî hevalbendê komên islamî ye û piştgirîya rasterast bi wan re dike, naxwe cihê wê dê li ku be? Gelo ew ê jî were armancgirtin? Tirkîyayayê ketiye nava van hesaban de. Tirkîyayayê ji dewleteke ji xwe bawer û bi tundî sînoren dewletan derbas kiriye, li Sûrîya, Lîbîya, Karebax û Iraqê ku xwe wek birêvebirê Rojhlatê Navîn hesab kiriye, bi hemî alîyan re çi yên navneteweyî û çi jî herêmî ketiye nava nakokîyan de û gef li wan xwariye, ketiye rewşekê de wiha ku westîya ye, erkê guhertina Rojhilata Navînji dest hatiye girtin, Israîl girtiye ser xwe, di nava rewşeke aborî ya pir zehmet de ye, nakokîyên wê yên hundirîn mezin dibin, çi sîyasî û çi civakî, nebawerî bi Emerîka li pêş dikeve û bi Rûsîya re jî ketiye nava gumanan, nasnameya xwe winda dike, lewra hemî hewildanan dike ku vegere hêzeke sereke di Rojhilata Navîn de, lê çawa? Pêwist e bi Israîlê re têkeve nava nakokîyan an jî neçar e ku xwe beramberî Israîlê nîşan bide, metirsîya Tirkîyayayê ya sereke ew e ku kurd dikevin nava hesabên Israîlê de û dipirse gelo destgirtina kurdan wê kê armanc bike, bêguman xwe ji çarenûsa Îranê cûda nake, heger armanca Israîlê Îran be, dê li pey Îranê Tirkîya be; wiha hesaban dike, lewra rewşa sîyasî di Tirkîyayayê de di nava tevliheviyeke

²⁹ NITENYAHU di nexşeya xwe de du wêne nîşandane yek bi rengê kesik ku dinav de îmarat , siwdî erebistan , behrên , misir û sûdan cih girtiyeû bi navê nexşeya xweşiyê binav kiriye û yek jî bi rengê reş , ku Îran, Iraq, Îsûriyê, lubnan û deverin yemenê dinavde cih girtine û bi nexşeya lanetê bi nav kiriye .

mezinde de ye, metirsîya sereke jî, dûbare doza kurdî û pêşketina wê di beşên Kurdistan û cîhanê de ye.

1. Bi hatina Donald Tiramb li ser serokatîya Emerîkayê re, demildest serokê Tirkîyayayê Erdogan ragihand ku ew ji vekişîna Emerîka ji deverê amade ne, bêyî ku Emerîka bi xwe vekeşînê ragihîne? Amadebûna xwe nîşan da ku ew ê li şûna HSD şerê Daişê bike? Daxuyanî da ku ew ê dagirkirina Rojavayê Kurdistanê berdewam bike? Di milekî din de, ji Rûsîya daxwaz kiriye ku bibe navberkar û Sûrîyayê razî bike ku bi Tirkîyayayê re li hev were, amadebûna xwe nîşandaye ku wê bi rûsan re têkilîyan li pêş bixwe, her wiha di heman demê de destnîşan kiriye ku wê piştgirîya Ukrayîna bike? Heger mirov li van daxuyanîyan temaşe bike, tevlihevîya sîyaseta Tirkîyayayê û windabûna wê dê bibîne, bi her alî de dibeze û ji hemî alîyan re dostanîya xwe pêşkêş dike, ew jî bi armanca ku doza kurdî têk bibe,

2. Hevalbendê Erdogan Bexçelî jî ji nîşka ve daxwaz kirye ku R. Ocelan ji zindanê were berdan, lê pêwist e ku jevketina PKK ragihîne, rayedarên Tirkîyayayê basa biratîya kurd û tirk û hevbeşîya di dewletê de kirine, di heman demê de jî destê xwe danîne li ser şaredarîyên kurdan û qeyûm li şûna wan danîne?

3. Bi çalakîya cangorî di Enqerê de li dijî dezgeha pîşesazîyên ezmanî de (Tosaş) ê di cotmeha 2024 de demildest Tirkîyayayê êrîşeke ezmanî berfireh bi ser Rojavayê û Başûr Kurdistan pêk anî, bi van êrîşan re rastîya nejidilbûna Tirkîyayayê di çareserkirin û aşitîya bi doza kurdî re nîşandaye.

4. Serokê rikberîya Tirkîyayayê Ozgur Ozêl banga lidarxistina hîlbijartinên pêşwext li Erdogan kiriye.

Rewşeke tevlihev û sîyaseteke bi nakok di Tirkîyayayê de xwe dide pêş, ev jî dîyar dike ku çendîn ketine metirsîya pirsar: Tirkîyayayê ber bi ku ve diçe û di Rohilata Navînya nû de cihê kurdan dê çi be, destnîşan dide. Tirkîyayê pir basa metirsîya ji Israîlê dike, lê di rastîyê de ne ku Israîlê dê Îrîşî Tirkîyayayê bike, Rayedarên Tirkîyayayê dixwazin zemîneke wiha ava bikin ku komployeke navneteweyî li ser welatê wan heye, pêşengtîya wê Israîlê dike, karîgerê wê jî kurd in û heger di desthilatdarîyê de hevbendîya AKP-MHP berdewam neke û Erdogan heta heta ne serok be, dê Tirkîyayayê winda bibe, her wiha zemînê amade dike ku qirkirina kurdan rewşa bike û di qirkirinê de piştgirîya hundirîn bi

dest bixe, li ser doza kurdî, dixwaze destnîşan bike ku pirsgirêk ne hundirîn e, lê pîlan ji derveyî sînorên Tirkîyayayê ye, lewra basa biratîya kurd û tirkên dikin û dixwazin bêjin ku şerê me bi sawkariyê re ye ne bi gelê kurd re ye, lê li ser vê yekê, Çalakîya Cangorî ya Enqerê û serhildanên gel ew vala derxistiye.

Di encamê de:

1. Bandora herî mezin di dîyarkirina pergala herêmî di Rojhilata Navîn de, dê Israîlê be, bi piştgiriyeke mezin ji Emerîka û Ewrûpayê, anku Israîl nûnerê pirojeyên jinûveavakirina pergala cîhanî ya di Rojhilata Navîn de be.

2. Teyisandina Çîn, Rûsîya û Îran, li ser Rojhilata Navîn, dê paşde vegere, wê ne di wê asta bilind de be, Rûsîya bi lihevkerin û bazarên bi Emerîka re li ser Ukrayînya û Rojhilatê Navîn, dê hewil bide ku lingê xwe di Rojhilata Navîn de bihêle, ji derveyî destwerdana di pergal û şêwazê pergalkirina deverê de. Îran di wê bawerîyê de ye ku nikare li himber bayê guhertina di Rojhilata Navîn de raweste, baskên wê di deverê de hatine lawazkirin û pîlanên têkberina Îran bi xwe jî di rojevê de ye, heger dîplomasi nebe, dê bi destwerdaneyeke leşkerî ya berfireh pêk were, ew jî ji alîyê Israîl û Emerîka ve, bêyî ku tu msndelskirinên mezin ji Rûsîya, Çîn û Ewrûpayê hebe.

3. Tirkîyayayê heger bi bayê guhertinê re tevnegere û nekeve nava pirojeyên Emerîka û Israîlê de û berdewam be di astengkirina pirojeyên wan de, dê Rojhilata Navînya nû di Tirkîyayayê de biteqe, mîna teqîna Teqînq Mezin (Bing bang) ku gerdûn saz kir, ew teqîn dê bingeha guhertin û jinûvesazkirina Rojhilata Navînbe, bêyî ku em pêşketin û guhertinên din jî mîna şerê Israîlê di deverê de, rewşa Îran û tevgerên Rûsîya, Çîn û hin alîyên din jî paşguh bikin, lê em dibînin ku guhertina mezin ji Tirkîyayayê ye, di nava wê guhertinê de jî guhertin û pêşketina doza kurdî ye. Gelek sedem hene ku Tirkîyaye rastî wê teqînê were:

a- Pêdivîyên pirojeya Rojhilata Navînya nû, bi nebûna dewletên mezin û xurt di deverê de.

b- Windakirina Tirkîyayayê ji giringîya ciyostiratîciya xwe, ew jî piştî guhertina rewşên cîhanê, çi piştî hilweşîna Sovyêtê be û çi jî piştî derhatina hesabine nû ji alîyê hêzên serdest a girêdayî pergala nû ya cîhanê.

c- Jidilbûna Tirkîyayayê di çareserikirina doza kurdî de tune ye, bi taybet di serdema AKP-MHP de ku dê di şerê li himber deskeftîyên kurdan de berdewamb in ku çi derfetê bibînin, Çi ji Rûsîya be û çi jî ji Emerîka be, dê hewildana dagerkirina Rojavayê Kurdistanê bikin û li ser vê mijarê pir tev digerin, bi taybet piştî hatina rêveberîya nû ya Emerîkayê (Tiramp) ku li ser bingeha hevaltiya Erdogan pê re, angaşt dikin ku dê karibin armancên xwe pêk bînin, anku bi riya ku dawîyê li kirîz û tevlihevîyan neyne, di demekê de ku jinûvepergalekirina Rojhilatê Navîn, bêyî hebûna kurdan û dîtina şêwazekî ji şêwazên çareserîyê jê re ne gengaz e, bi taybet ku doza kurdî ne dozeke wiha girêdayî dewletekê ye, an jî di nava yek sînorî de ye, ew dozeke ku bi şêwazên madelkirin û leşkerî dê bidawî nebe ku kurd û doza kurdî bûne yek ji karîgerên giring di sazkirina Rojhilata Navîn de.

d- Bidawîhatina Erkê Tirkîyayayê di pêşxistina tevgerên îslama sinî di Rojhilata Navîn de û biserneketina pirojeyên wê di vejînkirina dewleta osmanî û xwedîtina wek hêzeke cihanî mîna Emerîka û Rûsîya.

e- Tirkîyayayê li ber pir guhertin û nakokîyên hundirîn e, gengaz e ku rêjîma AKP-MHP rastî lêdaneke leşkerî an jî şerekî navxweî bibe, ji ber rewşên aborî, sîyasî û civakî ku xwe didin pêş, her wiha ji ber xwetimandina di sîyasetên AKP-MHP de.

f- Ji nava pirojeyên di Rojhilata Navîn de, pirojeya Rojhilata Navînya nû xwe dide pêş û yên li himberê, dê ji Emerîka, Nato û Israîlê re bibin armanc ku Tirkîyayayê bi xwe jî astengî ji wan pirojeyan re çêkirye, mîna pêşxistina pirojeya geşepêdanê ya bi Iraqê re û pirojeya gazê ya Qeterê ku di xaka Sûrîyayê re derbasî Tirkîyayayê bibe û peyre jî derbasî Ewropayê bibe.

g- Rola wê ya xerab di Sûrîyayê de û astengkirina Israîlê di pirojeyên wê de, her wiha di Sûrîyayê de piştgirîya eşkere ji hêzên Îslamî re û di deverê de gurkirina kînê li himber Israîl û kêmjimran.

4. Kurd karîgereke di nava pirojeya Rojhilata Navîn de giring in û jidil ji aliyê Emerîka, Nato û Israîlê ve wê werin destgirtin.

5. Di asta navneteweyî de, Rojhilata Navîndê vegere wek cihê hêzdarîya Emerîka û Nato û debe ku Rûsîya di Sûrîyayê de ya xwedî baregehên li ser derîya

Spî bimîne, lê dê ne bibandor be wek bandora Emerîka di Rojhilata Navîn de û hêzdarîya Emerîka dê bi pêşengtîya Israîlê be.

6. Her çar perçeyên Kurdistan di pergaleke nenavendî de bi şêwazên federal dê werin birêxistinkirin ku bibin karîgerê hevsengîyê Rojhilatê Navîn.

7. Pergala herêmî di Rojhilata Navîn de, li gor ewlehîya Israîlê û berjewendîyên Emerîka dê were sazkirin, şêwazê nenavendî û derhatina rola kêmjimar û pêkhateyan di nava pergalên Rojhilata Navîn de, dê belav bibe.

8. Rola isalma sîyasî û tevger û komên çekdar yê cihadî, dê paşde vegere û rê li ber demokrasî û pirrengîyê, dê vebe ku aramî were Rojhilata Navînû pirojeyên Emerîka û Israîlê nekevin bin metirsîyan.

9. Çarenûsa Îran û Tirkîyayayê, girêdayî sîyaseta wa ne, heger xwe nedin ber pêdivîyên veguhertinan û pejirandina pergala nû di Rojhilata Navîn de, ew pergal dê bi şikandinên mezin xwe li ser wan bisepîne.

AVAKIRINA DEWLETA WELATÎBÛN Û RÊVEBERÎYÊN XWESER LI SÛRÎYAYÊ

Sîhanok Dîbo

Kurtenivîseke giştî li ser dîroka Sûrîyayê :

Di 11 mijdara 1918 de Şerê Cîhanê yê Yekem bi awayekî fermî bi dawî bû û pê re jî desthilata osmanî li tevahîya herêmê – di nav de Sûrîya jî - bi dawî bû û qonaxê nû ya mêtîngerîyê dest pê kir, êdî Birîtanya desthilata leşkerî ya bajarên hundir (Şam û Heleb) radestî evser Elî Rida Paşa yê Rikabî (yek ji fermîadarên artêşa tirkî heya 1914 bû û ew ji Şamê bû) kir. Bi vî awayî Rikabî wek yekem serokşalyar bû. Şalyarîya wî heya destpêka avdara 1920 dom kir ku paşê di navbera îlona 1918 û tîrmeha 1920 de radestî Şahzad Fêsel kurê Hisên bû ku Fêsel xwe wek padîşahê Sûrîyayê ragihand û bi rêya kongireke Sûrîya ya giştî qiralîya Sûrîyaya damezirand û destûreke fedralî ji bo qiralîyê nivîsî. Lê li gor rêkeftina ku hevpeymanan, qiralîya Sûrîyayê hat pûçkirin û danpêdan pê nehat kirin. Paşê hin pilansazî û nexşeyên nû ji hêla Firansa û Birîtanyayê ve hatin nivîsîn û di encamê de Sûrîyaya ket bin rasiyê Firansî ku wê biryar da ku li gor taybetmendîyên neteweyî, olî û herêmî hejmareke dewletan damezirîne, her wek: Dewleta Libnan, dewleta Dirzîyan, dewleta Elewîyan, dewleta Şamê, dewleta Helebê û herêma Sikenderonayê ya xwedî rêveberîyeke xweser. Jixwe di wê demê de hejmara niştecihên Sûrîyayê (dawîya sala 1920) 1.200.000 bû.

Êdî ji bo ku herêma delava Feratê (roihiyatê Feratê) ku wek herêmeke ji derveyî nexşeyê bû, tev li herêma rasiyê bibe ku bi Birîtanyayê re li ser hatîye levkirin, general Goro hêzek ji kurdên paşmayên "Tûgayên Hemîdî" ên ku di bin serwerîya milîyan û şaxê êla Iniza (bi serwerîya şexê wan Michim) de bûn, saz kir (rêkeftin di 31 cotmeha 1920 de hatîye morkirin). Her wiha tabûreke ji suryanan jî saz kir. Vê hêza hevbeş karîbû delava Feratê tev li herêma rasiyê ya girdayî dewleta Helebê bike. Di heman demê de Firansa bi Tirkîyê re ket nava danûstandinan û hin herêmên radestî wê kirin (Kilis, Dîlok û

Ruha) da ku li hember wan rêkeftineke agirbestê di 11 avdara 1921 de were çêkirin. Di 20 cotmeha 1921 de her du alî gihastin rêkeftina xêzkirina sînor. Ev rêkeftin di navbera Sûrîyaya, Firansî û Tirkîyê de ya yekm bû. Piştî ku Goro çû û Meksîm Fîgan ket cihê wî, di sala 1922 de fedralîya dewleta Sûrîyayê ji van dewletan hat damezirandin: Heleb, Şam û Çiyayê Elewîyan. Lê nakokî li ser diyarkirina paytextê hebûn, dawî jî li hev kirin ku carinan Şam carinan Heleb be. Di 5 kanûna pêşîn a sala 1924 de Yekîtiya Sûrîyayê hat pûçkirin û li şûna wê dewleta Sûrîyayê di destpêka sala 1925 de (ji dewleta Heleb û Şamê pêk dihat) hat damezirandin. Bi vî awayî herêma Helebê bû girêdayî dewleta Sûrîyayê lê dewleta Elewî, dewleta Dirzî û Skenderona ji derveyî vê dewletê man.

Kurdan ji sala 1924 ve doza damezirandina dewleteke kurdî mîna dewletên li herêmên din ên Sûrîyayê dikir, lê Tirkîyayê fişar li Firansayê dikir da ku tu mafên neteweyî ji bo kurdan nede ku wê kêşe çêdikin da ku her tim sînor werin guhertin. Tê gotin ku tevî ku Tirkîyayê rêkeftina hevaltî û cîrantîya baş di 22 hezîrana 1926 de mor kir, lê wê pabendî bi agirbestê nekir. Ji alîyekî din ve tê gotin ku herêma ``Niklê Ordekê`` wek ku di belgeyên firansî de hatîye (mebest jê rojhilatê Feratê heya Dêrikê), ji hêla pêkhateyên kurd, suryan û erebî ve dihatin birêvebirin, jixwe rewş wisa ma heya ku rêkeftina sînor di sala 1929 de hat morkirin.

Pêvajoyên diyarkirina sînorê Sûrîyaya-tirkîya heya sala 1933 domand. Di sala 1937 de hevpeyman di navbera kurd, suryanan û hin serkêşên ereb de çêbû û doza rêveberîyeke xweser û paşê dewletekê hat kirin (wek wan dewletên din ên Sûrîyayê : Heleb, Şam, dewleta Elewîyan, ya Çiyayê Dirzîyan, herêma Skenderonayê û herêma rojhilatê Feratê û hin beşên rojavayê wê). Êdî dema desthilata navendî ev yek nepejirand, raperîn çêbû, lê bi rêya balafirên şer ên Firansî li Amûdê hat çewsandin (1937).

Bûyerên li dijî rasparîya Firansî dan pey hev. Di Şerê Cîhanê yê Duyem de Sûrîyaya di hundirê herêma hêzdarîya hevpeymanan de bû. Di sala 1943 de hilbijartin çêbûn û di encamê de Şikrî Qiwetlî bû serokê welêt. Piştî şer, serhildana serxwebûnê hat lidarxistin û di encamê de Sûrîyaya di sala 1946 de tevahî serxwebûna xwe stand. Ev serhildan bi beşdarbûna hemû pêkhateyên Sûrîya pêk hat, lê paşê Sûrîya derbasî qonaxa lêdanên leşkerî bû ku ji 1949 dest pê kirin û heya 1970 domandin.

Destûrên Sûrîyayê:

- Di 19 hezîrana 1919 kongira Sûrîyaya ya giştî, yekem civîna xwe li dar xist. Mihemed Fozî Paşa Ezim bû serokê kongirê, lê piştî ku wî dev jê berda di 8 avdara 1920 Haşim Etasî bû serok. Kongirê bêyî ku hevrêzîyê bi hevpeymanan re bikin, serxwebûna Sûrîyayê ragihand û qiralîya Sûrîyayê ya erebî hat demezrandin û Fêselê yekem wek padîşah hat bicihkirin, lê vê sabarê tu danpêdaneke navneteweyî bi dest nexist. Tevî wê jî vê kongirê komîteyeke taybet bi serkêşîya Haşim Etasî re hat damezirandin da ku destûra qiralîyê bidarêjin. Di encamê de destûr bi 12 beşan û 147 bendan derket. Hin ji xalên girîng ên ku tê de hatine ev in: Sûrîya qiralîyeke sivilî û nûrtîtiyê ye, paytexta wê Şam e û ola qiralê wê islam e. Her wiha destûrê got ku Sûrîya li ser bingeha nenavendîyê tê birêvebirin, her kantonek xwedî encûmeneke nûrtî, ferwerîyeke taybet û ferwerê wê yê taybet ku ji hêla qiral ve tê erikdarkirin, her wiha kes destwerdanê di rêveberî û karûbarên wan kantonan ên hundir de nake (tenê di mijarên girêdayî desthilata navendî de, destwerdan tê kirin).

- Di 28 tîrmeha 1922 de zagona bingeşî ya Yekîtiya Sûrîyayê wek destûreke yekbûyî ya kantonan hat ragihandin (Şam, Heleb û Elewî). Zagonê got ku Encûmena Yekbûyî dê were avakirin da ku bibe desthilata zagonsaz a herî bilind li Sûrîyayê. Ev desthilata zagonsaz li gor zagonê ji 15 endaman pêk tê; 5 endam ji her kantonekê. Ew dikare serokê yekîtiyê ji bo salekê hilbijêre, lê serokê yekîtiyê nikare tu biryarê bistîne bêyî ku encumen li ser pesend bike. Pêşinyarên desthilatên xwecihî yên her sê fedralîyan ji bo wî tên şandin da ku li wan binihêre û pesend bike. Her wiha Encûmena Yekbûyî dikare hin zagonan deyne, her wek siza, karûbarên kesayetî û danîna budceya giştî ya dewletê.

- Di 14 rêşemîya 1928 de, şêx Tacidînê Huseynî ji bo serokatîya dewletê hat erikdarkirin û doza hilbijartina komeleyeke damezrîner hat kirin ku ew jî di nîsana 1928 de hat damezirandin. Vê komeleyê di 9 gulana 1928 de li ferwergehê civîna xwe ya pêşîn li dar xist û Haşimê Etasî wek serokê civînê û Fewzî Xizî û Fethelah Asyon wek cîgirên wî hatin hilbijartin. Du lîsteyên sereke beşdarî hilbijartinan bûn; lîsteya Niştimanperwerên Azad û kesên nerim ên alîgirên raspartinê. Ev komele ji 68 endamên hilbijartî pêk hat ku ew jî dewletên Şam û Helebê dinimînin bêyî ku dewletên Dirzî û Elewîyan binimînin. Komeleyê komîteyek hilbijart da ku di 9 pûşbirê de bi serokatîya Ibrahîm Henano destûrê binivîse. Di encama 15 civînan de komîteyê dikarî di 11 tebaxê de destûrê deyne

û di komeleyê de were pesendkirin. Vê destûrê tekez kir ku gerek e desthilat ji hev bên cihêkirin, Sûrîya komareke nûnertîyê ye, paytexta wê Şam e û ola wê islam e û welatên Sûrîya yên ku ji dewleta osmanî hatin cihêkirin, yekîtîyeke siyasî ye ku nayê parçekirin.

- Di sala 1939 de Etasî dev ji karê xwe berda û di encama Şerê Cîhanê yê Duyem de, destûr hat rawestandî û nema kar pê hat kirin. Rewş wisa ma heya di sala 1941 de careke din kar bi destûrê hat kirin, lê bêtî ku hîlbijartin bên çêkirin. Di encamê de Tacidîn Husnî wek serokê komarê hat hîlbijartin. Di sala 1943 de hîlbijartin hatin çêkirin û di encamê de koma niştîmanîperwer bi ser ket û Şîkrîyê Qiwetlî bû serok. Di sala 1947 de destûr hat sererastkirin û piştî wê bi salekê careke din hat sererastkirin da ku Qiwetlî karibe ji bo serokatîyeke din xwe hîlbijêre. Di 30 avdara 1949 de, Husnî Zeîm lêdaneke leşkerî li dijî Qiwetlî pêk anî û kar bi destûrê hat rawestandî, lê gelekî dom nekir heya ku Samî Hinawî di tebaxa heman salê de lêdaneke leşkerî li dijî wî pêk anî û paşê hîlbijartinên komeleyeke damezrîner hatin birêxistinandin da ku destûreke nû ji bo welêt were danîn.

- Destûra 1950: Komîteya nivîsîna destûra ku bi navê destûra 1950 tê nasîn, di 28 berfanbara 1949 de hat damezirandin, vê komîteyê di 15 avrêla 1950 de karê xwe bi dawî kir û di 5 îlona heman salê de bi awayekî fermî hat pesendkirin. Di 22 tîrmehê de komeleyê reşnivîs di gerreka havînê de gotûbêj kir. Reşnivîs ji 177 bendan pêk dihat, lê di gotûbêjan de 11 bend hatin rakirin (me nikarîbû heya vê kêlîyê bizanin ew li ser çi bûn, lê tê tezekirin ku helbet ew girêdayî nenavendî û ferwerîyên xwecihî bûn). Di encamê de destûr bi 166 bendê derket. Hin bendên wê ev bûn; ola serokê dewletê islam e, zimanê fermî erebî, anku bi rêya van û hin nêzîkatîyên din, rêgeza demokrasîyê hat binpêkirin û navendîya çandî û zimanî hat sependin. Tevî ku vê destûrê bi şeweyê xwe yê derve cewherê desthilata perlamî parast û rayeyên serokê komarê sînordar kirin û mafê pûçkirina zagon û fermanan jê hatin standin, lê mafê pesendkirina peymanên navneteweyî, diyarkirina şandeyên diplomasiyê ji bo welatên derve, pejirandina şandeyên biyanî, dana lêborîna (bexşan) giştî ji bo sûcdaran, nûnertîya dewletê, lidarxistina Encûmena Şalyaran bi serkêşîya wî û axaftina bi gelê Sûrîya re, bûn taybetmendîyên wî.

Her wiha destûrê rayeyên perlemanê zêde kirin; ew jî bi rêya ku ew ji rayeyên xwe yên zagonsaz ji desthilatê (demkî jî be), neyê xwar. Her wiha gerek e di her

werzekî zagonsazî de desthilat dev ji kar berde. Ji alîyekî din ve bi rêya sazkirina Dadgeha Destûrî ya Bilind, desthilata dadmendîyê xurt kir. Ji bo bendên girêdayî mafên giştî di destûra 1950 de, ew hatin berferehkirin û parastin. Hejmara wan gihaşt 28 bendê ku ew tenê girêdayî maf û azadîyan bûn.

Cara pêşîn di serdema Edîbê Çîçeklî de û cara duyem di navbera 1958-1961 de di serdema ku Sûrîya bû beşek ji Komara Erebi ya Yekbûyî de, destûr hat rawestandî û li şûna wê destûreke demkî ji hêla serokê komarê Cemal Ebdinasir ve hat danîn, lê piştî jihevqutbûna Sûrîya û Misrê careke din kar bi destûra navborî hat kirin, lê hin guhertinên balkêş tê de çêbûn ku yek ji wan guhertina navê fermî yê Komarê ku ji Komara Sûrîyayê bû Komara Erebi ya Sûrîyayê (ew jî piştî ku bi nav gelpirsîneke hat çêkirin). Kar bi vê destûrê heya 1963 hat kirin, paşê paretîya Bas li dijî pergala Sûrîyayê ya heyî rabû û ket şûna wê.

- Hin ji biryarên yekem ên (Encumena Birêveberîya Şoreşê) ya bi serwerîya Lûey Etasî bû, rawestandî û pûçkirina destûra kevin, girtina serokê komarê Nazim Qudsî û serokê şalyaran Xalid Ezim, sependina zagona awarte bû ku vê zagonê 48 salan domand ku di avrêla 2011 de bi awayekî fermî hat rakirin. Di sala 1964 de Encûmenê destûreke demkî ji bo Sûrîyayê derxist, paşê di 1 gulana 1969 de destûreke din derxist, lê destûra demkî ya dawî piştî Hafîz Esed desthilat bi dest xist di 9 kanûna pêşîn 1971 de bû. Heya 1973 bi vê destûra demkî ya dawî hat kirin, lê paşê komîteyek bi serwerîya Mihemed Fadil hat damezirandin da ku destûreke mayînde ji bo welêt dayînin. Ev destûr bi rêya gelpirsîneke di 12 avdarê de hat pesendkirin û serokê komarê ew bi fermaneke komarî di 13 avdarê de ragihand. Bi rêya vê destûrê hizrê partîya Bas li ser dewletê hat sependin û hejmareke zagon di serdema desthilata Bas de derketin ku wan jiyana siyasî tune kir. Hin ji wan zagonan ev in:

- Zagona awarte a sala 1963. Bi rêya vê zagonê xwepêşandan tîr qedexekirin û mafê girtin û çavdêrîya li ser millet dide desthilatê (jixwe ew di destûra 1950 de di çarçoveya mafên destûrî de pesendkirî bûn)

- Zagona parastina şoreşê ya ku bi fermaneke zagonsazî ya hejmar /6/ di sala 1965 de derket.

- Zagona darizandinên leşkerî ya hejmar /109/ a sala 1968 ku dihêle sîvil ji bo darizandinên leşkerî werin pêşkêşkirin.

- Zagona sazkirina dadgehên ewlekarîya dewletê ya ku bi fermana zagonasazî ya hejmar 47 di sala 1968 de derket.

- Zagona kuştina her kesê girêdayî lîxwanan a hejmar 49 a sala 1980. Ev zagon piştî bûyerên salên heştêyî derket.

- Destûra 2012:

Di 15 cotmeha 2011 de Beşar fermana komarî ya hejmar 33 derxist da ku komîteyek were sazkirin û ew komîteya ku bi serwerîya Mezher Enberî bû (wî bi xwe destûra 1973 danîbû), destûrê ji nû ve binivîse. Ev komîte ji 29 endaman pêk dihat, tev nûnerên partiyên Enîya Nîştîmanî ya Pêşverû, hin kesên serbixwe û pîsporên mafnas bûn. Çar meh ji bo karê komîteyê hatin veqetandin.

Di 15 reşemîya 2012 de komîteyê reşnivîsek ji Beşar re pêşkêş kir. Wî jî di 26 heman mehê de fermanek derxist da ku desteyên hîlbijartî gelpirsînê li ser wê bidin. Li gor Desteya Hundir a Sûrîyayê, %75 ji kesên hîlbijêr beşdarî gelpirsînê bûn û %89.4 li ser erê kirin. Êdî roja piştî wê (27 heman mehê) biryara hejmar 94 derket ku xwespartina li destûra nû ragihand, lê piranîya bend û xalên wê mîna destûra kevin bûn.

Girêbesta civakî ya Rêveberîya Xweser a Demokrat li Bakur û Rojhilatê Sûrîyayê :

Di dîroka 28 nîsana 2013 de, Tev-Dem civînek li dar xist ku tê de 48 kesên akademî ji herêmen Rojava û bakurê Sûrîyayê beşdar bûn. Armanca vê civînê ew bû ku girêbesteke civakî ji bo Rêveberîya Xwese deynin. Wê demê sê komîte hatin avakirin; komîteya dariştina girêbestê, komîteya şopandinê û komîteya ragihandinê (jixwe ez jî endamekî dariştina girêbestê bûm). Di 24 tîrmeha 2013 de û piştî 31 civînê (her civînekê 5 setan dom dikir) komîteyê girêbest bi dawî kir. Jixwe hin guhertinên girêdayî cewherê bûyeran û rizgarkirina bajaran ji sawkarîyê û zordarîyê di girêbestê de çêbûn. Di 16 tîrmeha 2021 de di hola Serdemê de li Heskê, 158 kesayetên akademî, siyasî, jin, ciwan, alîyên civakî yên hemû pêkhateyên Bakur û Rojhilatê Sûrîyayê (ji her heft kantonan: Cizîr, Ferat, Efrîn, Minbic, Tebqa, Reqa û Dêrazorê) beşdarî vê civînê bûn. Di vê civîna berferêh (komîteya berferêh) de, 25 endam ji bo ji nû ve nivîsîna girêbestê bi awayekî ku bi pêşketinên meydanî û siyasî yên herêmen Rêveberîya Xweser û herêma bi giştî re bigunce, hatin erikdarkirin. Her wiha 5 endam ketin dîwana girêbesta civakî. Komîteya teng 27 civîn li ser asta 19 mehan li dar xistin û piştî

du rojan reşnivîsa girêbesta civakî bi şêweyê wê yê nû di 22 reşemîya 2023 de bi dawî kir ku piştî zêdeyî 80 civîn, li ser tevahî herêmên Rêveberîya Xweser û bi beşdarbûna hejmarek kesên pisporek ên Sûrîya ji welatên ereb û biyanî; hat pêşandan. Jixwe komîteya teng di (6-7-8-9) kanûna pêşîn a 2023 de bi endamê Encûmena Giştî ya Rêveberîya Xweser re civîya û di 12 heman mehê de girêbesta ku heya îro li ser tê meşandin, hat pesendkirin. Ev girêbest ji dibaceyekê û 134 bendan pêk tê ku li ser çar beş û 10 biran dabeşkirî ne.

Dîroka siyasî ya Sûrîyayê û guhertinên siyasî yên ku Sûrîya di wan re derbas bû:

Ji ber girîngîyeke mezin ku ne kêmî girîngîya lêkolînê ye û ji bo danîna hizrên guncav ji bo duristkirina rewşa Sûrîyayê li gor hemû herêmê, ew jî bidestxistina encamên ku rastîya Sûrîyayê ji dema damezirandina wê ve wê dîtîyîne:

Dema mirov li dîroka Rojhilata Navîn bigere, pêwîst e bizane ku nexşeyên sedsala bîstan çêkirî bûn. Tevî ku Ewrûpa dema ji dewleta olî ber bi ya neteweyî ve çû, xwe sipart çawanîya guhertinê, lê ew di aşîya ku lê digerîya de bi bin ket (piştî Şerê Cîhanê yê yekm). Bê guman kesê ku ji şeran derkeve her tim binkeftî ye, kesê serkeftî di şeran de tune ye, her kes binkeftî ye. Ya ku Ewrûpa cûda dike ew e ku wê dewleta neteweyî çêkir û hinarde kir, berovajî Rojhilata Navîn a ku dewleta neteweyî li ser hat sepandin. Hilweşîna rêjîma Sûrîyayê di demeke kurt de (di navbera 27 mijdarê heya ketina wê di 8 kanûna pêşîn a 2024 de), dide diyarkirin ku dewleta neteweyî ya navendî ya ku li ser Rojhilata Navîn hatîye sepandin, di 30 kanûna pêşîn a 2006 de bi ketina rêjîma Sedam Hisên re hat hilweşandin. Mirov dikare bibêje ku hilweşîna rêjîma Bas ya Sûrîya di dawîya sala borî de, şêweyê dewleta neteweyî ya navendî ya ku ji hêla pergala ku herêm desteser kiribû ve hatibû sepandin, bi dawî bû. Mirov dikare bibêje ku rêjîma Bas û ramana wê bi roleke hilweşîner di herêmê de lîst û di heman demê de rê da çêbûna hin diyardeyên çandî yên ku ne ji çanda herêmê ne; her wek diyardeya îslama siyasî û rêxistinên tundrew ên mîna Daiş û Nusreya girêdayî Qayîdeyê. Dawî jî hat diyarkirin ku rola partiyên stemkar (yên mîna Bas) û çarenûsa wan di destê avakerên wan de ye û ev çarenûs girêdayî rewşên nû ye ku bi pergala desteser re diguncin. Jixwe rewşa Sûrîyayê di serdema Bas de ya ku zêdeyî şêst salî dom kir, wisa bû. Dîroka Sûrîyayê vê yekê tekez dike û dibîne ku gerek e rêjîmên nû yên ku derfet jê re peyda bibe, xwe dûrî heman şaşîtiyên berê bixe. Her hewildanek ji bo ku Sûrîyayê ber bi yek reng û yek şêweyî ve bibe

(çi neteweyî yan olî be), dê bi bin bikeve û dê di encamê de Sûrîyayê ber bi parçebûnê ve bibe. Ji bo ku parçebûn pêk neyê û ji bo ku kêrên ku Sûrîyayê parçe bikin neyên herêmê, divê li ser bingegehên mayînê were tekezkirin; ew jî bi rêya destûreke nû û bendine destûrî yên ku girêbesta Sûrîyayê û destûra wê ya demokrat bi rêya wê were nivîsîn. Îcar gelo di vê qonaxa dîrokî de gerek e ev girêbest çawa be?

Girêbesta Sûrîya ya civakî di destûra demokrat de:

Koma astengîyên Sûrîyayê û alozbûna rewşa Sûrîyayê (tevî hilweşîna rêjîma Bas di 8 kanûna pêşîn a 2024 de), tekez dike ku gerek e destûra Sûrîyayê li ser van xalan tekez bike:

Nasnameya niştimanî pêk bîne; ew jî bi rêya pêkanîna hevjiyana aştîyane û dostane di navbera gelên herêmê de, piştgirtina sazîyên civaka sîvîl û çalakkirina wan, avakirina pergaleke zagonî ya demokrat ku li ser girîngîya zagonê tekez dike (çimkî zagon vîna gel dinimîne), peydakirina asta jiyana birûmet ji welatîyan di warên siyasî, aborî û civakî de bi awayekî dadmend û dûrî têgehên dewleta neteweyî, leşkerî û olî, pûç û betalkirina tevahî şêweyên nijadperestîyê yên ku li ser bingeha nijad, ol, bawerî, tîre û zayendê radibin, gihandina tevna siyasî û sincî ya civaka Sûrîya ta peywira wê ya ku bi hevpejirandin û jiyana hevbeş tê nimandin, bilindkirin û ferehkirina mafê beşdarîyê, pabendîya bi rêgezên zagonên navneteweyî yên mafên mirovan û hemû rêkeftin û peymanên têkildar, rêzdarîya rêgeza mafê gelan di diyarkirina çarenûsa xwe de, misogerkirina mafên jin û zarokan, dabînkirina mafê xweparastin û berevanîya rewa û rêzdarîya azadiya olî û bawerî ji bo her kesî re.

Rêgezên destûra Sûrîya yên sereke:

Gerek e girêbesta Sûrîya ya ku xwe dispêre rêgezên avakirina Sûrîyayeke nû, hejmarek rêgezên destûrî yên sereke û hin bendên parastî yên ku ne tên guhertin ne jî pûçkirin, bihewîne. Gerek e ev rêgez di destûra nû de hebin û ew destûr bi xwe jî layîqî cihêrengîya neteweyî, nijadî, olî û pirrengîya çandî ya Sûrîyayê be:

1. Gel jêdera zagon û her desthilatê ye.
2. Sûrîya komareke yekbûyî ya demokrat e, rêjîma wê têkel e (serokî-nûnerî). Ew xwedî serwerî û kesayeteke zagonî ye. Nabe dest ji tu parçeyeke wê

were berdan. Pergala wê li ser bingeha armanc û mebestên biryara neteweyî /2254/ a sala 2015 tê avakirin.

3. Serokê/a Sûriyayê welatîyekî/ê Sûriya ye. Serok li gor netewe û ola xwe nayê erikdarkirin. Ev yek nîşaneya wê yekê ye ku dewlet li hember ol, netewe, bawerî û çandên Sûriyayê bêalî ye.

4. Li gor peymana NY, rêgezên zagonî yên navneteweyî yên mafên mirovan, rêkeftin û peymanên navneteweyî û destûrên zagona navneteweyî tê damezirandin. Gerek e zagonên wê bi van rêkeftin û peymanan re biguncin û nabe tu zagon derkeve ku van rêkeftin û peymnên navneteweyî bin pê dike.

5. Sûriya ji alîyê neteweyî, olî û tîreyî ve dewleteke pirreng e, tê de nenavendîya siyasî ya demokratî tê parastin. Ev pirrengî pîvana vê nenavendî ye û Rêveberîya Xweser a Bakur û Rojhilatê Sûriyayê mînakê ve yekê ye û nimûmeya berçav a nenavendîyê ye.

6. Serwerî ya gel e û nabe kesek, komek û partîyek wê li xwe tenê bigire. Bi rêya hîlbijartinên demokrat ên ku bi rêya zagoneke dadmend û zelal dê pêk werin, gel serwerîyê dike. Gereke rêjeyî li gel levkirinê di van hîlbijartinan de hebe û xwe tê de bispêrin pergala gerrekên hîlbijartinê. Her wiha gerek e xwe bispêre nenavendîyê û cihêkirina desthilatan.

7. Paytexta dewletê Şam e.

8. Gelê Sûriya ji çand û neteweyan pêk tê û ji mafê her kesî ye ku zimanê wî li cihê hebûna wî fermî be.

9. Doza kurdî li Sûriyayê dozeke niştimanî ya demokrat e û pêwîst e çareserîyeke dadmend û demokrat jê re were dîtin û di destûrê de danpêdan bi mafên wî yên neteweyî û rewa were kirin; ew jî li gor rêkeftinên navneteweyî. Her wiha gerek e sitemkarî li ser were rakirin û hemû siyasîyên nijadperestîyê û encamên wê werin pûçkirin û qerebû ji bo kesên ziyan gihastine wan werin pêşkêşkirin; ev tev di çarçoveya yekîtiya Sûriyayê û serwerîya wê de.

10. Danpêdana destûrî bi hebûna neteweyên suryanî û asûriya were kirin û zimanê suryanî wek zimanekî niştimanî were dîtin.

11. Pêwîst e jin ji alîyê siyasî, çandî, aborî û civakî ve were xurtkirin û beşdarîya wê di pêngavên çêkirin û standina biryaran de were xurtkirin û di werên berevanîya rewa û ewlekarîyê de were beşdarkirin.

12. Jin û mên di hemû maf û erkan de wek hev bin û hemû welatîyên Sûrîya xwedî heman maf û erk bin bêyî tu cûdahîyê.

13. Divê şerê komên sawkar bi hemû şeweyên wan were kirin û jêderên wan ên darayî, heyberî û rewayî werin pûçkirin.

14. Divê çandên rojhilatî yên islamî, xiristîyanî, dirzî û êzdî wek kelepûreke hevbeş were dîtin û ev yek di destûra nû de were çespandin û taybetmendîyên wan werin parastin.

15. Pêwîst e ciwan wek hêza bikêr a civakê werin dîtin û nûnertîya wan di pergala demokrat a ku tê hêvîkirin de were kirin.

16. Pêwîst e mafê xwedîyên pêdivîyên taybet werin misogerkirin, bi taybet qurbanîyên şerê Sûrîyayê .

17. Pêwîst e zarok werin parastin û pirojeyên baş ji bo parastina zarokan ji encamên şer û tundîyê, koçberbûn, leşkerkirin û bêxwendinê were kirin.

18. Divê desteyên dadmendîyê yên serbixwe û pak hebin ku xwedî azadî bin û tu sînor li pêşberî karê wan tune bin. Divê parastina dadmendî û destûrî ji bo wan hebe da ku ji karîgerên derve werin parastin ji bo ku ew karîger bandorê li karê wan ê çavdêrî û destûrî neke.

19. Divê aborî li Komara Sûrîyayê aborîyeke komînal be ku ber bi bazara civakî ve biçe û dadmendîya civakî pêk bîne û xwetêrkirinê bi dest bixe.

20. Divê jîngeh ji jêderên qirêjîyê û xerçkirina bêserûber a dahatan were parastin û rewşa wê were başkirin da ku mayînde bibe û nifşên bê jî sûdê wergirin.

Yekem- Rayeyên ferwerîya navendî:

- Karûbarên nasnameyî (regezî) li tevahî Sûrîyayê .
- Siyasetên derve yên desthilata Sûrîyayê û erikdarkirina balyoz û şandeyên diplomasi yên dewletê.
- Morkirina peymanên navneteweyî ku ne dijberî mafên Rêveberîya Xweser a Bakur û Rojhilatê Sûrîyayê be.
- Karûbarên derxistina pere, çêkirina diravan û diyarkirina pîvan, giranî û demê.

- Yekkirina herêmên bazirganîyê, peymanên rêyên deryayî û bazirganî û serbestîya tevgera kotalan û serbestîya pevguhertina kotalan û pereyên ku di van pevguhertinan de tên bikaranîn.
- Amadekirina budceya giştî ya Sûrîyayê û dana behreke dadmend ji bo Rêveberîya Xweser.
- Parastina kelepûra çandî ya Sûrîyayê û parastina mafên hînbûna bi zimanên dayîkê yên gelên Sûrîyayê.
- Veguhestina deryayî, bejahî û ezmanî di hundir û derveyî Sûrîyayê de.
- Rajeyên namegerî û pêwendîyê di hundirê dewletê de.
- Têkilîyên zagonî yên karmendên li Sûrîyayê û yên li Rêveberîya Xweser li gor zagoneke giştî.
- Xelatkirina bi şane û davîzokên xwedî nîrxên niştimanî.

Duyem- Rayeyên hevbeş di navbera desthilata navendî û rêveberîyên xweser ên Sûrîyayê de:

- Rêkarên sazkirina desteyên desthilata dewletê.
- Sazkirina fermanîdarên hevbeş ên artêş û hêzên çekdar li Sûrîyayê .
- Ragihandina şer û aştîyê.
- Derxistina zagon û biryarên zagonsaz.
- serbestîya veguhestin û karûbarên peswan, karûbarên tomarkirin, nasnameyên kesayetî û koçberîyê.
- Birêxistinkirina dergehên sînorî û danîna pergala gumrikê ya wan dergehan. Divê ev yek bi rêya zagonê were birêxistinkirin.
- Zagonên sîvîlî û darizandinî û birêxistinkirina dadgehan û dabeşkirina wan.
- Çalakîyên komeleyên giştî û rêxistinên belş.
- Karûbarên biyanîyan, dana warkirinê, koçber û penaberan.
- Xwendin, tenduristî û werzîş.

Sêyem- Rayeyên taybet bi rêveberîyên xweser ên demokrat:

- Girêbesta civakî ya ku rêkarên sazûna wê, avahîsazîya desthilata wê, rayeyên wê û çawanîyên pêkanîna wan rayeyan (bêyî ku dijberî destûrê bin) diyar dike, datîne.
- Nivîsgehên xwe li balyoz û şandeyên diplomasiyê ava dike da ku karûbarên çandî, civakî û geşepêdanî bişopîne.
- Zagon û fermanên zagonsaz ên ku ne girêdayî navendê ne, ne jî hebeşî navend û rêveberîya xweser in, derdixe.
- Li gor çawanîyên ku li ser wan tê levkirin, yekîneyên parastinê ava dike ku beşek ji sazîya artêşa niştimanî ne.
- Li gor levkirina bi navend û rêveberîyên din re, çavkanîyên xwezayî yên di sînorê xaknîgarîya xwe de bi rê ve dibe.
- Li ser bingeha xwetêrkirinê pilansazîyên geşepêdana aborî û domdar amade dike.
- Pergala bacê ya taybet bi xwe û siyaseta darayî biawayekî datîne ku ne berovajî zagonên desthilata navendî bin.
- Siyaseta çandî amade dike û pêk tîne û kelepûra ku ji alîyê xwecihî ve girîng e, diparêze.
- Şane û xelatên xwedî nirxekî xwecihî pêşkêş dike.

Kurtenivîseke himbiz û puxteyek:

Ne kênjimar û ne jî zêdejimar li Sûrîyayê tune ne, lê belê piranîya welatparêz û kêmnîya ku hişmendîya wan neguhêr e, hene. Eger rijdbûn li ser mijara kêmnîyê û piranîyê hebe, divê were zanîn ku Sûrîya ji 38 rengên neteweyî, olî, etnîkî û tîreyî pêk tê. Mirov dikare bibêje ku Sûrîya welatê kêmnîyan e, van sedsalên borî ya dîroka Sûrîyayê vê yekê tekez dikin.

Pergala Sûrîyaya nû, ferwerîyeke veguhêz, rêveberîya demkî û ferwerîya birêvebirina karûbaran ên ku niha hene, tenê heya vê kêlîyê daxuyanîyên xweş didin, lê ew di heman demê de hin qonaxên reş diçesipînin ku bi kêrî Sûrîya, pêdivîyên Sûrîyayê û cihêrengîya civaka Sûrîyayê nayên. Rêjîma Bas ne ji ber ku hembêza xwe ya gelêrî ji dest da hilweşîya, lê belê ji ber ku hevalbendên wî dest jê berdan. Ev tiştine awarte ne, lê tiştê tekez ew e ku ketina rêjîmê ramaneke dîzayner bû. Ji bo ku kes çewtîyên rêjîmên zordar ên navendî dubare

neke, divê em xwe bispêrin destûreke demokrat û bendine zagonî ku di wan de jiyana hevbeş were misogerkirin. Divê kesek nikaribe di kêlîyeke zordarîyê de vê destûrê biguhêre (her wek ku di destûra Sûrîyayê ya 1950 de pêk hat).

Ji bo destûra Sûrîyayê jî gerek e ne ku tenê guhertineke biçûk di destûra kevin de be, çimkî ew di rewşine awarte de hatibû û vîna gelê Sûrîyayê nedinimand. Eger Sûrîyayan nikarîbû bi rêya girêbesteke civakî destûra xwe binivîsin, naxwe em li pêşberî çêbûna alozîyeke nû ne û di encamê de em ê ber bi parçebûn û jevketinê ve biçin. Jixwe divê ji vê yekê neyê fêmkirin ku ji ber navlêkirinê nakokî heye, lê belê bi rêya vê nerînê em li ser bidawîkirina nakokîyan rijd in, ev derfeteke baş e ku di vê tevlihevîyê de girêbestek were nivîsîn ku Sûrîya ber bi qonaxeke nû ve bibe. Bi rêya destûra ku li ser hatîye levkirin, em ê xwe ji pêmayeke tarî ya sedsala borî rizgar bikin, çimkî ew pêma reş û genî bû (destûra sebandî û nasnameya sebandî li gor çawanîya sebandî).

Girêbesta civakî ya Sûrîya tê wateya xwerizgarkirina ji rêbazê neteweperest û olperestî, ev mijar herî girîng e ji bo pêkanîna nasnameya niştimanî û demokrat a Sûrîya û pêkanîna dewleta hemwelatîbûnê ya nûjen ku bi rêya pirojeyên demokrasî pêk tê ku Sûrîya bi rêya wan tê parastin û dûrî tunebûnê dikeve.

Jêder û çavkanî:

- 1- <https://sl-center.org/category/>المركز السوري للأبحاث والدراسات القانونية
- 2- كمال ديب- تاريخ سوريا المعاصر إلى صيف 2011. دار النهار – بيروت- 2011
- 3- مجموعة من المؤلفين- العهد الوطني في ثلاث سنوات 1944- 1945-1946. دمشق 1947.